

Christus en cultuur (vijfde druk)

K. Schilder

geannoteerd door J. Douma

bron

K. Schilder, *Christus en cultuur (vijfde druk)*. Uitgeverij T. Wever, Franeker 1978

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/schi008chri06_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven K. Schilder

Woord vooraf bij de vijfde druk

Deze vijfde druk van *Christus en cultuur* wijkt aanmerkelijk af van de vorige drukken, die een onveranderde herdruk van de tweede uitgave uit 1947 boden. Wij zijn nu dertig jaar verder, en dat maakt een aantal veranderingen en aanvullingen noodzakelijk.

De tekst zoals Schilder haar geschreven heeft, hebben wij zoveel mogelijk ongerept gelaten. Alleen is de spelling veranderd en is een aantal passages in een iets eenvoudiger vorm gegoten, bijvoorbeeld door het knippen in al te lange zinnen. Wie het origineel naast onze bewerking legt, zal merken dat de wijzigingen bescheiden van omvang zijn en alleen dienen om de tekst leesbaarder te maken.

Dit geschrift van Schilder heeft reeds velen geboeid. Maar de schrijver maakte het zijn lezers niet gemakkelijk. Een vrij grote kennis van bijbel en theologie, van wijsgerige en politieke stromingen, en daarmee van de wereld waarin Schilder dertig jaar geleden leefde, wordt verondersteld. De tijdsafstand werkt eraan mee dat de moeite om zich het diepborende betoog van Schilder eigen te maken steeds groter wordt. Daarom hebben wij voor een groot aantal noten bij de tekst gezorgd, in de hoop dat velen de weg door dit geschrift nu iets gemakkelijker kunnen afleggen.

Door deze nieuwe opzet was het uiteraard onmogelijk de oorspronkelijke paginering te handhaven. Dit had onder meer als nadeel dat de kopjes die Schilder zelf als samenvatting boven elke bladzijde aanbracht, in deze nieuwe editie zo niet meer konden worden gebruikt. Toch zou het jammer zijn deze vaak flitsende samenvattingen aan de lezers te onthouden. Daarom hebben wij in de tekst met een verticale streep aangegeven waar de oorspronkelijke paginering wisselde en in de marge het daarbij horende nummer geplaatst. De genoemde samenvattingen zijn

zo functioneel mogelijk eveneens in de marge geplaatst. Ieder kan nu door combinatie van deze gegevens ook van dit stuk tekst van Schilder gebruik maken.

Het opnemen van de oorspronkelijke paginering heeft verder het voordeel dat ieder die voor wetenschappelijke arbeid de originele editie moet citeren, gemakkelijk zijn citaten kan vinden.

Behalve de noten zijn ook de korte samenvattingen van de paragrafen, die wij telkens aan het hoofd van een paragraaf geplaatst hebben, van onze hand.

Een vollediger opgave van de boeken van Schilder die wij in onze noten vermeld hebben, kan men voor de Inhoudsopgave achter dit geschrift aantreffen.

Een kritische bespreking van *Christus en cultuur* hebben wij niet gegeven in onze noten. Wel hebben wij hier en daar op literatuur gewezen waarin men zo'n bespreking van (onderdelen uit) dit geschrift kan vinden. Waar het ons nú om ging, was de tekst zo toegankelijk mogelijk maken voor een zo breed mogelijke lezerskring. Gelukkig is er nog veel vraag naar dit boek van Schilder, waarin men tot in het hart van zijn theologie en levensbeschouwing doorstoot. Wanneer met gebruikmaking van onze hulpdiensten Schilder zelf des te beter de gids kan zijn die ons door het thema 'Christus en cultuur' heenvoert, hebben we bereikt wat we met deze nieuwe editie beogen.

Kampen, augustus 1977

J. DOUMA

Christus en cultuur

§1. Het thema ‘Christus en cultuur’ heeft de geesten altijd bezig gehouden, ook vóór Christus’ komst. Dat zal zo blijven tot zijn wederkomst.

Christus en cultuur - dat thema heeft de geesten bezig gehouden, zolang het christendom in de wereld een plaats heeft. Of eigenlijk: reeds vele eeuwen daarvóór. Want ‘Christus’ is tenslotte niets anders dan een vertaling van ‘Messias’. en ook in de periode van het Oude Testament, toen de Messias werd verwacht, is over ‘Messias’ (Christus) en ‘cultuur’ nagedacht, gestreden, geprofeteerd, gerebelleerd. En, - indien wat we hieronder zeggen zullen, waar zal zijn, dan zal het eeuwenoude thema de aandacht *blijven* spannen in vreugde en in smart, tot het einde der dagen toe. De ‘restloze’ oplossing, ook van de hier aan de orde gestelde vraag, is niet aan de tijd, maar aan de dag, die hem een einde stellen zal, voorbehouden; en ze zal niet langs evolutionistische weg, maar langs die van de katastrofale parousie van Christus¹⁾ zelf verkregen worden. Daarom zal de gróte vreugde en de diepe smart om het eindresultaat van de worsteling om Christus en cultuur te verwachten zijn in de voleinding van de eeuwen. Men spreekt hiet twee geláden woorden uit: hemel - en hel.

1) *katastrofale parousie van Christus*: De wederkomst (‘parousia’) van Christus zal ‘katastrofaal’ zijn, d.w.z. de wereld komt niet langs lijnen van geleidelijkheid (evolutie) tot haar voltooiing, maar door een katastrofaal ingrijpen van Christus. Zie *Wat is de hemel?*, 92vv, waar Schilder over het ‘schok’-moment spreekt. ‘Zonder zulk een akute “schok” zou de wereld-van-de-aanvang, de wereld-van-de-alfa, nimmer te ontplooiën zijn tot de wereld-der-voleinding, de wereld-van-de-omega’, *a.w.*, 93. Schilder verwijst daarvoor naar 1 Cor. 15, 51: de mens zal straks in een ‘punt des tijds’ (St. Vert.) of in een ‘ondeelbaar ogenblik’ (N.B.G.) veranderd worden.

§2. Het thema is geen puur academische kwestie, maar ieder heeft er in alle omstandigheden mee te maken.

Reeds dááruit is duidelijk, dat het hier aangesneden thema niet geplaatst mag worden op de lijst van onderwerpen, die de haastige heiden al *vóór*, en de voorzichtige christen pas *ná* de academische behandeling ervan in zijn interessesfeer binnenhaalt. Het probleem van de relatie tussen Christus en de cultuur raakt rechtstreeks de grondvragen van het christelijk denken en handelen. Daarom moet de christen altijd er mee blijven worstelen. Wie het laat liggen, verzáákt zijn onmiddellijke roeping. De omschrijving¹ van de levenstaak van de christenmens, zoals zij in zondag 12 van de Heidelbergse Catechismus gegeven is, en waarin die christenmens gezien wordt als profeet en priester en koning, is zó breed en veelomvattend, dat het vraagpunt van de verhouding van Christus (en christen) enerzijds, en 'cultuurleven' anderzijds, onmiddellijk aan de orde komt, zodra maar de vraag gesteld wordt naar de exegese van de desbetreffende woorden uit deze afdeling van de Catechismus. En vooral daarom zal de belijdende christen *vóór* en aleeer de 'cultuurstrijd' in te gaan, niet rustig (*ad kalendas graecas*)² mogen wachten op academische resoluties ten aanzien van 'de' cultuurkwestie. Evenmin op het meer en meer gebruikelijke surrogaat daarvoor: resoluties of 'conclusies' van een 'conferentie'. Het leven immers bouwt wel de academie, maar de academie bouwt het léven niet op; zij kan er hoogstens over *dèn*ken. Zo ook kan het vraagstuk van de juiste cultuurwaardering, of dat van de taxatie van een concrete situatie, die de christen in een gegeven cultuurfase 'vindt' of moet helpen 'scheppen', nooit tot een zogenaamd puur-academische kwestie worden herleid. Het leven is er *vóór* de academie: 'primum vivere, deinde philosophari'.³ Ieder krijgt met een tijdelijk en plaatselijk bepaalde fase van het 'cultuurleven' te maken, wordt bij zijn geboorte er midden in geworpen; en niemand kan ook maar één

2) *ad kalendas graecas* (lat.): onbepaald, tot sint-juttemis.

3) *primum vivere, deinde philosophari* (lat.): eerst leven, dan filosoferen.

dag zich daarvan isoleren, stel, dat hij het zou mógen. Zich[†]isoleren kan de mens niet, al vlucht hij in een klooster dat geen likeur, of zo, bereidt, noch tijdschriften helpt vullen.

[†]Het vraagstuk permanent actueel

§ 3. Het vraagstuk is moeilijk, want de meningen lopen zowel over 'Christus' als over 'cultuur' uiterst sterk uiteen.

Waarom het vraagstuk zo moeilijk is? Er zou veel aan te voeren zijn, om dat te verklaren. Wij zullen slechts enkele punten noemen.

a. Eén van de eerste oorzaken is wel, dat de meningen uiterst sterk uiteen lopen.

Niet alleen in de kring van wat wij soms te l[†]abstract 'de wereld' noemen, maar evenzeer óók in wat wij, en dan al weer te abstract vaak, 'de kerk' noemen, zien ^{†9} wij hier de scherpst elkaar bestrijdende meningen elkaar kruisen. Hierin is niets verwonderlijks. Wie de echte filosofie van het pure materialisme werkelijk aanhangt, zal over 'cultuur' volkomen anders oordelen dan wie in zijn denken de lijn van het metafysisch universalisme⁴⁾ volgt. Wie de geschiedenis 'lineair' meent te zien verlopen, construeert anders dan de man, die haar 'cyclisch'⁵⁾ zich ziet voltrekken. Theïst en pantheïst komen vierkant[†]tegenover elkaar te staan, ook in hun cultuur-begrip en -waardering. Lutheraan zal, voorzover hij Luther trouw is, an-

[†]Geen onbetwist cultuurbegrip

- 4) *metafysisch universalisme*: Het universalisme vat het universum op als een eenheid, waarin het individuele verklaard wordt vanuit de daarboven uitgaande eenheid. Zo b.v. bij Plato, Aristoteles, Thomas van Aquino en Hegel. Het ene gaat uit boven wat wij waarnemen, boven de natuur. Vandaar de bijvoeging 'metafysisch', d.i. boven-natuurlijk. Schilder onderscheidt dit metafysisch universalisme van het materialisme, dat de natuur voor het een en al verklaart.
- 5) *lineair - cyclisch*: In een lineaire geschiedbeschouwing is er van voortgang en voltooiing sprake, zonder dat na de voltooiing het geschiedenisproces opnieuw begint. Dat laatste is het geval in cyclische geschiedbeschouwingen, b.v. bij Heraclitus en de Stoa, die menen dat de wereld periodiek door vuur vernietigd wordt om dan op dezelfde wijze als voorheen zich weer te ontwikkelen. Het wordt uit het vervolg duidelijk dat Schilder in een lineaire ontwikkeling binnen één geschiedenis - van het paradijs tot het nieuwe Jeruzalem - gelooft.

ders taxeren dan calvinist. De pessimist anders dan de optimist. De platonicus anders dan de aristotelicus; de spinozist anders dan de cartesiaan; de kantiaan anders dan de leerling van Fichte; tot in de romantiek toe zal Goethe verschillen van Novalis, en Schleiermacher van een van de gebroeders Schlegel. En nu hebben we nog niet eens gesproken van Bismarck en Rosenberg, van Otto en Walt Whitman,⁶⁾ van de boeddhist van deze, dan wel van die secte. De verschillen die de filosofen onderling verdeeld houden, zullen weer theologen en kerkmensen beïnvloeden. Het is een dróóm als iemand gelooft, dat 'het cultuurbegrip' een constante, en als passe-partout hanteerbare sleutel is, die de deur opent voor een conferentiezaal, die aan de cultuur-congressen een vreedzame receptie biedt. Het wordt daar óórlog, - als de conferentiegangers bij hun positieven zijn tenminste. Wat overigens niet de regel is.⁷⁾

b. Een tweede faktor is dan ook, dat het probleem als zodanig telkens nieuwe en dan ook nog in eenzelfde tijdsgewricht elkaar tegensprekende soluties ontvangt of theoretische funderingsvormen aanneemt; en ook dit weer zowel in als buiten de 'kerk'. Beide begrippen, dat van 'christendom' zowel als dat van 'cultuur', worden zo vaak in verschillende betekenis opgebouwd, gefixeerd en gebruikt. Tengevolge daarvan wordt het probleem van 'I 'christendom en cultuur' voor zeer velen - wij zullen hieronder zien, ten onrechte - min of meer bewust versmald tot een probleem van 'religie' en cultuur, of ook van 'natuur' en 'genade', deze twee dan herhaaldelijk als *aparte* 'terreinen' aangemerkt. Want 'terrein' is een gemakkelijk hanteerbaar woord; maar het is dan ook meestal te geografisch, om niet te zeggen: te mathematisch: mathematische begrippen + 10

6) *Rosenberg*: Alfred Rosenberg (1893-1946), Duits filosoof-politicus van nationaal-socialistische overtuiging. De na Rudolf Otto genoemde *Walt Whitman* (1819-1892) was een Amerikaanse dichter.

7) *conferentiegangers*: Schilder geeft (zoals reeds uit § 2 bleek en ook verder zal blijken) niet hoog op van conferenties en van de boodschappen die daar opgesteld worden. Kennelijk zijn het voor hem doorgaans nutteloze praatcolleges.

(punt, lijn, vlak, 'terrein') vinden evenwel geen correlaat⁸⁾ in de *werkelijkheid*. Men voelt bovendien: zelfs zó doemen de vragen bij reeksen op.

c. Bij dit alles komt dan nog, dat de devaluatie van de naam 'Christus' ook die van het begrip 'cultuur' heeft meegebracht. De 'kerk' is met de naam 'Christus' gaan sollen; en de filosofie deed het niet minder. Nu wordt er ook gesold met het probleem Christus-cultuur. Als twee *begrippen* worden gedevalueerd, dan⁺ wordt voor wie zoekt naar de *relatie* tussen één en ander het juiste spoor ook uitgewist.

⁺Devaluatie van de in het begrip optredende componenten

d. Men behoeft maar na te gaan, hoe in onze tijd, wat 'kerk' heten wil, losgeslagen van de inhoud van de belijdenis, spreekt over de Christus. Wat is christendom? Wie is Christus? Wie is *Jézus* Christus? Wat is de historische plaats van deze Jezus in de wereld, zijn betekenis voor het historisch leven? Hééft Hij wel invloed op ons historische leven met zijn continue verbanden? Is Hij het vleesgeworden Woord van God of is Hij (of: hij) niets meer dan één van de vele 'gestalten' van Gods Woord? Is de 'gestalte' van Gods Woord een zuivere openbaring van zijn 'gehalte' of staat 'gestalte' soms paradoxaal *tegenover* het 'gehalte'?⁹⁾ Is de historische Jezus van Nazareth de vervulling van de oud-testamentische verwachting van Christus (de Messias), of is de messiaanse gedachte in Hem niet, of misschien slechts ten dele uitgeput? Wat is zalving; houdt dat werkelijk een goddelijk *bevel* in ('verordining'), en ook l⁺ een reële *gave*

⁺11

- 8) *correlaat*: Dingen en begrippen heten correlaat als zij aan een wederkerige betrekking hun zin verlenen, b.v. warm en koud, oorzaak en effect.
- 9) *gestalte - gehalte*: Schilder denkt hier aan wat Karl Barth, *Die Kirchliche Dogmatik* I, 1, 89vv, schrijft over het Woord Gods in zijn drievoudige gestalte: het verkondigde, het geschreven en het geopenbaarde Woord Gods. De gestalte van het Woord Gods (in de bijbel dus o.a.) is volgens Barth nog wat anders dan z'n gehalte. De verhouding tussen gestalte en gehalte noemt Barth paradoxaal: de gestalte is als zodanig niet het Woord Gods, ja weersprekt het Woord zelfs. Het Woord is ons in de gestalte van de wereld gegeven die tegenover God staat, *a.w.*, 171vv. De bijbel is wel op de openbaring Gods betrokken bij Barth, maar mag met die openbaring niet geïdentificeerd worden. De bijbel is niet Gods Woord als zodanig, maar wórdt Gods Woord als God dit laat gebeuren, *a.w.*, 112. Zie verder Schilder, *Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxon'*, 336vv.

(‘bekwaammaking’), of zijn die twee slechts symbolisch *aangeduid*? Is er een *principieel* verschil tussen ‘gezalften’ die wij als ‘gewone mensen’ zien en Jezus van Nazareth, als de op geheel eigen wijze gezalfde? Of is dat beweerde principiële verschil niet meer dan een fictie? In hoeverre kan Hij, als *historische verschijning*, ‘kritisch’, dat wil zeggen, oordelend, absoluut beslissend, optreden in het mensenleven? Ligt Hij misschien zelf, als ‘Jezus’, als historische verschijning dus, *met* heel ons mensenleven onder een ‘*krisis*’¹⁰, dat wil zeggen onder een volstrekt, de wereld als ‘deze’, als ‘ònze’ wereld veroordelend gericht van God, òf heeft Hij de stem van God als volmaakte Rechter en misschien wel *Vader*, de stem dus van de hoogste en feitelijk enige ‘kritiek’, *afstotend* dan wel *áántrekkend*, zuiver, effectief, levend, oordelend, schiftend, op aarde doen horen? Het is eigenlijk om bij te huilen, maar het feit ligt er nu eenmaal: over al deze vragen staat vooral in de laatste dagen, binnen de kring van wat zich *christendom* noemt, de één tegen de ander hevig te twisten. En zo staan wij daar als concrete of legendarische ‘gemeenschap’ van ‘christenen’, en wij maken allen op die naam aanspraak, en worden boos, als de één de ander die naam betwist, maar met dat al zijn wij toch maar over de *grondvragen* omtrent ‘Jezus’ en omtrent ‘Christus’ in hoge mate, althans⁺ onderling, ten zeerste onzeker. Onzeker ook van elkaar. Elkaar bestrijdend, staan wij met een reeks geschreven en vooral ongeschreven christologieën in een bonte wereld, die haar ‘cultuur’, naar zij zegt, verder bouwt. En of wij nu al duizendmaal in een krampachtig christelijk protest zeggen, en herhalen, dat de cultuur van de ‘wereld’ niet rijp en niet zuiver is, en dat ze misleidt, en dat de bezoldiging van de (ook culturele) zonde de dood is, - de vraag klemmt, en doet *als vráág* juist zo zeer: of wij zelf, gezien onze verschrikkelijke verdeeldheid aangaande deze eerste term van het probleem ‘Christus en cultuurleven’, niet volmaakt, l[†] *als groep althans*, onbevoegd en onbekwaam zijn om

⁺ *Wantrouwen op de areopagus van de devaluanten*

⁺ 12

10) *krisis*: Ook hier doelt Schilder op Barths theologie. In zijn eerste periode benadrukte Barth het ‘oneindig kwalitatieve onderscheid’ tussen God en mens. Zie *Die Menschlichkeit Gottes*, Theol. Studien, Heft 48 (1958), 3vv.

ook maar één woord over het vraagstuk te spreken. Wij zijn àl meer bezig om *groepsgewijs*, in internationale en interkerkelijke en interconfessionele ‘oecumenische’ verbanden op te treden en ‘boodschappen’ over wereld- en cultuurleven rond te sturen. Maar het is alles machteloos: wij kennen *Christus* niet meer, als *groep*. Zolang nu Jezus Christus voor ons in groepsverband *niet de Gekende* en de *Vertrouwde* is, zó lang kunnen wij eigenlijk over de verbinding van ‘Christus’ en ‘cultuurleven’ geen ander dan een onrijp woord spreken; want van deze twee termen ligt de eerste al in de nevel. Een internationale, interacademiale, oecumenische nevel is wel de ergste, die ons overkomen kan.

+ *Geen gelóóf voor een christelijke areopagus*

e. En staat het eigenlijk wel beter ten aanzien van die *tweede* term van het vraagstuk: het *cultuurleven*? *Wat is cultuur*? De antwoorden verschillen; dat hebben we reeds met een enkel woord aangeduid. Maar het benauwende is, dat wij desondanks toch maar met allerlei nerveuze, overhaaste, op eigen standpunt theoretisch illegitieme constructies aan boord komen. Dat de cultuurfilosofen telkens op de grondvragen een zeer uiteenlopend antwoord geven, is het ergste niet. Het ergste is dit: terwijl - met name in de laatste decennien - cultuurfilosofen van *allerlei* slag zich verschansen achter een uiteraard subjectivistisch gekleurde ‘*waarde-leer*’,¹¹⁾ daar verzuimen met name de christenen, óók de ‘confessionele’, meer en meer zich af te vragen, of niet de eerste en tenslotte enige werkelijke ‘*waarde*’ die van de *verbondsgemeenschap* met God is, die van de *geloofszekerheid*, die van de christelijke *dankbaarheid*, die ‘uit de vruchten’ het geloof in een praktisch syllogisme¹²⁾ van zichzelf als ‘oprecht’ geloof

- 11) *waarde-leer*: Gedacht is aan de waarde-leer van o.a. M. Scheler en N. Hartmann. Lag in Kants ethiek de nadruk op het *hoe* en niet op het *wat* de mens moet willen, in de waardenethiek richt zich het handelen op waarden, die in een rangorde van hogere en lagere waarden worden onderscheiden. Onderling hebben de aanhangers van deze waardenethiek verschil van mening over wát nu precies waardevol is en hoe de rangorde der waarden dient te zijn. Vandaar dat Schilder over ‘een uiteraard subjectivistisch gekleurde’ waarde-leer spreekt.
- 12) *praktisch syllogisme*: Een syllogisme is een sluitrede waarin uit twee oordelen (de maior en de minor) een conclusie volgt. Het hier bedoelde praktisch syllogisme knoopt aan bij antwoord 86 van de Heid. Catechismus. Het ziet er dan als volgt uit:
 Maior: uit de vruchten der dankbaarheid kan iemand verzekerd zijn dat hij een oprecht geloof bezit.
 Minor: ik breng vruchten der dankbaarheid voort.
 Conclusie: ik bezit een oprecht geloof.
 Zie over het praktisch syllogisme Schilder, *Heidelbergsche Catechismus* I, 170-182.

zeker doet zijn. Het *ergste* is de serviliteit, die de christelijke 'confessoren', zodra zij het 'cultuur'-probleem aanraken, angstvallig naar de naastbij liggende ongelovige cultuurfilosofen doet kijken: zou er een goedkeurend knikje van die zij de kunnen overschieten? De al verder gaande[†] zelfonderwerping van 'christen'-denkers en 'theologen' aan (niet-christelijke) cultuur- en andere filosofen, komt een eenstemmig en ondubbelzinnig geloofs-antwoord hoe langer hoe krachtiger *verhinderen*. Dat de opbouw van het cultuur*begrip* met diep-ingrijpende en veelvuldige vtagen samenhangt, weten de tegenwoordige jeugdleiders en volks-universiteits-docenten van christelijke huize maar al te goed; ze 'sjouwen' dan ook als zwáár-belasten in hun conferenties met 'het probleem' van de geschiedenis, van enkeling en gemeenschap, van volks- en rassenwezen, van tijd en eeuwigheid, van fysica en metafysica, van religie en[†] zedelijkheid en natuurrecht, van evolutie en schepping. Maar dat wij als christenen van *geloofs-vooroordelen* hebben uit te gaan, en op *gezag* minder hebben te *geloven* en dús ook te *handelen*, dat onze houding niet minder dan onze ont-houding puur en alleen een geloofskwestie is, terwijl 'geloven' een *zéker* weten en een *vàst* vertrouwen is, daarvan hoort U erg veel, als het gaat over *dogmatische* kwesties (tot in kerkelijke schorsingen toe)¹³⁾, maar heel weinig als 't gaat over de sfinx van 'het cultuurleven'. Bij zóveel hoogmoed in het spreken over het goede handelen wordt steeds maar weer het oog gesloten voor het benauwende feit, dat

[†]13

[†]Het 'neen' vooral van de niet-theologen tot geloofsooroordelen

13) *tot in kerkelijke schorsingen toe*: Schilder zal hier vooral aan het kerkelijk conflict van 1944 e.v.j. gedacht hebben. De strijd liep toen onder meer over de vastheid van Gods beloften in de doop: Weten wij zeker dat Gods beloften voor *alle* gedoopte kinderen zijn, of zijn ze alleen voor de uitverkoren kinderen bestemd?

heel dat ideogram¹⁴⁾ 'cultuur' en 'cultuur-leven' in de nevel blijft hangen, en dat daarmee niet anders dan voorbarig-hypothetisch kan gewerkt worden; een kunst-term, waarmede wel lustig of lastig geopereerd wordt, maar zonder dat dit laatste filosofisch, theologisch en vooral tegenover de concrete dienst van de levende God *verantwoord* is.

f. Als wij dan eindelijk ons aanstellen, alsof wij nu heus de *verbinding* leggen van 'Christus' en 'cultuur', dan komt de voornaamste vraag niet eens altijd voorop te staan: waarover loopt het nu eigenlijk? Is er nog wel 'een' vaste, aan eigen stijl kenbare en daaraan getrouwe *cultuur*, of vinden wij, als wij de kwestie scherp stellen nog alleen maar een wir-war van cultuur *tendenzen*? Indien niet 'de' cultuur bedoeld wordt, maar slechts 'een' cultuur, welke is dat dan? 'De' of 'een' nationale? 'De' of 'een' internationale? 'De' of 'een' tijdelijk aanwezige? 'De' of 'een' komende? Is het een (of de) cultuur, die wij zelf opgebouwd hebben, of opbouwen móeten of kunnen, wij, als christenen wel te verstaan? Of is het een ideale cultuur, waarvan de erkenning, of de verwachting van ons gevraagd wordt? Moeten en kunnen wij als christenen in de wereld met 'haar' cultuur reformerend, revolterend, optreden? Of is misschien niet meer dan deze bescheiden taak ons opgelegd, dat wij ons zo goed en zo kwaad als het gaat, door de versnelde stroom van het bonte wereldleven heenslaan, om dan, aan het eind gekomen, God te danken dat ons scheepje in de branding nog nèt niet verging? Zou er heus een positieve taak voor ons als christenen weggelegd zijn, en betekent het 'achter Jezus aankomen' dus toch werkelijk zo iets als de onvermoeide actualisering van een uit God ons gegeven scheppend vermogen tot een *eigen* christelijke cultuur met wereld-veroverende tendenzen? Is de 'navolging van God' te herkennen in concrete handelingen naar de materiële inhouden van goddelijke geboden, en in een overeenkomstige concrete, stabiele *houding*? Of is het 'navolgen van God' soms een *formeel* begrip: God *schiep* de wereld wel, maar *verandert* die ook permanent, en eenmaal katastrofaal;

14) *ideogram*: begripsaanduiding.

zodat Hem navolgen juist *alleen* aanwezig kan zijn bij hem, die ook permanent alle 'ja' over de bestaande wereld opheft door een 'neen', en dus alle *houding* uit den boze acht, de revolutionaire⁺ evenzeer als de conservatieve, en omgekeerd?¹⁵⁾ Is de handeling van de christen ernst of spel? Spel - krachtens een vaste ordening, die ons niet meer dan spel toelaat en die dus het 'spel' tot de enig mogelijke 'ernst' doet worden?¹⁶⁾

⁺Principiële onzekerheid - een ongeregistreerd dogma

§4. Christus en het cultuurleven worden door de een tegen elkaar uitgespeeld en door de ander met elkaar 'verzoend', met verschillende konsekwenties voor de praktijk.

Ook Kuypers 'sovereiniteit in eigen kring' brengt geen duidelijkheid.

De onbeantwoorde, ja nog niet eens in formule gebrachte l'vragen zijn dus overstelpend veel. 'Jezus Christus' en 'het cultuurleven' zijn dan ook om beurten vijanden en vrienden en ook wel aan elkaar volkomen vreemden genoemd: De één offert met Tolstoj 'de cultuur' voor het (zijn) 'christendom', de ander geeft met Nietzsche het christendom prijs voor de 'cultuur'; de derde vliegt op in toorn, als men Christus en cultuur aan elkaar verbonden acht (huidige, barthiaans geïnspireerde kritiek op een beweerd neo-calvinisme).¹⁷⁾ In beide eerstge-

15) *navolgen van God...*: Schilder doelt hier op Emil Brunner, *Das Gebot und die Ordnungen*⁴, Zürich 1939, 106vv. Conservatief moeten we volgens Brunner zijn vanuit onze eerbied voor God de Schepper (het 'ja' over de bestaande wereld), revolutionair moeten we zijn vanuit onze eerbied voor God de Verlosser die alles nieuw maakt (het 'neen' over de bestaande wereld). Zie ook *Heidelbergsche Catechismus I*, 213vv.

16) *spel*: Waarschijnlijk slaat deze passage op de gedachten van A.A. van Ruler over 'spelmomenten'. Zie diens *Religie en Politiek*, Nijkerk 1945, 380vv en Schilder, *Heidelbergsche Catechismus II*, 368vv.

17) *neo-calvinisme*: Deze aanduiding voor het calvinisme van A. Kuiper en de zijnen is reeds vrij oud. C.B. Hylkema schreef een boek onder de titel *Oud- en Nieuw-Calvinisme*, Haarlem 1911, waarin hij wilde aantonen dat het calvinisme van Kuiper van geheel andere aard was dan dat van Calvijn. Later schreef Th.L. Haitjema (die een grote rol speelde bij het introduceren van de theologie van Karl Barth in Nederland) een opstel *Abraham Kuiper und die Theologie des Holländischen Neu-Calvinismus* in het tijdschrift *Zwischen den Zeiten* (1931). Blijkens Schilders woordgebruik (*beweerd* neocalvinisme) gaat hij niet akkoord met de scherpe scheiding die men in barthiaanse kringen maakte tussen Calvijn en het calvinisme in nederlandse gereformeerde kring.

noemde, ten dele ook wel in de derde stroming, wordt dus uitgegaan van een *antithetische* verhouding tussen Jezus Christus en het cultuurleven, het reële zowel als het potentiële.¹⁸⁾ Aan de andere kant zijn er, die gretig, of met een gevoel van gelukkig-ook-nog-mee-te-kunnen-komen, de leus opheffen, dat Jezus Christus en 'de cultuur' met elkaar heus wel te '*verzoenen*' zijn, dat de verhouding tussen die twee *tenslotte* toch nog wel vriendschappelijk kan geacht worden.

Soms onbedoeld, en toch onafwijsbaar gevolg van een en ander[†] is natuurlijk weer, dat onder wie zo heen en weer schommelen, de praktijk zeer verschillende aspecten gaat vertonen. De één toch ziet voor de christen geen hogere taak weggelegd dan dat hij, bedeesd, onder de tafel 'de kruimels eet die daar vallen van de tafel' van de ongelovige 'cultuurbouwers', en dit benepen eten dan verdedigt met de stelling, dat God in de cultuur geen volstreckte geheelonthouding opgelegd heeft. Hij brengt het dus in de argumentatie niet verder dan een toch wel bedenkelijk argumentum e silentio¹⁹⁾: wat hij *wil* is niet uitdrukkelijk verboden; de zaak is dus in orde. Of dit eten van de kruimels van de tafel van de anderen, een geloofs- en liefdemaaltijd is, of een verlegenheidsgebaar, met een als reddingsmiddel aangegrepen verlegenheidsargument, - dat moet u hem maar niet vragen. De ander daarentegen treedt parmantig op in 'het' cultuurleven, blaast zijn christelijk persootje op tot een zekere cultuur-hoogmoed, en l[†]houdt zich *overtuigd*, dat het maar een verlegenheidsargument geldt, als de broeder van zoëven al zuchtend en duizend excuses aanbiedend voor zijn kruimels-maaltijd de apostel Paulus citeert, door te zeggen, dat men *toch niet uit de wereld kan gaan*? Dit argument noemt hij in feite

*†Theoretische
onzekerheid inzake
practische*

† 16

- 18) *reëel - potentieel*: Het cultuurleven zoals het in de praktijk *is* en zoals het zich zal *ontwikkelen*.
19) *argumentum e silentio* (lat.): Een argument dat berust op stilzwijgen, op het feit dat iets niet gezegd wordt. In dit geval: God heeft niet uitdrukkelijk het deelnemen aan de cultuur verboden.

minderwaardig; zijns inziens moet het vervangen worden door de fiere leus, dat de christen *Gods eer* moet handhaven 'op alle terreinen van het leven', dus ook van 'het cultuurleven'. De vraag echter wat 'het' cultuurleven is, en, in nauw verband hiermee, wat toch wel het '*terrein*' van het cultuurleven is, die vraag blijft voorlopig ook bij hem waarschijnlijk onbeantwoord. Wij zitten in de nevel. Ook de volgelingen van dr. A. Kuyper. Ze hebben jaren aaneen de mond vol gehad van 'Gods eer op alle levensterreinen', en de meer wetenschappelijk gefundeerden onder hen spraken voortdurend in navolging van hem over 'sovereiniteit in eigen kring'.²⁰⁾ Alle 'kringen' van 'het leven' hadden dan weer een eigen 'soverein'. Maar verder dan het naspreken van de leus bracht men het vaak niet. Geen⁺ wonder: dr. Kuyper zelf had niet duidelijk kunnen maken, wat die 'sovereinen' in al die 'kringen' zijn. Eén sovereign, dat laat zich verstaan. Maar zodra men van 'sovereinen', telkens weer in elke kring, spreekt, begint alles te schemeren.

⁺ *Onhelderheid inzake 'sovereiniteit in eigen kring'*

Als Kuyper zegt, dat God alles heeft gemaakt 'naar zijn aard', is dit niet meer dan een bijbels gegeven naspreken. Maar de sprong van 'natuurwet' naar 'soverein' is wel wat groot; de sprong van een schepsel van *God* naar een maaksel, bouwsel van de *mens*, is ook heel groot; en de sprong van de *soorten* schepselen naar de 'kringen' waarin zij optreden met of zonder menselijk toe- en afdoen, is ten derden male veel te groot. Kuypers beeldspraak doet ook hier de ondienst van een 'metabasis eis allo genos', dat wil zeggen, een door-elkaar-halen van ongelijke en ongelijksoortige grootheden.²¹⁾ Wat funest is, *juist* als men spreekt over

20) *sovereiniteit in eigen kring*: Bij de opening van de Vrije Universiteit in 1880 hield Kuyper een rede onder de titel *Sovereiniteit in eigen kring*. Hierin betoogde hij dat de wereld zich opsplijt in een groot aantal kringen, elk met sovereigniteit op eigen gebied, b.v. de kringen van kerk, gezin, maatschappij, universiteit. Voor Schilders kritiek op deze opvatting, zie *De Reformatie*, 22e jg. (1946/47), 154vv.

21) *naar zijn aard...*: zie Gen. 1, 11vv. Schilder vindt dat Kuyper te gemakkelijk overspringt van soorten schepselen van God (Genesis 1) naar menselijke bouwsels, zoals de 'kringen' van maatschappelijk en universitair leven. Men haalt als hier een beroep op Genesis 1 gedaan wordt (alles is naar zijn eigen aard geschapen), ongelijksoortige dingen door elkaar. Vandaar de griekse uitdrukking *metabasis eis allo genos*, d.w.z. een overspringen naar een andere soort.

‘kringen’, elk met een ‘eigen’ ‘soverein’. Heus: we zitten in de nevel. I[†]

+17

§ 5. We stoten niet tot het fundament in ons probleem door als de vraag luidt: ‘Christendom en cultuurleven’ of ‘Jezus en het cultuurleven’.

Het moet zijn: Jezus Christus en het cultuurleven.

Nu kan de nevel pas opklaren, als wij rustig ons plaatsen onder[†] de prediking van de Schrift. Zij is in de grond niet anders dan een openbaring van God, kenbaar en *gekend in Jezus Christus*, zijn Zoon. Daarom kan niemand uit haar onderwijs iets afleiden omtrent het thema van ‘*christendom* en het cultuurleven’, tenzij hij haar toestaat, het probleem te herleiden tot de vraag, niet eens van: ‘*Jezus* en het cultuurleven’, maar zeer bepaald van ‘*Jezus Christus* en het cultuurleven’. Stellig is het goed, met een enkel woord na te gaan, waarom deze beide eerste redacties²²⁾ van het thema nooit tot het *fundament* in ons probleem kunnen doorstoten en waarom alleen de laatste wèl dit kan. Wij zitten dan, zodra wij op die laatste vraag een antwoord zullen gevonden hebben, meteen midden in ons onderwerp, en geloven de draad zó in handen te krijgen, die de Schrift ons geeft.

[†]*De Schrift slechts wijst de fundamenten*

§ 6. Waarom niet: christendom en het cultuurleven? Een feitelijk gegeven als het christendom is nooit normatief.

Bovendien is het christendom mee opgenomen in de botsing van de cultuurstromingen en trachtte het soms een directe cultuurmacht te worden.

Eigenlijk, zo zeiden wij, moet het probleem niet geformuleerd worden: ‘het *christendom* en het cultuurleven’. Want deze formulering zou ons niet brengen tot de bodem van het vraagstuk.

22) *eerste redacties*: Noch de term ‘christendom en het cultuurleven’, noch de term ‘Jezus en het cultuurleven’ zijn dus toereikend.

Onder 'christendom' immers kan men onder meer verstaan: 1. de *gemeenschap* van de christenen (al of niet in eigenlijke zin genomen, de naam-christenen dus al of niet in de gemeenschap begrepen), en 2. het *zichtbare resultaat*, dat in de zichtbare wereld door de gemeenschap van christenen uit hun christelijke aktie te boekstaven viel, of, beter gezegd, in het kader van een min of meer gevestigde *communis opinio*²³⁾ als zodanig geboekstaafd werd, of opnieuw wordt. Natuurlijk zijn er nog veel meer betekenissen van het woord. Die laten wij gemakshalve maar rusten. Want ook als wij bij de genoemde betekenissen blijven staan, hebben wij toch al problemen genoeg. Bijvoorbeeld (voor wat de *eerste* omschrijving betreft): wat is 'gemeenschap'? Bedoelt men het samen-zijn zonder meer, of samen-kunnen-zijn van wie zich christen noemen, terecht of ten onrechte (*sun-ousia*)²⁴⁾? Of heeft men[†] het oog op een geestelijke eenheid, geestelijk dan genomen in de zin van: door Gods Geest gewerkt? En dus conform Zijn Woord^{+ 18} (*koinoonia*)? Is die 'koinoonia' een werk-resultaat van mensen, een ding dat door hun aktie tot stand *moet komen* of is zij een werk-resultaat van God, een werk dat Zijnerzijds tot stand *gekomen is*, en dat nu verder de mensen oproept tot een daaraan beantwoordende daad van erkenning van de gemeenschap die God gemaakt heeft? Een erkenning 'de jure' èn 'de facto'²⁵⁾ Of ook (voor wat de *tweede* omschrijving aangaat), is men voor de registratie van zo'n *resultaat* van de christelijke gemeenschap aangewezen op historie en traditie, of[†] mag iedere eeuw ons betreffende die registratie en kwalificatie haar eigen theorie opdringen? 'Christendom' is een lastig woord, als men maar op de dingen ingaat. Maar hoe men ook het woord zou opvatten, in elk geval is dit

[†] *Niet uitgaan van 'het christendom'*

23) *communis opinio*: algemeen heersende mening.

24) *sunousia* (grieks): het samen zijn. Deze term, samen met de andere term: *koinoonia*, wordt in § 20 uitvoeriger besproken. Het verschil tussen beide termen wordt hier reeds duidelijk. *Sunousia* is samen zijn, samen werken, zonder dat er een gemeenschappelijke geestelijke eenheid aan ten grondslag ligt. *Koinoonia* is samen zijn, samen werken, vanuit een gemeenschappelijke geestelijke eenheid.

25) *de jure - de facto* (lat.): rechtens en feitelijk.

éne zeker, dat men nooit uit enige gegevenheid van 'het *christendom*' enige cultuurervaring zuiver stellen, laat staan het probleem van 'christendom' en cultuur oplossen kan.

a. In de eerste plaats niet, omdat het *christendom* nimmer wezenlijk normatief is. Neem - in de eerste van de twee genoemde betekenissen - de christenen als *gemeenschap* bij elkaar, en zuiver, als u dat zou kunnen, door gedachten-abstractie (want verder brengt u het hier toch niet!) alle naam-christenen van die gemeenschap uit.

Of ook, neem - volgens de tweede betekenis van het woord - het christendom in de zin van: de *neerslag* van het (in uw onderstelling katholiek gedacht)²⁶⁾ christelijk credo in het mensen- en wereldleven, en wees, óók dáárbij, dan maar weer zo streng mogelijk in het aanleggen van de toets, en in het toekennen van het ere-predicaat 'christelijk'. Maar, hoe u het ook aanlegt, niet eens in één van die *beide* gevallen kunt u een maatstaf, l'een *norm*, voor behandeling van uw probleem aan dit '*christendom*' ontleen. Geen enkel christenmens toch is normatief.*Een
feitelijk gegeven is nooit normatief. De *feiten dwingen* ons wel: niemand kan zich
ervan ontdoen, en ieders handelen móet uitgaan van wat gegeven is. Onze
handen kunnen wel graaien in de lucht, maar ze kunnen daar niets beginnen. Alleen
als ze zich steken in het gegeven materiaal van de historisch gegroeide werkelijkheid,
kunnen zij dit 'materiaal' gaan 'bewerken'. En voor die *bewerking* (het handelen in
verantwoordelijkheid) zijn wij aangewezen op van God gestelde *normen*. Zij *dwingen*
niet, maar *bevelen*. Normatief is daarom alleen het Woord van God, gegeven in de
Schrift; normatief is niet de christen of de christenheid, maar de sprekende *Christus*,
die door openbaring ons bekend geworden is. En die ook zelf God 'verklaart' en
diens Woord zonder zondige of uit machteloosheid opkomende weerhouding²⁷⁾ tot
ons spreekt als wetgever en

*19

*Feiten dwingen, normen
bevelen

26) *katholiek gedacht*: Niet 'rooms-katholiek', maar in de betekenis van het *algemeen* (katholiek) en ontwijfelbaar christelijk geloof.

27) *weerhouding*: Een belangrijk begrip in het betoog van Schilder, dat pas vanaf § 18 uitleg krijgt. Daar zal duidelijk worden dat volgens Schilder ook Christus' arbeid 'weerhouden' wordt. De nadruk valt in onze zin niet op 'weerhouding', maar op 'zonder zondige of uit machteloosheid opkomende' weerhouding. Christus' spreken wordt nu weerhouden, maar dat komt niet uit zonde of machteloosheid voort.

wetshandhaver en wetsverklaarder - Hij, namens God gezonden tot de mensen. Elke historische stroming, ook elke presente cultuurstroming, of -beschrijving, die zich zou richten naar het 'gegeven' christendom, of zelfs naar het *ideale* christendom, als gedachtenbeeld, *móet* eindigen in zonde, wetsverkrachting, ongodsdienstigheid; zij zou niet anders kunnen optrekken dan een toren van Babel. Want zij is, door haar verkeerd uitgangspunt, daarmee reeds *begonnen*. Zó heeft ook het historisch materialisme, en het positivisme de moed gegrepen te oeren over christendom en cultuur. Zó ook (van andere onderstellingen uitgaande) meer dan één vorm van het idealisme. Zó zelfs *soms* het barthianisme: 'es predigt', er is een *feit* van kerkelijke 'verkondiging', en dat feit is dan uitgangspunt voor verdere theoretische opbouw. Er is een grootheid, genaamd 'christendom'; maar dat *feit* fundeert geen *leer*, al moet elke leer met alle feiten, ook dit, rekening houden. *Feiten* funderen geen leer; eerder steekt, omgekeerd, in elke *benoeming* van een feit (of[†] wat daarvoor aangezien wordt) reeds een brok leer. Als het onweert, is dat een feit; wie aan Wodan gelooft, zal dat anders 'verstaan' en 'benoemen' dan wie de 'verklaring' kent en de leer van elektrische ontladingen zich heeft eigen gemaakt. ⁺²⁰

Daar komt nog iets bij. Het 'christendom', zoals het in de wereld *gestalte aanneemt*, daar zijn zelfgekozen naam voert, en zich registreren laat, is ook zelf altijd nauw verwickeld in een aktueel cultuurproces, of in een reeks van cultuurprocessen. Hegelianen, en dus ook²⁸⁾ marxisten, en nationaal-socialisten, zullen het christendom *zèlf* rekenen tot de cultuurverschijnselen: de theorie-leveranciers, die Anton Mussert²⁹⁾ gecharterd had

28) *en dus ook*: vanwege de verwantschap die Schilder tussen de filosofie van Hegel enerzijds en de marxistische en nationaal-socialistische opvattingen anderzijds aanwezig acht.

29) *Anton Mussert*: leider van de Nationaal Socialistische Beweging (N.S.B.) in Nederland. Over zijn 'theorie-leveranciers' kan men lezen in Schilders '*Geen duimbreed!*' De bedoeling van deze N.S.B.-propagandisten was om tot de instelling van twee Kamers te komen: een sociaal-economische en een culturele Kamer. Tot de vormen van cultuur behoorden dan kunst, godsdienst, wetenschap en filosofie, *a.w.*, 26v, 55vv. Schilders kritiek keert zich hier vooral tegen de stelling dat godsdienst een vorm van cultuur is. Van een cultuurkamer is tijdens de bezettingsperiode 1940-1945 niet veel terecht gekomen. Zie over de nederlandse 'cultuurraad' die er wél kwam, L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 4 (eerste helft), Den Haag 1972, 387vv.

wilden de belangen van het christendom (dat alleen in het binnen Europa gelegen deel van het Rijk te beschermen was) toevertrouwd zien aan de 'cultuur-kamer'. Reeds hierin blijkt, hoe ernstig en onvermijdelijk het 'christendom' zelf, al was het alleen maar reeds om zijn náám te beschermen, altijd mee is opgenomen in de botsing van de cultuurstromingen, die in elke gegeven constellatie van het wereldleven aanwezig zijn.

Het is bovendien gevarieerd naar locale, nationale, anthropologische,⁺zelfs klimatologische typen. Kortom, het begrip: 'het' christendom is in die zin genomen, een sfinx³⁰⁾, niet meer.

+Feiten geven niet, maar krijgen interpretatie

b. En voor zover het dan geen sfinx is, maar in pure òf (wat weer iets anders is) *vàste* gestalte in de geschiedenis aanwijsbaar, heeft het ook van zijn kant meermalen eigenmachtig en eigenwillig en met veel gebrek en zonde op de cultuurstrijd ingegrepen. In elk daarna volgend proces van formatie, de- en reformatie, trachtte het soms (denk aan het pausdom) zelf een *eigenlijke* en *directe* cultuurmacht te worden, of leefde, bewust of onbewust, uit beginselen, welke een onverbloemde *cultuurtaak*, als haar *eigenlijke*, op haar werkprogramma plaatsten. Natuurlijk was dat verkeerd: christendom is geen kwestie-van-cultuur, al is cultuur wel degelijk een aangelegenheid voor het christendom. Maar krachtens de altijd terugkerende (hoewel *niet* biologisch of evolutionistisch l⁺bepaalde) werking van deformatie en reforma-

⁺21

30) *sfinx*: Deze typering komt ook verder enkele malen voor. De sfinx was een monster, voorgesteld als een leeuw, met het hoofd en de boezem van een vrouw. Zich ophoudend op een rots bij Thebe gaf het de voorbijtrekkenden een raadsel op, en ieder die het niet kon oplossen, werd door de sfinx verslonden. Bij Schilder is de betekenis ongeveer: iemand die (of iets dat) moeilijk te doorgronden en raadselachtig is.

tie³¹⁾, heeft het gegeven christendom in de historie der wereld nooit *één* bepaalde cultuurgedachte door alle eeuwen heen tot zegepraal kunnen leiden noch ook de aanvaarding van één van haar mandaten voor het cultuurleven 'restloos' ten einde gebracht. Men treft hier de uiterste variaties: er loopt een zeer lange weg van het cultuur-imperialisme, zoals de roomse kerk dat in bepaalde tijden heeft ontwikkeld, tot de achteraf-positie, de afgescheidenheid, van de 'vrome' cultuurschuwe mensjes of congregaties, die juist *in* deze schuwheid pas het ware christendom meenden te vertonen.

Wie zou nu uit dit 'christendom' een culturele *norm* kunnen aflezen? Meerderheden of minderheden beslissen in dezen ook niet; het recht, en de kracht, de gezondheid en de gáve van de gezondmaking, ze kunnen zijn bij de meerderheid, maar ook bij de minderheid. Soms bij de kleinste minderheid, die zich maar denken laat.

§ 7. *Waarom niet: Jezus en het cultuurleven? Wij moeten niet uitgaan van 'Jezus' zonder meer.*

De Bijbel geeft geen biografie van Jezus. Zijn werk wordt pas duidelijk wanneer wij Hem als Jezus Christus kennen.

In de tweede plaats: de historie bevestigt, dat het vraagstuk strikt genomen, óók niet kan worden geformuleerd in deze vorm: 'Jezus en het cultuurleven'.

* Want om het nu eens kras te zeggen, aan 'Jezus', als er niet *meer* bij gezegd wordt, *hebben wij niets* voor ons vraagstuk. Wij moeten ten bedenken, dat Jezus als *de* en als *den* Christus *zichzelf verklaard*³²⁾ heeft. Die zelf-verklaring (overeenkomstig en onder ver-

** Niet uitgaan van 'Jezus' zonder meer*

- 31) *deformatie en reformatie*: In de opeenvolging van verval (deformatie) en herstel (reformatie) van de kerk is een lijn te ontdekken. Maar Schilder wil hier niet van een biologische of evolutionistische bepaaldheid spreken. Deformatie is een gevolg van de zonde van de mensen, reformatie een vrucht van Gods genade. Beide kunnen niet als wetmatigheden evolutionistisch verklaard worden.
- 32) *als de en als den Christus verklaard*: Met de woordspeling 'de en den Christus' (resp. eerste en vierde naamval) wil Schilder zeggen: Jezus heeft in zijn hoedanigheid en met de volmacht van Christus (als *de* Christus) uitgelegd wie Hij was, n.l. de Christus (als *den* Christus). In de volgende zin keert deze tweeledigheid terug. Christus' zelf-verklaring is overeenkomstig de Schriften (Ik ben *de* Christus) en geschiedt onder verwijzing naar de Schriften (zij beschrijven *den* Christus).

wijzing naar *de Schriften*) wordt door de één op gezag *geloofd*, door de ander *verworpen*. En dan *kamoufleert* die verwerping zich vaak onder de mantel van de onwetendheid. Ze klaagt dan: Hij is zo'n *raadsel*; sta *mij* toe het gebed van *de onwetende* te bidden, opdat ik eens weten moge, *hoe* toch deze Jezus te kwalificeren is! Straks construeert men zelf een of ander *Jezus-beeld*. Niet Gods Gezondene, Jezus zelf, maar wel zo'n door mensen geconcipieerd beeld van 'Jezus' *wòrdt* dan, voor wie Hem niet als de *Christus* l'erkend heeft, eveneens *gemaákt* tot een sfinx. Hij *is* dat niet, want zijn zelfverklaring is duidelijk genoeg. Maar Hij *wordt* het voor ⁺²² wie zich van Zijn zelfverklaring ontdoet. *Dan* ligt voor zó iemand een *raadsel* in Hem opgegeven, en dat raadsel ontsluit zich niet, zolang Jezus *enkel* maar als 'Jezus' geldt. Er is wel eens met een oude zegswijze geleerd: *ubi vides, non est fides*, dat wil zeggen, waar iets *te zien* valt, daar is geen *geloof* nodig. Ontleden doen we dat adagium niet; de leus *kàn* goed bedoeld zijn, maar is toch in deze algemene redactie niet juist. Men heeft de 'historische Jezus' kunnen *zien*; maar om Hem werkelijk te kennen en te erkennen, was geloof nodig. Dat de mens Jezus Gods *Christus* (Messias) was, dat Hij 'zoon' van Jozef heette, zonder uit hem verwekt te zijn, en zo heel veel meer, dat bleef een kwestie van *geloof*. *Ubi vides, ibi fides. Visio quaerit fidem. Fides quaerit³³⁾ intellectum.*

Deze gedachte is ouder dan het christendom. Want de Bijbel heeft nooit er ^{+Ubi vides, ibi fides} zich toe beperkt, over 'Jezus' te spreken. Hij sprak

33) *Ubi vides...*(lat.): 'Waar u ziet, daar is geloof. Het zien vraagt om geloof. Het geloof vraagt om begrijpen'. De spreuk 'fides quaerit intellectum', afkomstig van Anselmus, werd door Schilder enkele jaren na het verschijnen van *Christus en cultuur* bekritiseerd. In 1950 verving hij haar door 'fides *quadrat* intellectum', d.w.z. het geloof sluit het begrijpen af, rondt het af. Zie *De Reformatie* 25e jg. (1949/50), 422vv.; 26e jg. (1950/51), 56vv en ook *Almanak studentencorps 'Fides Quadrat Intellectum'* 1951, Kampen 1951, 72vv.

- in het Oude Testament - *eerst* van 'Christus' (Messias); en dat die *beloofde Christus* later zou verschijnen onder de naam 'Jezus', dat was toen niet bekend. Maar nu Hij eenmaal gekomen is, nu spreekt de Bijbel, zakelijk genomen, altijd over *Jezus Christus*. Voordat 'Jezus' als historische mens in de wereld kwam, is Hij als *Christus* aangekondigd, dat wil zeggen zijn (ambts)werk is door God *éérder* naar zijn kwintessens³⁴⁾ omschreven, dan zijn *historische verschijning* onder een menselijke naam, in een menselijke gedaante, en in een bepaalde cultuurfase, door God ook maar in de verte is aangeduid. Men denke slechts aan de 'moederbelofte' in het paradijs. Na vele eeuwen, waarin God door middel van de profeten aangaande de komende Christus (Messias) had gesproken en diens ambtswerk bij voorbaat had doen kennen, kwam deze Messias in de wereld.

Hij stond bekend als zoon van Jozef en Maria, volgens de burgerlijke[†] stand, en werd 'Jezus' genoemd. Toen moest ieder in 'Jezus' de met absoluut gezag⁺²³ beklede *Christus* leren zien, tenzij dan dat Jezus een raadsel voor hem blijven zou, dat een ondersteld beroep op ons eigen, vermeend 'interpretatie-gezag' doet.³⁵⁾ Een *ondersteld* beroep, zeiden we. Want de werkelijke Jezus vertoort zich over hem, die de sleutel van de verklaring van zijn persoon en werk niet uit de handen van Gods gezalfde Profeet en Leraar zelf wil ontvangen. Tot zo'n geslacht - 't is meestal een meerderheid - komt Hij dan met beproeving, of met straf. Beide komen tot zijn onwillige hoorders-interpreten³⁶⁾, zovaak Hij in de evangeliën, allereerst tot zijn eerste 'tijdgenoten', maar ook tot ons (die nog de tijdgenoten zijn van de levende, van de hemel ons regerende Christus), spreekt in 'gelijkenissen'. Ook over de dienst van God in de cultuur spreekt Hij herhaaldelijk tot zijn vroegere en (via de Bijbel) zijn

34) *kwintessens*: de kern van de zaak.

35) *tenzij dan dat Jezus...*: De betekenis van dit gedeelte (in het origineel nog moeilijker geformuleerd) is: Voor wie Jezus niet als Christus aanvaardt, blijft Hij een raadsel. Voor de oplossing van dit raadsel meent men dan het recht te hebben een beroep te doen op eigen gezag om Hem uit te leggen - een gezag echter dat men wáánt te hebben.

36) *hoorders - interpreten*: hoorders die tevens uitleggers zijn.

tegenwoordige 'tijd'-'genoten'³⁷⁾ in gelijkenissen. En slechts⁺aan wie Hem (vandaag via zijn Woord) achteraf daarover gelovig ondervragen, ontsluit Hij daarvan de zin, ook de cultuur-theologische zin. Wat hebben wij dus aan 'Jezus', als er niet meer kan volgen, als er geen tweede³⁸⁾ I⁺naam, geen tweede ambtsnaam, bij die 'eigenaam' gevoegd wordt? De naam 'Christus' dus? De evangeliën geven geen 'biografie' van Jezus. Zij 'ontwerpen' ook geen *eigen* beeld van Hem; men mag, zeggen ook zij reeds, niet gevoelen boven hetgeen (over Christus) *geschreven* staat (in het Oude Testament).³⁹⁾ Ook denken zij er niet aan, van zijn 'levenswerk' een *wetenschappelijk*-systematische samenvatting onder enig formeel-methodologisch gezichtspunt te geven. Ook niet onder enig cultuur-gezichtspunt. Elke systematische *verhandeling* over Jezus' werken, leren, profeteren, bouwen en breken, ontbreekt in de Schrift te enen male. Het evangelie is evenmin biografie als roman, het tekent evenmin een cultuurverschijnsel naar cultuurfilosofische of -historische methode, als dat het kerkhistorie schrijft naar de methode van de wetenschap van de historiografie. Het evangelie is zelfs geen systematische beschrijving van de *heilshistorie*. En daarom is elke poging met machteloosheid geslagen, die zou trachten alleen maar uit een zogenaamd 'leven van Jezus' af te lezen, wat Hij betekend heeft en nog betekent voor een bepaalde zijde van

⁺Beide ambtsnamen
onafscheidelijk

⁺24

- 37) (Noot Schilder): *Tweemaal* aanhalingstekens: want wie eens met Hem de palestijnse lucht inademden, waren wel tegelijk met Hem op aarde, maar Hij stond anders tegenover en in de tijd dan zij. En als wij vandaag Hem niet onder ons zien op- en neergaan, zijn wij toch ook ten aanzien van de tijd zijn 'genoten'; want op ons tijdelijk bestaan grijpt Hij als de levende, de vóór ons uitlevende en voor ons levende en medelevende Kurios (d.w.z. Heer, J.D.) op de tijd in, als God en mens in één persoon.
- 38) (Noot Schilder): '*Tweede*': - gewoonlijk noemt men 'Jezus' persoonsnaam en 'Christus' ambtsnaam. Er liggen natuurlijk verscheiden waarheidselementen in deze onderscheiding verborgen. Maar in zijn geval wordt de naam Jozua (Jezus) opzettelijk en nadrukkelijk en pleromatisch (d.w.z. in zijn volle betekenis, J.D.) en dus 'eenmalig' verklaard uit het 'zaligmaken van zijn volk' (Mt. 1). Daarom is Jozua (Jezus) de eerste ambtsnaam; hij betreft de *materie* van de ambtsopdracht. De tweede (Christus) betreft de *wettigheid* en concrete *functie* en *analyse* van en zijn geschiktheid tot die opdracht.
- 39) *geschreven staat*: zie 1 Cor. 4, 6.

het mensenleven. Want wij hebben geen 'leven van Jezus'; wie het bewust zou willen schrijven, zou zich in zijn vertellen[†] vertellen, en Hem zelf onrecht doen. Men kan en mag de evangeliën, die ons de gang van Jezus Christus tot en door het mensenleven, ter uitvoering van Gods raad en overeenkomstig Gods geopenbaarde wil tot zelfhandhaving in evangelische verlossing, beschrijven, nooit losmaken van de profetie van het Oude Verbond. Of van de heils- en openbaringshistorie, waaruit Hij geheel plan-matig opgekomen is, zoals zij zelf uit en in Hem bepaald is en wordt; of van de brieven van Paulus en de andere nieuwtestamentische briefschrijvers. Of zelfs niet van de Apocalyps, waarmee de Bijbel zijn cyclus besluit. Die Apocalyps toch geeft óók historie-beschrijving, niet alleen omtrent toekomstende, maar ook omtrent verleden (bijvoorbeeld Openbaring 12) en aan Johannes, de schrijver,[†] contemporaine gebeurtenissen (bijvoorbeeld Rome's keizeraanbidding als antichristelijk moment, hoofdstuk 13, 18). En ook dit laatste bijbelboek laat over de achtergronden en de constitutieve elementen en tendenzen van alle historie, ook dus van alle cultuurhistorie, ons geopenbaarde waarheden horen; bijvoorbeeld dat achter het antichristelijke beest *satanisch* drijven ligt (Openb. 12), en dat in de grond der zaak alle (ook cultuur)kamp de strijd is van vrouwenzaad en slangenzaad; het is de *oude* slang die in elke *nieuwe* cultuurfase de *oude* kerk-vrouw en haar ene 'Zaad' vervolgt en wil vernietigen.

Kortom, het werk van 'Jezus' is voor niemand naar zijn juiste betekenis te kenschetsen, zolang niet uit het geheel van de Schrift hem duidelijk geworden is, wat Jezus *als Christus* komt doen, en dus, als ambtsdrager van God bij uitnemendheid, te doen heeft *in* en *voor* en ook *met* de kosmos. De bijbelse 'Christus'-verkondiging moet naar haar inhoud *reeds* de *manier*, waarop men spreekt over de bijbelse verhalen over 'Jezus', absoluut beheersen.

§ 8. 'Jezus' wordt niet uit zijn tijd, op aarde doorgebracht, verklaard, maar wij moeten naar Hem als Jezus Christus luisteren, die sprak en nog spreekt in zijn Woord.

Het is geen wonder dat er zoveel 'oplossingen' voor het probleem 'Jezus en de cultuur' zijn. Daarin voltrekt zich een cultuurhistorisch gericht.

Eigenlijk is dat ook niet vreemd. Er is geen mens in de wereld ooit groot geweest, of hij moest wel voor een deel verklaard en verstaan worden uit de tijd, waarin hij leefde, maar voor een ander deel uit zijn eigen persoonlijkheid, uit dat, wat de Vader van de geesten in hem, individueel en eenmalig, had gelegd. Maar voor 'Jezus' staat het eigenlijk nog weer anders. Hij wordt in zijn werken, zoals we reeds opmerkten, nimmer verstaan *zònder*, maar *óók* even stellig nooit verklaard *uit* de tijd, die Hij hier op aarde onder de mensen heeft doorgebracht. Wel *mèt*, niet *uit* zijn tijd kent men Hem. Want Hij overheerst, richt, stuurt, *àlle* tijden. De 'volheid' des tijds⁴⁰⁾ betekende voor Hem geen⁺ 'getròffen' 'gelegenheid', noch een toevallige voedingsbodem, waarop Hij, de akker 'vindende', kon zaaien wat Hij wilde, maar het was *zijn* tijd, de door Hem *genomen*, immers om Hem geschapen, 'kairos' in de naar Gods plan gerekte 'chronos'.⁴¹⁾ Hij wordt l⁺ niet verklaard *uit* de cultuurhistorie 'der volkeren' of *uit* de heilshistórie van Israël, want Hij is van die beide 'histories' (die in de grond van de zaak één zijn en van één terrein) de grondslag, het fundament, werker èn 'eersteling', begin, beginsel, doeleind - en ook weer begin - en nieuw uitgangspunt. De studie van het hellenisme kan Hem niet verklaren, al zal ze voor het distinctieve uitleggen van zijn woorden en werken onontbeerlijk zijn (en vice versa); de kennis van het judaïsme 'verklaart' Hem evenmin, ook al slijpt ze - mits ze goede resultaten levert - elke exegeet de punt van zijn

⁺ Christus' 'kairos' door Hem niet gevonden, maar toeberaid

⁺26

40) *volheid des tijds*: zie Gal. 4, 4; Ef. 1, 10.

41) *kairos* - *chronos*: De komst van Christus op aarde in de 'volheid des tijds' viel op het door Hemzelf bewust aanvaarde moment (*kairos*) in de lange wereldgeschiedenis (*chronos*). De griekse woorden *kairos* en *chronos* kunnen beide 'tijd' betekenen. 'Kairos' betekent het (beslissende) *tijdstip* en 'chronos' de continue *tijdslijn*.

potlood. Deze aldoor sprekende, maar alleen voor het ongeloof soms in raadselen sprekende 'getrouwe Getuige' is zelf geen sfinx, o neen, in der eeuwigheid is Hij dat niet. Maar een 'begrip Jezus', een door mensen die Hem als Christus niet kennen telkens weer in talloze variaties gevormd *begrip*, en een eigenmachtig[†] ontworpen *beeld* van 'Jezus', *dàt* plaagt zijn ontwerpers en vereerders altijd weer met de stille of spottende glimlach van de sfinx. Men plaatst haar steeds weer terzijde van de grote karavaanwegen van de mensheid; maar wie beslist, wat de grootste en de centrale van die wegen is, als de Bijbel het niet mag zeggen? Men ziet die sfinx staan in het midden van de tijden; maar wie maakt een eind aan de ook in onze eeuw weer oplevende discussies rond het ware wezen van 'die Mitte der Zeit'⁴²⁾? Aan de sfinx, die sinds het begin van onze jaartelling geen oog meer heeft gezien en geen oor gehoord, maar waarvan de contouren toch steeds weer in de harten van velen opdoemen, gaan vele eeuwen voorbij, maar zij zwijgt en zwijgt, tenzij 'Christus' in 'Jezus' uit al de Schriften gevonden is. Want Jezus Christus sprak en *sprekt nog*: Hij is 'tegenwoordig' door godheid, majesteit, genade, Geest⁴³⁾, sprekend in zijn Woord. Totdat men Hem zelf gaat horen, tot zólang kan men over die sfinx alleen maar dichten en *niet profeteren*. Men moet dus Jezus in zijn *eigen* licht plaatsen; of beter gezegd, Hij moet zelf zich ons in *eigen* licht vertonen.[†] Maar *in* dit zichzelf bij eigen licht vertonen, en verklaren, doet Jezus reeds het *werk* van *Christus*. *Daarin* juist is Hij Christus, Profeet van God, Priester en Koning. Het licht, dat in Jezus inderdaad schijnt, schijnt in Hem, omdat Hij Christus is, knecht des Heren. En Hij laat 'Jezus' niet van 'Christus' abstraheren. In de academie niet, omdat Hij het in 'het leven' ook niet doet.

[†]Geen 'Jezusbeeld' als eigen ontwerp

[†]27

42) *Mitte der Zeit*: Schilder denkt hier o.m. aan Paul Tillich. Alles (ook het begin van het einde van de geschiedenis) moet verklaard worden uit het 'midden van de geschiedenis'. Schilder is van oordeel dat men daarmee de historiciteit van het begin (de paradijssituatie) niet honoreert en Christus niet als *tweede* Adam (Rom. 5, 12vv; 1 Cor. 15, 45vv) erkent. Zie *Wat is de hemel?*, 41vv; *Heidelbergsche Catechismus* I, 245.

43) *godheid, majesteit, genade, Geest*: Zie Heid. Catechismus, Zondag 18 (antw. 47).

Zal men zich er nu nog over kunnen verwonderen, dat men ook over de vraag, wat 'Jezus' voor het cultuurleven betekende, zo verdeeld is? Dat het probleem: 'Jezus en de cultuur' haast zoveel 'oplossingen' krijgt, als er hoofden zijn, die op het vraagstuk broeden?

Nee, dat kàn niet anders; en in de onontkoombaarheid van dit[†] benauwende verschijnsel openbaart zich zijn grootheid en voltrekt Hij zijn gericht. Want daarin vinden wij een negatief bewijs van de horribele⁴⁴⁾ ernst, die spreekt in de sancties van zijn positief gebod, dat men Hem nooit als 'Jezus' 'zien', maar steeds vol-uit als 'Jezus Christus' 'horen' moet. Want anders treden die 'sancties' in werking. De historie van de 'Jezusparagrafen' in de cultuur-historische werken is zó verwarrend, dat ze reeds in zichzelf doet denken aan een cultuur-historisch gericht: 'opdat zij ziende niet zien, en horende niet verstaan'.⁴⁵⁾ Alle eigenmachtigheid in de constructie van een 'Jezusbeeld' ontvangt haar bezoldiging: zij moet het terrein delen met reeksen van de meest individualistische beschouwingen. Reeds duiden we van deze kwade akker enkele misgewassen aan. Maar bedenk, dat men van 'Jezus' spreken wil; dan wordt de oogst nòg driester en triester. De marxist plaatst 'Jezus' in de cultuurhistorie als de grote revolutionair. Haeckel orakelt over Jezus als cultuurverachter. Constantijn de Grote zag in Hem de succesvolste werver voor een allerchristelijkste cultuurkamp. Oswald Spengler plaatst Hem - Jezus! - onder de historische pseudomorfozen van de arabische cultuur. Chamberlain ziet in Hem[†] de stichter van een zedelijke cultuur.⁴⁶⁾ Hegel knoopte

[†]Een cultuurhistorisch gericht

[†]28

44) *horribele*: huiveringwekkende.

45) *horende niet verstaan*: zie Luc. 8, 10.

46) *Haeckel...*: E.H. Haeckel (1834-1919) was een duitse zoöloog en filosoof. Hij was een evolutionist en daarin een scherp bestrijder van het christelijk geloof. *Oswald Spengler* (1880-1936) was een duitse geschiedfilosoof. In zijn bekendste boek *Der Untergang des Abendlandes* komt het begrip voor dat Schilder hier noemt. 'Historische pseudomorfozen' zijn voor Spengler die verschijnselen waarin een vreemde oude cultuur niet toelaat dat een jonge cultuur tot ontplooiing kan komen. Ook de gestalte van Christus zou dit lot hebben ondergaan, *a.w.*, München 1922, II, 227 vv. *H.S. Chamberlain* (1855-1927) verdedigde de mening dat er voor Europa alleen nog toekomst kon zijn wanneer er een synthese gevonden werd tussen een raszuiver germanendom en een christendom gereinigd van joodse smetten.

aan 'Jezus' een soort van cultuur-pantheïsme vast, en dat deed *hij*, die nog overigens zo verstandig was, te bedenken, dat niemand zich hier kan isoleren van de trinitarische motieven van de oud-christelijke 'voorstelling'. Velen voor wie de zonnepas opging in Stockholm of Lambeth⁴⁷⁾, waar men de 'derde confessie' op papier wilde zetten (waar is ze gebleven?), zagen in 'Jezus' de grote formuleerder van directe 'boodschappen' tot de cultuurwereld over de actueel genoemde cultuurvragen, maar de directheid van hun 'boodschappen', wordt slechts verkregen tegen de prijs van de principiële vaagheid. Weer andere congresgangers steken zich in het kostuum van geïnspireerde apostelen of inspirerende mahatma's⁴⁸⁾, en geven óók aan 'Jezus' een plaatsje onder de 'wijzen', die voldoende raadselspreuken hebben achtergelaten om 'Oost' en 'West' blijvend te kunnen verbinden. Zo wordt in die ontmoeting de traditionele 'Leraar'⁺ voor het Westen tot een even traditionele 'Patriarch' uit het Oosten omgebouwd. Het Westen liet zijn 'Leraars' steeds veel *spreken*; het Oosten hoort (!) zijn 'patriarchen' liefst *zwijgen*; op hun vele regels schrift redigeren de eersten hun begripsmatige geleerdheid; tussen hun weinige regels schrift laten de laatsten ons ráden naar hun strikt paradoxale gedachten, spottende met alle begripsmatige 'klaarheid', die maar onklaarheid is. En zo wordt 'Jezus' tòch nog een cultuurfactor, niet zozeer door wat de theologen Hem hoorden spreken, maar vanwege het andere

*+Tussen westers spreken
en oosters zwijgen*

47) *Stockholm - Lambeth*: In Stockholm (1925) werd een eerste conferentie gehouden die voor de ontwikkeling van de oecumenische beweging van groot belang zou worden. De Lambeth-conferenties, gehouden in het aartsbisschoppelijke Lambeth Palace te Londen, hielden zich eveneens met de hereniging van de kerken bezig. Met name de Lambeth-conferentie van 1920, met haar algemene oproep tot hereniging van de christenen, is bekend geworden. Waarschijnlijk denkt Schilder bij de 'derde confessie' aan de zgn. Lambeth quadrilateral, een belijdenis van vier artikelen als grondslag voor hereniging met andere kerken.

48) *mahatma*: titel voor een wijze of leraar in India.

feit, dat deze theosofen⁴⁹⁾ Hem hebben horen zwijgen: de 'sfinx' is hier geen ongeluk, maar de enig passende figuur. En nauwelijks zijn dézen in conferentie bijeen geweest, een 'boodschap' ook over Jezus achterlatend, of, ziedaar: asceten, mystieken, sectaristen van ànder slag zien 'Jezus' als volstrekt cultuur-indifferent: Hij spreekt enkel maar over God, zeggen zij, en tot 'de ziel', en in het 'hart', maar voor dat grote, ruwe, stugge wéreldleven wil Hij, naar zij menen, geen enkele spreuk afkondigen behalve l†dan die van de permanente afscheiding: gaat uit Babel, scheidt u af. Theologen uit de school van de moderne Religionsgeschichte zetten 'Jezus' ⁺²⁹ in één rij naast Mohammed, Zarathustra, en andere 'godsdiensstichters' en willen van een zakelijke onderscheiding tussen ware en valse (pseudo-)religie niet weten; hoogstens van die tussen meer of minder divinatorische capaciteit.⁵⁰⁾

En onderscheidene chiliastische secten⁵¹⁾, die alle eeuwen door geknabbeld hebben, niet maar aan het scholastisch-hiërarchische, maar ook aan het levende reformatorsch-gezonde christendom, vinden in 'Jezus', scherp gezegd, de grimmige profeet van hun eigen cultuur-egoïsme en cultuur-separatisme; abrupt durven ze overgaan tot de stichting van een privaatgemeenschap, die, in een aan de zuiging van de wereld onttrokken leven, op zoek is naar de grenslijn, die kerk en wereld eenmaal definitief zal scheiden.

- 49) *theosofen*: De theosoof wil buiten de gewone zintuigelijke waarneming om, met behulp van onze fijnere geestelijke vermogens, direct doordringen tot de geestelijke wereld van God, om vandaar uit dan weer de materiële verschijnselen te verklaren. De leer van de theosofie is sterk pantheïstisch-evolutionistisch.
- 50) *divinatorische capaciteit*: de bekwaamheid om door goddelijke verlichting in de verborgen dingen door te dringen.
- 51) *chiliastische secten*: Het chiliasme verwacht op korter of langer termijn, voor of na Christus' wederkomst, een duizendjarig rijk. Hoe feller de kleuren van dit toekomstig rijk getekend worden, hoe meer de culturele roeping dreigt te verbleken die de christen in de huidige omstandigheden heeft. Niet de roeping in de wereld, maar de afscheiding van de wereld krijgt een zwaar accent. Vandaar Schilders woorden: cultuur-egoïsme en -separatisme.

§ 9. Ook de kerk heeft hier schuld. Kleine trekjes uit het evangelielieverhaal worden voor een leer omtrent Jezus als cultuurtheoreticus gebruikt.

Het is gemakkelijk om daar andere bijbelgegevens tegenover te plaatsen.

+ Ook de 'kerk' zelf heeft hier schuld; zelfs zij verzuimde vaak in 'Jezus' en in alles wat Hij deed of naliet, de 'Christus' Gods te zien. Voorzover zij toeliet, dat theologen de vier evangeliën uit het geheel van de bijbelboeken uitlichtten en de *totaal*-inhoud van het bijbels onderricht cadeau deden, als zij maar een 'objectief' 'Jezus'-beeld uit de evangelische gegevens wisten te distilleren, heeft zij schuld. Zolang men enkel op 'Jezus' let, zal men in het gunstigste geval misschien zo ongeveer weten te zeggen, wat 'Jezus' ten aanzien van de cultuurvraag *niet* gedaan heeft, maar tot een *positief* antwoord komt men *zó* niet. Want voor een *positieve* aanduiding zal met de naam 'Christus' (tweede ambtsnaam) naast (de eerste) 'Jezus' te rekenen zijn. Wie alleen maar met de 'Jezus' van de historiografie rekent, en de profetie, die in de 'Christus'-naam tot ons komt, verwaarloost, brengt het niet verder dan tot 'kleingoed': een exemplarisch tekstfragment-gebruik, een parallel, een vergelijking, een parabel. Die kleinkramerij wekt soms medelijden, als zij met behulp van kleine[†] trekjes van het evangelisch verhaal bijdragen weet te distilleren voor een leer over 'Jezus-als-cultuur-theoreticus'. Het goud, de wierook en de mirre van het kerstfeest moeten dan soms dienst doen als bewijs, dat Hij toch wel van de rijkdom houdt en van de weelde. Dat Hij zich liet dienen door het geld ook van rijke mensen, en bijvoorbeeld ook door de vrouw van Chusas, Herodes' rentmeester, wordt vaak aangehaald als een bijzonderheid, die ons leert, hoe Christus 'de kerk' instrueert, om zo mogelijk een *regel* te maken van wat eens voor Israël noodmaatregel en bij *aparte* verordening gesanctioneerde vergeldingsmaatregel was: de 'egyptenaren' beroven. De kostelijke zalf, waarmee Hij zich voor het oog van Simon, zijn gastheer van 't ogenblik, liet zalven, zijn entrée aan de maaltijd in het huis van rijke schriftgeleerden, zelfs het kleed, dat onder zijn kruis door soldaten verdubbeld werd, en dat *uit één stuk*

+De schuld, óók van de kerk

+30

geweven was⁵²⁾, het doet wel dienst als illustratie in het aanschouwelijk onderwijs over problemen als: 'Jezus en de goede smaak', 'Jezus en de rijkdom', 'Jezus en de cultuur'. Wij noemen nu maar niet meer.

Maar voelt men niet, hoe weinig dit alles zegt? Dat goud en die⁺ wierook en die mirre komen in de evangeliën verder niet meer ter sprake: het kapitaaltje is misschien verbruikt voor een - vlucht, de vlucht naar Egypte. Het geld dat de rabbi van Nazareth aanneemt, heeft zich in zijn handen niet vermeerderd, maar werd uitgegeven voor de ambtsdienst van de Prediker van het evangelie van Gods Koninkrijk. De kostelijke zalf werd aanvaard, niet om discipelen te leren over weelde en weeldeverbruik, maar om Simon te laten bukken onder een beschamende prediking, of om discipelen - 't werd hóóg tijd - te leren over zijn sterven: ze werd in dit laatste geval dan ook aanstonds gezet bij de voorraad van de begrafenisrediënten.

⁺*Kleinkramerij van cultureel geïnteresseerde theologen*

Wat begint men nu met zülke 'gegevens' *als men* namelijk *niet meer weet* dan dat? Is dat soms een *cultuurbeeld*: de vossen hebben l[†]holen, de vogelen des hemels hebben nesten, maar de Zoon des mensen heeft geen plaats, waar Hij het hoofd kan neerleggen?⁵³⁾ Is dat nu heus een cultuurtechnisch gegeven: als zij u weggagen uit het ene gehucht, gaat dan maar naar het andere en schudt het stof van uw voeten?

[†]31

En zo men soms geen vrágen, maar beweringen hebben wil,⁺welnu, hier zijn ze. Hij heeft aan een bloeiend vissersbedrijf firmanten onttrokken, Jacobus en Johannes. Hij heeft geen gemaskerde cultuurtypen⁵⁴⁾, maar ongemaskerde vissers, nog

⁺*De vlotheid van elk gewenst tegenbetoog*

52) *Herodes' rentmeester...*: zie Luc. 8, 3; Ex. 12, 36 (de Egyptenaren beroven); Marc. 14, 3vv (zalving in het huis van Simon); Joh. 19, 23 (het kleed aan één stuk geweven).

53) *de vossen...*: zie Matth. 8, 20.

54) *gemaskerde cultuurtypen*: Schilder heeft bij het gebruik van deze uitdrukking waarschijnlijk aan de maskers gedacht die in de oudheid bij toneelvoorstellingen gebruikt werden - een vorm van cultuur. Tegenover een dergelijke *schijn*cultuur steekt dan de echtheid van de 'gewone' vissers af, die Christus als discipelen uitkoos. Zie een soortgelijk contrast aan het slot van het boek: de 'cultuurslampampers van de overkant' en de 'verstandige wijkouderling als cultuurkracht'!

wel uit Galiléa, achter zich, die Nazaréner, aan laten komen. Eén van hen praat zijn dialect, als hij schuw de rechtszaal insluipt, waar het grote wereldgeding tot beslissing komt. Melaatsen geneest Hij, hoewel sporadisch; maar leprozenhuizen sticht Hij niet. Blinden opent Hij, alweer sporadisch, de ogen; anderen echter laat Hij blind; en Hij organiseert in elk geval geen dienst ter ondersteuning van blinden. Een enkele keer gebruikt Hij - slijk, voor zo'n wonder: Een koningskroon, hoewel die Hem wordt aangeboden, aanvaardt Hij niet. Zijn intocht in de hoofdstad geschiedt op een ezelsveulen. Met slaven gaat Hij voorzichtig om, en als één van zijn discipelen een slaaf, genaamd Malchus, het oor kwetst, geneest Hij de man; maar vergeefs zoekt men naar een begin ook maar van een Bond tegen de Slavernij. Bezetenen ziet Hij diep in de ogen, en brengt ze naar het licht; maar een kliniek heeft Hij nooit gebouwd, en er, althans in direkte zin, geen enkel voorbereidend werk voor gedaan. En zijn geroepen schrijvers geven later boeken, evangeliën, waaraan elke kunststijl ontbreekt, en waarvan de taal de algemene volkstaal is. Wij vragen maar weer: komt men vèrder, als men uit zulke kleine bijzonderheden het vraagstuk stellen en oplossen wil? Of zelfs maar bijdragen tot de oplossing?

§ 10. 'Jezus' heeft geen aanwijzingen voor een kunsttheorie gegeven, hoewel Hij het ontbreken van beeldende kunst in het jodendom als een leemte moet hebben gevoeld.

Ook gaf hij geen polemieek of apologetiek ter zake van de cultuurtheorie, hoewel de verhellenisering van het joodse leven Hem is opgevallen.

Misschien vindt iemand het niet helemaal fair, en zeker[†] niet serieus, dat we hierboven een curiositeitencollectie uit deze kleinhandel presenteerden? In plaats ^{†32} van zulke détails wil hij liever grote lijnen uit het leven van Jezus getrokken zien?

Goed, dat kan.

Maar we komen óók dàn tot hetzelfde resultaat.

Wij noemen slechts enkele hoofdzaken.

Toen de rabbi van Nazareth op aarde was, had - om iets te noemen - het jodendom zo goed als geen betekenis voor de

beeldende kunst. De achtergrond van dit reeds meermalen opgemerkte⁺verschijnsel, kan voor zijn besef niet in alles prijzenswaard geweest zijn; ziener immers blijkt Hij meer dan eens, en profeet; de ziener weet wat in de mens is, de profeet betreft het onophoudelijk op in de Schrift gegeven normen. Dus hebben zijn scherpziend oog, en zijn profetisch inzicht Hem veel meer dan het òns mogelijk is, duidelijk gemaakt, dat heel dit manko gevolg was, althans óók, van een verkeerde uitlegging van het tweede gebod, dat de Vader van Jezus Christus aan zijn volk Israël, en voor alle volkeren, gegeven had in de wet van de tien geboden. Wij zouden ons toch wel zeer vergissen, indien wij Christus' (aan)klacht, dat de joodse leiders Gods gebod krachteloos gemaakt hadden door hun mensen-inzettingen, *alleen maar* betrokken op die luttele ethische maximen⁵⁵⁾, waarover de doorsnee-kerkbodelezer van tegenwoordig zijn vragenbusredakteur om voorlichting aanschrijft: bloedworsteten, fietsen op zondag, trouwen met een nicht, en wat dies meer zij. De improductiviteit, die ten aanzien van de beeldende kunst het jodendom van bijna alle toenmalige en latere cultuurvolken onderscheiden heeft, *moet*, in zóver als daar een valse exegese van het tweede gebod in verdisconteerd was, de waarachtige en met de Geest vervulde Wetsinterpreet een *leemte* geschenen hebben, en als *zodanig* Hem hebben zéér gedaan. Deze mening kan men uitspreken, zonder nog vooruit te lopen op de vraag, of de beeldende kunst door I⁺Christus zou opgenomen zijn in de concrete opdrachten, die Hij zijn strijders meegeeft op hun pelgrimstocht van de 'laatste dagen'. Want stèl eens het geval dat Hij ter zake van de beeldende kunst *niet* onvoorwaardelijk een mandaat aan de zijnen zou willen geven; toch kan Hij nooit een negativistische onthoudings-ethiek in bescherming nemen, voorzover zij opkomt uit een verkeerde uitlegging van de wet van God, en van deze verkeerde uitlegging een Godgevallig document wil wezen. Dit te minder, waar zowel tabernakel als tempel de beeldende kunstenaars in dienst genomen hebben, en dit nog wel (denk aan de in Kuyper's gemene gratie-concept

⁺ Ook serieuze
probleemstelling in
zichzelf onzeker

⁺33

55) *maxime*: stelregel, voorschrift.

naar voren gehaalde figuren van Bezaleël en Aholiab)⁵⁶⁾ volgens goddelijke aanwijzing. Niettemin heeft 'Jezus' geen direkte aanwijzing gegeven voor, laat ons zeggen, een *kunsttheorie*, die, hoe men ook de gestelde vraag van zoëven beantwoorden wil, in elk geval *dáár* op haar plaats zou zijn geweest. Stelt men zich de *mens* Jezus voor ogen als hoogste profeet en leraar, ook voor de man van de kunst, Hem, die zonder enige zonde altijd bij God leefde, dan wordt zijn 'houding' in deze nog meer 'teleurstellend', althans voor ieder, die uit de mond van 'Jezus' een min of meer uitgewerkte culturele ethiek of esthetiek wil vernemen. Zelfs de (uitgewerkte) prolegomena⁵⁷⁾ ontbreken in 'zijn' onderwijs. Hij *gaf* geen 'eigen' onderricht: geen docent, maar⁺ Profeet. Hoe vaak zegt Hij niet dat 'er *geschreven* is'? Hij gaat, zó sprekend, niet, als de leraar van een 'eigen' op *zijn* naam staand systeem, een platform betreden, maar neemt zijn plaats in onder *alle* profeten; en, gaat Hij al *boven* hen staan, als hun 'vervulling', Hij is toch niet van hen los te maken. Dat is wel het meest 'teleurstellende'; deze 'Jezus' stelt er zijn eer in, dat men van Hem geen 'eigen' norm-colleges kan verwachten; Hij is, zegt Hij, gekomen, niet om de gegeven 'wet' (thora) te breken, maar om die te vervullen.⁵⁸⁾ 'Vervullen' is wat anders dan 'breken' (door een 'eigen' systeem), wat anders ook dan 'aanvullen'.[†]

⁺ *Niet een uitblinker onder docenten, maar de Eersteling van de profeten*

We spraken hierboven over de afwezigheid van een uitgewerkte direkte *thetische* cultuurtheorie. Maar nu: geeft 'Jezus' soms een *polemiek* of *apologetiek* ter zake van de cultuurtheorie? Of principes van stijl-leer? Of fragmenten daarvan? Of aforismen?

⁺34

Men zou licht voet kunnen geven aan de gedachte, dat daar toch eigenlijk wel *aanleiding* toe was in de periode, die Hij onder de

56) *Bezaleël en Aholiab*: Voor de leer van de gemene gratie, zie § 18vv. Over de gemene gratie in de kunst schreef Kuyper in *De gemeene gratie* III, Kampen z.j., 529vv. Bezaleël en Aholiab worden op pag. 546 genoemd. Zie voor dit thema ook Kuypers vijfde Stone-lezing, in *Het Calvinisme*², Kampen z.j., 127vv. Daarin wordt op de heidense koning Hiram van Tyrus gewezen die meehielp aan de bouw van Salomo's tempel, *a.w.*, 146.

57) *prolegomena*: inleidende en funderende beschouwingen.

58) *vervullen*: zie Matth. 5, 17.

mensen beneden doorgebracht heeft. Wij hebben het oog op de toenemende verhellenisering van Israël's leven uit die dagen. Ook de kunst stond onder sterk helleense beïnvloeding. Zo bijvoorbeeld de muziek; zoals voor 'heilige' *cultus*-handelingen de hebreeuwse taal zich koppig handhaafde, maar voor de *cultuur*-handel het grieks zich liet gelden, zo bleef voor tempel-cultisch gebruik de joodse muziek de liturg binden, maar vocht daarbuiten voor profaan-cultureel gebruik de 'vrije' helleense muziek tegen de israëlitische stijl. De bouwstijl vertoonde in zijn vormgeving de invloeden van verscheidene cultuurfasen, maar voornamelijk van de helleense, en miste meer en meer een eigen karakter. Ook de volksspelen, de staatsmachinerie, de militaire dienst, de mode voor een deel, ze waren alle in meerdere of mindere mate ingericht naar buitenlands model. Dit moet, al⁺weer, de met de messen van Gods wet fijngeslepen geest van de mens Jezus aan alle kanten zeer gedaan hebben. Stijlloosheid, en vooral stijl^{verlies}, moet Hem, die als mens Gods *tweede* en *hoogste* gave compositie⁵⁹⁾ is, hebben gewond; ze moet Hem ook altijd weer òpgevallen zijn. Als Bijbellezer, bij nacht en bij dag, als (niet slechts 'ahnend'⁶⁰⁾, maar) zelfbewust Profeet, móet Hem de nivellering, en de internationalisering, de quasi oecumenisch geïnteresseerde, maar in feite zich aan alle 'heidene' prostituerende denaturering van (ook) het cultuurleven van zijn volk tot een kwellend zorgenmotief zijn geweest.⁶¹⁾ Deels was ze immers gevolg van de verstrooiing van Abrahams kinderen onder de volkeren; en heette die geen *oordeel* van God? Zij vertoonde de vestigia, de l⁺sporen, de resten van de vreemde

⁺*De via dolorosa van elke cultuur-kalenderdag*

⁺35

59) *tweede en hoogste gave compositie*: Christus wordt hier Gods *tweede* gave compositie genoemd na Adam als de eerste. Hij heet tevens de *hoogste* gave compositie omdat Hij als Gods Zoon ook Adam overtreft.

60) *ahnend* (duits): vermoedend.

61) *Als Bijbellezer...*: (geparafraseerd): Het cultuurleven van Israël nivelleerde, internationaliseerde en denatureerde. Het leek wel alsof men oecumenisch geïnteresseerd was, maar in feite leverde men zich prostituerend uit aan alle 'heidene'. Dit móet voor Christus, die dag en nacht met de bijbel bezig was, in alle helderheid als zelfbewust profeet, een kwellend motief van zorg geweest zijn.

heerschappijen, die het volk van 'Jezus' successief onder de voet gelopen hadden. In die verstrooiing zag Hij gevolgen van Israëls zonde; en pas *daarna* preparatie voor zijn eigen missie. Israëls afhankelijkheid van het buitenland gold Hem als straf; Hij onderscheidde daarin zonde, verlies, zwakheid, wereldzin, en *zonde* is immers de *zwaarste* straf over de zonde? Zó had reeds Zefanja de dingen gezien; ook deze profeet had getoornd tegen het dwepen met de buitenlandse mode in de kleding bijvoorbeeld of het volgen van buitenlandse zeden (het 'over de drempel springen', 1:8, 9)⁶²⁾; hij had tijdens Josia's reformatie de strijd tegen het lonken naar buitenlandse volksdresseurs aangebonden, en getoornd tegen het 'assyrisch doen', zoals nu nog onder ons de 'stoere' calvinist, althans theoretisch, een kwade reuk proeft in de Parijse mode, en de puritein op z'n *qui vive* is tegen alle infiltratiepoging van een culturele 'vijfde colonne'.⁶³⁾ Want zachter naam verdient het gezelschap van exotische drilmeesters niet. Tegen bevolkingen, waarvan de jeugd 'half asdodisch' spreekt, toort de ene profeet; om de dagen, dat er geen 'Kanaäniet' (zo'n sjacheraar) in de tempel van Jahwe zal rondscharrelen, roept de ander. Filistijnse invloeden breekt de ene reformator in het zuiden, Syrische de ander in het noorden. Terwille van handelsrelaties en culturele contacten, de vreemde religies, althans haar 'vormen' (alsof die van de inhoud abstraherbaar waren!) importeren, dat noemt een derde rondweg⁺ 'afhoereren'.⁶⁴⁾ *Alle* profeten weten ervan, dat Israël eerst 'kerk' is en daarna pas 'natie'; daarna, immers, daarom. En zie, na zoveel eeuwen staat daar nu 'Jezus' onder zijn volk, weet zich vóórganger-opvolger van Zefanja, en van al de reformatoren en tempelzuiveraars en profeten, en treedt toch óók niet op met

*+ Geen privaat-docent het
Hoofd van de publieke
profeten*

62) *Zef. 1, 8, 9*: Over deze tekst heeft Schilder in Sioux Falls S.D. (Ver. Staten), tijdens zijn reis in 1947 door Amerika, een toespraak gehouden onder de titel 'Des Heeren oordeel over de drempelspringers'.

63) *vijfde colonne*: Benaming voor verkapte aanhangers van een vijandelijke macht in het eigen gebied.

64) *de ene profeet...*: Zie Neh. 13, 24 (voor de ene profeet) en Zach. 14, 21 (voor de andere profeet); Jes. 11, 14 (reformator in het zuiden); 1 Kon. 20, 28vv en 2 Kon. 13, 14vv (reformator in het noorden); Ez. 16, 15vv ('afhoereren').

een eigen cultuurleer, geeft nòg geen gedétailleerde, modieuze hodogetiek⁶⁵⁾ voor 'tijdgenoten' terzake van 'de mode', en ook niet haar tegendeel, en doceert evenmin direct stijl en cultuurvormen. Maar I'Hij predikt, leidt, bidt, en houdt zijn Bijbel in en zijn vissers aan de hand. Zelfs in het huwelijksvraagstuk, gecompliceerd vanwege ⁺³⁶ cultuur-samenhangen, weigert Hij een keus te doen uit een tweetal ter keuze Hem voorgedragen theorieën inzake het echtscheidingsrecht (de leer van Hillel tegenover die van Sjammai, Math. 19).⁶⁶⁾ Een vrouw heeft Hij niet aangezien. Wat is dit alles? Is het negativisme? Ascetisme? Is het loslating van een levensrijkdom, die toch weelde is? Hunkering naar een dom der *invaliden*? Houd op met vragen. Realiseer u liever, dat we met onze vragen-zonder-antwoord alle kanten uitgestuurd worden, van het kastje naar de muur, zolang niet over het doen en laten van *Jezus* ons uit de vol-bijbelse leer omtrent de *Christus* licht is opgegaan.

§ 11. In de samenvoeging van de beide namen Jezus de Christus wordt de sleutel van het probleem ons in handen gegeven.

Daarom is het probleem geen ander dan van: 'Jezus de Christus en de cultuur.'

Want in déze *samenvoeging* van de beide namen ligt de sleutel⁺ ons in handen gegeven. Jezus: de *inhoud* van zijn ambt (zaligmaken, *pleromatisch*) DE Christus: ^{+ Pleromatisch, definitief, gegarandeerd ambtswerk} de *wettigheid* van zijn ambt ('verordineerd' is Hij door God, *definitief*) en ook de *garantie* van zijn ambt ('met de Geest', en niet maar met wat olie gezalfd, en dus: altijd bereikend wat Hij definitief in het pleromatische⁶⁷⁾ bereiken *wil*). Die *beide* namen, die maar één keer zó gecombineerd zijn in déze éne Persoon-met-twee-naturen, brengen stijl in de schijnbare stijlloosheid; geven akkoord uit de

65) *hodogetiek*: wegwijzer, met inleidende opmerkingen over een bepaalde wetenschap.

66) *Hillel en Sjammai*: De rabbijnenschool van Hillel liet echtscheiding op allerlei onbeduidende gronden toe, terwijl de school van Sjammai veel strenger was.

67) *pleromatisch*: van het griekse woord plèrooma, volheid. Hier is bedoeld: 'zaligmaken' in z'n volle, alles uitputtende betekenis.

enkele tonen. Nu we in het licht van de Schriften deze beide namen in *Hem* verbonden zien, nu is ons een draad in handen gegeven en kunnen we *lézen* de muziek van 'Jezus' leven': ein wohltemperiertes Klavier.⁶⁸⁾ Of eigenlijk: niet 'een' maar 'het' zó getempereerde klavier.

Want het *ambt* van deze man van God komt nu de aandacht vragen.

En uit de bediening van het ambt, dat Hij bekleedt in waken en slapen, in gaan en zitten, in spreken en zwijgen, komt ons[†] toe de prediking van de raad van God over *Jezus Christus*. Dit, wat de éne term van het probleem betreft. En uit de bediening van hetzelfde *ambt* ontvangen we ook inzicht inzake de *tweede* term van ons vraagstuk: het *cultuurleven*. De cultuurtaak. Het cultuurbegrip. ⁺³⁷

§ 12. *Wij moeten op Christus' unieke ambt letten.*

Dat belette Hem b.v. om getrouwd te zijn: Als ons aller broeder kon Hij niet van sommigen de vader genoemd worden. Culturele ontplooiingen komen vanzelf als eerst het recht van God erkend en de grondslag van de ellende - de zonde - is weggenomen.

[†] Wij hebben in het bovenstaande telkens de nadruk erop gelegd, dat Jezus Christus niet te kennen is zonder de *Schriften*, die Hij zelf trouwens altijd voor zijn legitimatie aanhaalt. We *moesten* de vinger op dit detail leggen, omdat we anders nòg niet zouden komen, waar we moeten zijn. 'Jezussen' (Jozua's) zijn er honderden geweest; en ze zijn er nog in ghetto's en op marktterreinen. En, als men *strikt* de taal nemen wil: 'christussen' (dat wil zeggen, gezalften) zijn er miljoenen geweest en ze zijn er nog, in katakomben en gelukkig ook op de pleinen van de stad. Maar dat de zoon van Maria en Jozef (naar men meende)⁶⁹⁾, de inhoud van de naam 'Jezus' (Jozua) *waarlijk* en *uitputtend* zou verdie- ^{+De éne onder vele Jezussen en vele christussen}

68) *ein wohltemperiertes Klavier*: Gedachtig aan Bach's *Das wohltemperirte Clavir*. De naam van dit werk houdt verband met de 'evenredig zwevende temperatuur' van het klavier. Het gaat dus over de juiste stemming en niet over de *beheersing* van het instrument!

69) *naar men meende*: zie Luc. 3, 23.

nen, en dat in Hem de goddelijke aanstelling *definitief* en de bekwaammaking *adekwaat*⁷⁰⁾ zou zijn, en ook geweest *is*, en vandaag *nog is*, dat weten we niet uit de klank van de namen, noch lezen we het af uit zijn parousie, zijn verschijning, maar dat hóren we uit de Schriften.

En nu we dit alles weten, nu zien we, dat, hoewel het *ambt* de Christus van de Schriften nooit van de mensen losmaakt, en in zoverre nooit Hem van hen isoleert of abstraheert, toch zijn geheel *enige*, zijn uitputtende, definitieve, pleromatische zalving, en deze verbonden met zijn geheel enige Persoon (uit twee naturen geconstitueerd) Hem als tweede Adam, en als Middelaar, in al zijn dienstwerk volkomen anders deed zijn dan ieder ander. Zijn ambtswerk, omdat het AMBTSwerk was en is, zoekt ons *allen*. Maar omdat het ZIJN ambtswerk was en is, is het altijd *Hem* bepalend in zijn geheel *enige* dienst aan God. Men kan l'Hem niet kopiëren zonder Hem te miskennen. Van het genus soldaat zijn er duizenden; van 'de' ⁺³⁸ generalissimus is er maar één. Wie die éne *nagebootst* wil zien, die legt het leger lam. De generalissimus is met allen verbonden, schrijft ieder het model voor, maar is zelf 'buiten-models'. Maar in zijn hart is de *wet* van het rijk geschreven. *Wet* en *model* zijn twee.

Neem nu de draad van ons betoog weer op: dat Hij niet *trouwde*,⁺ was voor Hem *alleen*. Zijn ambt was lijden en sterven, zijn ambt was worsteling in het keerpunt van de tijden met God en Satan. Dat ambt was: tweede Adam zijn; dat is: een mensengemeenschap stichten, niet uit enen bloede, als levende ziel, maar uit één Geest, als levendmakend pneuma.⁷¹⁾ Het draagt Hem óp de regering over een groot volk, evenwel niet in gemeenschap van bloed, dat krachtig klopte, noch in die van *gemeenschappelijk* worstelen en triumpferen, maar op de rechtsbodem van dat geheel enige *offer* van bloed, dat krachtig uitstroomde *alleen* uit *zijn* gebroken lichaam.

Dat ambt bracht Hem onder de mensen: nooit gemachtigd tot

⁺ *Geen natuurfunctie als
'levende ziel';
ambtsfunctie als
'levendmakend pneuma'*

70) *adekwaat*: overeenstemmend (met zijn ambt).

71) *uit enen bloede...*: zie Hand. 17, 26 (St. Vert.) en 1 Cor. 15, 45v (over de levendmakende geest. Pneuma (grieks) betekent 'geest').

isolement, maar niettemin volkomen éénzaam in het eigene, het 'idion'⁷²⁾ van zijn 'bevinding'. 'Bevinding' immers is: ondervinden dat Gods over ons gesproken Woord *uitkomt*; welnu: over Hem was een heel bijzonder goddelijk Woord gesproken. Een woord voor één keer. Slechts in het verduren van deze eenzaamheid kon Hij straks God loven en doen loven in een 'grote schaar'. Dat ambt verslond Hem, óók naar het lichaam; het obligeerde Hem totaal.⁷³⁾ Het heeft zijn ziels- en lichaamsleven zó beheerst, dat al wat in Hem was aan vlees en bloed, zich strekte tot die éne grote strijd, die Hij naar recht, in kracht, zou voeren voor het gelaat van God. Wie voelt niet dadelijk, dat hiermee over de vraag van Jezus' al-of-niet-getrouwd-zijn in principe *alles* is gezegd? Wie voelt niet, dat[†] Hij niet eens in staat geweest zou zijn, het huwelijk, ook als cultuurmoment, weer te 'saneren', als Hij niet zelf, als Knecht⁺³⁹ des Heren, zijn juk gedragen had zonder co- of adoptatie van 'Hem gegeven kinderen' naar de wet van vlees en bloed? 'Daar nu de kinderen aan bloed en vlees deel hebben, heeft ook Hij op gelijke wijze daaraan deel gekregen,...', Hebr. 2:14. Hij schaamt zich immers niet ons *àller bróeder* genoemd te worden. Dat is zijn ambt. Maar Hij zou zich wèl geschaamd hebben, van *sommigen* van ons de (lichamelijke) *vader* genoemd te worden. WANT DAT IS ZIJN AMBT NIET. Zijn ongehuwde staat is geen modèl voor ons, en geen beschamend 'hoog' ideaal voor de man, die het charisma van de onthouding mist. Zijn AMBT is zo apart.

[†] Wie dat *ambt* eenmaal gezien heeft, weet straks ook wel hoe hij denken moet over al die andere details, die wij hierboven hebben aangeduid, als even zoveel raadselpunten. Dat goud van de oosterse magiërs bijvoorbeeld, en hun geschenk van wierook en van mirre, het was alleen maar dienstbaar aan de Grote Missie. De kostelijke zalf, het fijn geweven kleed, de mooie tafel in het huis van grote heren - zij hebben alle moeten dienen voor zijn ^{+De ambtsgedachte wijst de samenhangen}

72) *idion* (grieks): het eigene.

73) *obligeren*: verplichten. Het begrip 'obligatie' als verplichting van Godswege komt in Schilders geschriften veel voor.

ambtsverrichting. Hij had geen plaats om het hoofd neer te leggen, zeker, maar dat was geen blijk van bij Hem aanwezige cultuurverachting, en evenmin een stom protest tegen het wonen in gewelfde huizen 'op zichzelf'; want de profeten hebben niet de bewoners van gewelfde huizen vervloekt, maar slechts de zonde van wie daarin woonden en de *tempel* prijsgaven aan de verwaarlozing. Nee, het was noodzakelijk leed in zijn strijd, om, onder meer, waarachtige cultuur aan òns te *geven*: in die strijd laat zijn God Hem nooit 'met verlof' gaan. Zijn vissers, slecht en recht⁷⁴⁾, heeft Hij gekozen, niet alsof, sociologisch gesproken, slechts armen en pretentielozen in de cultuurwereld zijn behagen konden wekken (ze waren trouwens zo 'arm' niet, deze Galileërs), maar omdat Hij moest werken óók onder de Galileërs; en overigens l'had Hij niet *alleen* vissers, en niet *uitsluitend* Galileërs voor zich uitgekozen. Nam Hij hen uit de armen? De een zegt het; de ander herinnert zich ⁺⁴⁰ tijdig dat er onder hen waren, die een *bedrijf* in de steek gelaten hebben: in dat geval waren het geen jaloerse stakkers, die met schele ogen loerden naar een gouden sieraad van een jeruzalemse grande dame, maar vastberaden helden, die het 'goudmijntje' van hun bedrijf eraan gaven: de profetie over de Messias had hun hart brandende in hen doen worden. Hen kiest de Christus dan tot⁺het apostolaat, omdat Hij door hen wilde laten preken, dat het goud slechts daar weer het beslag ^{+ Apostolaat is eerder principiële dan expansieve arbeid} mag worden van de stoel der groten, waar de stoel gebouwd is, niet op de grondslag van wat groot maakt onder de mensen, maar op die van wat recht is voor God. Hij was dan ook in die apostelkeus op weg naar een openbaringsuur, waarin Hij alle cultuurfilosofen zou neerwerpen met dat fijne en beslissende openbaringswoord: '*dit fijn linnen*' van de schoonste cultuur-stad, dat 'zijn de *rechtvaardige daden der heiligen*'.⁷⁵⁾ Leprozenhuizen stichten, dat komt vanzelf wel, als *eerst* maar het *recht*, en de *ambts*-gedachte, die euthanasie verbiedt, weer erkend zijn naar Gods beschreven recht. Reeds Mozes' wetgeving kende de sociale zorg, inclusief de afzondering

74) *slecht en recht*: eenvoudig.

75) *fijn linnen*...: zie Openb. 19, 8.

voor leprozen. Maar Mozes zag die zorg dan ook als *theocratische* dienst in en voor de kerk, het bondsterrein. Zo *geeft* Christus de leprozenhuizen niet, maar geeft ze *terug*; ook als het 'bondsterrein' geografisch niet meer is wat het onder Mozes was, maar zich af laat tekenen, straks, in *plaatselijke kerken*. Een koningskroon wil Hij wel hebben, maar eerst dan, als de doornenkroon ze heeft *verworven*. Uit zijn vissers haalt Hij predikers, uit zijn predikers organisatoren, onder meer tegen de slavernij; maar *eerst* moet weer aan de wereld gezegd worden, dat de grootste en pijnlijkste en vernederendste slavernij toch eigenlijk is de *zonde*, en moet de grondslag van die essentiële slavernij uit het wereldleven weggenomen zijn, doordat *Hij* zich vernedert tot de¹ dood als slaaf (Fil. 2). Hij kent dan ook met zieners-zekerheid en -zakelijkheid zijn ambtelijke tijden en zijn ambtelijke uren; daarom laat Hij ⁺⁴¹ bijvoorbeeld wel zieken *opzettelijk* met hun kwalen *liggen*; waar Hij ànderen genas, ging Hij aanvankelijk hèn voorbij, maar Hij doet dat om hèn ter genezing uit charismatische kracht over te laten aan zijn *apostelen*. Hij wil daarin tonen, dat, zo dikwijls, later deze apostelen van Hem *na* het pinksterfeest zieken genezen, *Hij zelf* met zijn Geest in hen *teruggekomen is* tot de wereld, levend nadat Hij gestorven is. Maar wie zal ooit dit *laten liggen* van zieken (bijvoorbeeld van de tobber aan 'de Schone Poort')⁷⁶⁾ onder *dit* licht bezien, als 'Jezus' niet voor hem de *Christus* werd? De Christus, van wie het 'zienerschap' hier samengaat met profetie?

Ja, als de *Christus van de Schriften* wil Hij verstaan zijn, óók om ons inzicht te kunnen geven in zijn positieve houding ten aanzien van vraagstukken, zoals hierboven in § 10 werden aangeroerd. Ook inzake bouwstijl, beeldende kunst, spel en muziek, mode, ook ter zake van de worsteling tussen de drang tot nivellering èn die tot bewaring van het *eigen* karakter van de cultuurontwikkeling van een volk, zal Hij al of niet rechtstreeks en fundamenteel spreken. Maar Hij doet dit slechts als *Christus*;

76) *Schone Poort*: zie Hand. 3, 1vv. De verlamde man werd dus kennelijk tijdens Christus' arbeid op aarde niet genezen. Hij 'bleef liggen' tot na Pinksteren, en toen pas genas Petrus, geleid door Christus' Geest, de man.

als Dezelfde, die als de ongeschapen, eeuwige Logos reeds vóór⁺ ‘Jezus’ geboorte de historie van alle volkeren en culturen beheerst heeft, en die op het pinksterfeest zijn werkperiode van ‘duizend jaren’ *vàn* hemelvaart-pinksterfeest *tòt* aan zijn wederkomst is ingegaan.⁷⁷⁾ In die laatste periode van het eeuwige, nu vleesgeworden Woord van God, zal Hij zijn Christuswerk voltooien en afronden. In alles. Ook in betrekking tot de vragen, de worstelingen van de ‘culturen’, die er waren, zijn of komen. Ook in het stellen van een *christelijke cultuur* in het midden van deze wereld.

⁺*De vleesgeworden Logos ook te voren kosmisch werkzaam*

§ 13. De ambtsgedachte is tevens van beslissend belang voor het verstaan van wat cultuur is.

Als tweede Adam grijpt Christus terug naar het ambt van de eerste Adam in het begin van de geschiedenis. God gehoorzamen in alle functies van het bestaan is het abc van de levens- en wereldorde.

Voorts, óók voor de *tweede* term van ons probleem, l⁺ dat wil zeggen voor de tegenover de openbaring verantwoorde opbouw van het begrip ‘cultuur’ of ‘cultuurleven’ heeft de schriftuurlijke *ambts*gedachte direkte en constitutieve betekenis. Eerst onder gelovige in-rekening-brenging van de *ambts*gedachte, zoals met name Calvijn ze zo schoon gegrepen heeft, zien wij een einde komen aan dat vermoeiende spel van de geesten, van wie de een ‘de religie’ uitspeelt tegen ‘de cultuur’, de ander ‘de cultuur’ tegen ‘de religie’.⁷⁸⁾

⁺42

De keten van de gedachten is hierbij gemakkelijk in handen gegeven.

77) *duizend jaren*: Schilder verstaat onder de ‘duizend jaren’ (zie Openb. 20, 1vv) iets anders dan de chiliasten het doen. In de lijn van Augustinus e.a. stelt hij dat de duizend jaren niet nog moeten komen, maar dat wij ons er thans in bevinden (van hemelvaart/pinksteren tot aan Christus' wederkomst). Zie zijn artikel *Geen duizendjarig rijk* in *De Reformatie*, 26e jg. (1950/51), 249v.

78) *religie - cultuur*: zie hierboven § 4, waar Tolstoi en Nietzsche als exponenten genoemd worden. De eerste speelt de religie tegen de cultuur, de tweede de cultuur tegen de religie uit.

Wij moeten hier terzake van de 'tweede' Adam terug naar het *begin* van de dingen, toen er de 'eerste' was, de eerste, aan wie de openbaring gevende God in zijn verbondsverkeer ook eerste *beginnselen* daarvoor heeft afgekondigd. Want deze eerste Adam⁺ was - althans voor wie niet evolutionistisch denkt - geen kind, en geen speelse naïeveling. Hij had - om in de taal van de nederlandse confessie te spreken - weliswaar met àlle andere schepselen zijn 'officium', zijn taak als onderdeel van het gemaakte geheel van de werken van God. Maar bij *hèm* (evenals bij de engel) is het 'officium' tot *ambt* geworden.⁷⁹⁾ Om ambtsdrager te kunnen zijn, daartoe is hij door God gemaakt, niet maar als een onderdeel van de grote wereldmachine, maar ook als door God aangestelde en tegenover Hem verantwoordelijk gestelde machinist. Verantwoordelijk, niet in die eerste, wèl in die tweede kwaliteit.

⁺Naiveteit, geen
paradisale spelbasis, maar
postparadisale
afvalsvrucht

Deze bestemming van de 'adam' (mens) tot zo'n verantwoordelijk ambtswerk, bepaalt nu verder heel zijn optreden, in al zijn relaties. Ze bepaalt zelfs zijn kwaliteiten; want God scheidt hem zo als Hij hem hebben wil; en als doelbewust ambtsdrager wil God hem hebben. Van hier uit gezien, vervalt de constructie van de 'naïeve' oer-mens; en krijgt de mens het predicaat 'medearbeider van God'⁸⁰⁾; en wordt zijn arbeid[†] opgenomen in een zó

⁺43

79) *officium* (lat.): taak. Alle schepselen heeft God een officium gegeven (zie art. 12 van de Ned. Gel. Belydenis), maar bij mens en engel heeft deze taak de vollere zin van *ambt* gekregen. Over het ambt van de mens (beeld Gods) schreef Schilder uitvoerig in *Heidelbergsche Catechismus* I, 220-312.

80) (Noot Schilder): Het heeft hier geen zin, te twisten over de vraag of in elke bijbelplaats, waar het griekse woord voor 'medewerker' (van God) voorkomt, de goede exegetische concludeert tot hetzelfde, als hierboven aangegeven is. Want niet één 'tekst', maar verscheidene vragen hier de aandacht. Bovendien heeft het begrip 'medearbeider van God' zijn dogmatische fixatie, mede door de synergistische strijd.

(J.D.: De synergistische strijd gaat over de vraag of de mens moet meewerken - grieks: *sunergein* - met de genade Gods om zalig te worden. Hoewel dit punt in menige periode van de kerkgeschiedenis aan de orde is geweest, denkt men bij de synergistische strijd vooral aan het conflict in de lutherse kerken tussen Pfeffinger en Melancton enerzijds en Amsdorf en Flacius anderzijds, van 1556-1560. Wanneer Schilder de mens als medearbeider van God ziet, doelt hij uiteraard op iets anders dan op de bijdrage die de mens voor zijn eigen zaligheid zou moeten leveren. Over de mens als medearbeider van God, in de uitoefening van zijn ambt om de wereld tot ontplooiing te brengen, heeft Schilder een brede discussie gevoerd met prof. dr. V. Hepp. Zie *De Reformatie*, 18e jg. (1937/38), 90v, 122vv, 154v).

breed kosmisch verband dat ze in de oorspronkelijke wereld van de paradisaire zuiverheid direkt en altijd 'liturgie'⁸¹⁾ mag heten, dat wil zeggen dienst in en aan het Rijk. Welk Rijk? Dat Rijk, waarvan God de Koning is, het Koninkrijk van de hemelen dus, dat zijn onderdanen over twee afdelingen van de kosmos heeft verdeeld: een 'boven'-, een 'beneden'-afdeling.

Is nu dit het beeld van de *eerste* Adam, dan kan de Christus⁺ slechts zijn naam van de tweede *Adam* terecht dragen, indien ook Hij - als mens - binnen het kader van deze ambtskategorieën valt en wil vallen. Juist als tweede Adam moet de Christus als ambtsdrager in het *midden* van de geschiedenis teruggrijpen naar haar *begin*, en naar de daarin gestelde *beginnselen*. Door voor Gods oog zijn (aan dat van de *mensen* fundamenteel gelijke) ambt te bedienen, vat Hij de grote reformatorische taak van *terugkeer tot het abc*⁸²⁾ van de levens- en van de wereld-orde op. God *dienen*, in het *concrete* leven. God gehoorzamen in *alle* functies van het bestaan, Gods uitgedrukte wil volbrengen met al wat in ons is, en dat te midden van, en in organisch verband of verbond met alles wat om ons is, *ziedaar dit abc*. Hier ligt het probleem van de *cultuur*, en haar omschrijving, in de wortel reeds gegeven.

Straks komen we daarop nog nader terug.

Maar als we na dit voorlopig zoeken van een rustpunt voor de gedachten, nu de draad weer opnemen, dan zien we Christus in zijn *ambtsdienst* in het midden van de wereldhistorie staan. Het begrip van: het 'midden van de geschiedenis' (Tillich en anderen) l'wordt zó schriftuurlijk opgebouwd. Het is geen 'kate-

⁺ *De brönnen spreken vóór de stenen*

⁺44

81) *liturgie*: hier niet bedoeld in kerkelijk-liturgische zin, maar algemener als dienst jegens God in zijn rijk. Zie b.v. Rom. 13, 6: als dienaren van God (grieks: leitourgoi theou) hebben de overheden het recht belasting te heffen.

82) (Noot Schilder): Men kan het ook - beter - in het grieks zeggen: stoicheia (Nieuwe Testament).

gorie', op één lijn staande met het 'grensbegrip' van een a-historisch 'begin', of met dat van een even a-historisch 'uiterste' (eschaton), opnieuw als 'grensbegrip'⁸³⁾ genomen, maar het is een resultaat van heuse tijdmeting en tijddeling in werkelijke perioden. Er is een historisch *begin*: daar is de mens geschapen en *gevallen* in de zonde. Er zal een *einde* zijn: waarin ieder zal wegdragen, wat 'in het lichaam'⁸⁴⁾ (door hem in tijdelijke bestaanswijze beneden) gedaan is. En nu is het 'midden' van de geschiedenis die periode, waarin Christus dat einde komt ontdoen van de doem van het uitsluitend door de breuk van spoedig na het begin bepaald te worden.⁸⁵⁾

§ 14. Om deze oorspronkelijke dienst weer mogelijk te maken, komt Christus twee dingen doen: Een rechtsstrijd voeren (in het midden van de geschiedenis voldoen aan Gods straffende en eisende gerechtigheid) en een krachts-strijd voeren (in de loop van de geschiedenis de druiven rijp stoven voor Gods toorn-bediening en de nieuwe mensheid toebereden tot de dienst van God).

Want om deze oorspronkelijke *dienst* van God voor mensen weer mogelijk te maken, en om rechtens, zowel als feitelijk, aan God zijn wereld en zijn werkgemeenschap weer te geven, daartoe komt Christus twee dingen doen.

In de *eerste* plaats komt Hij de toorn van God verzoenen. Hij doet dat in volkomen verbondenheid aan God zelf, die van de 'katallagè' (de verzoening) het subject is: God was in Christus de wereld met zichzelf verzoenende. 'In Christus' was Hij van

83) *grensbegrip*: Een grensbegrip is een begrip dat de kennis begrenst en tegelijk op iets wijst dat achter de grens ligt. In dit verband: het begin en het einde van de geschiedenis liggen achter de grens van wat voor ons als historisch te aanvaarden is. Iets soortgelijks kan ook met het begrip *kategorie* aangeduid worden.

84) *in het lichaam...*: zie 2 Cor. 5, 10.

85) *waarin Christus...*: (geparafraseerd) Christus komt het einde ontdoen van de vloek die hierin bestaat, dat de geschiedenis uitsluitend bepaald wordt door de breuk die spoedig na het begin ontstond.

deze katallagè éinig Auteur. Want de eeuwig brandende haat⁸⁶⁾ van God tegen alle zonde kan zijn postulaten met die van zijn eeuwig vlamme barmhartigheid geenszins in harmonie behouden, tenzij in de tijd (in het zogenaamde midden van de geschiedenis) aan de *straffende* gerechtigheid voldaan wordt, alsmede aan de *eisende*.⁸⁷⁾ De straffende vordert een volkomen verdoemenis van de schuldige; de eisende verlangt nog steeds een 'in het lichaam' (dat wil zeggen in die spanne tijds, waarin een mensenleven verloopt) geschiedend ongerept gehoorzaamheidsbetoon. Daarom stelt de Christus ten overstaan van deze dubbele gerechtigheid zich Borg. En volbrengt Hij ook de borgtocht. Zo brengt Hij *in de tijd* de door toorn zowel als liefde in God actueel gekende en gewilde *rechtsbeslissing*; l[†] met zijn betalend *bloed* koopt Hij het vernieuwingsrecht voor de nu 'nieuw' genoemde mensheid van God; ze heet nu: zijn verlost, zijn christelijke gemeente, en is uit en met Hem erfgename van het eeuwige leven. + God in Christus enig subject der 'katallagè'

Maar aangezien dat eeuwige leven (evenals de eeuwige dood) voor Hem en voor alle mensen *reeds hier* een aanvang nam of nemen moet, *hier* in deze 'cultuurwereld', daarom doet Hij nog een *tweede* ding. Alle leven en alle dood wordt nu aan Hem in

86) *de eeuwig brandende haat...*: (geparafraseerd) Hoe kon de wereld met God verzoend worden? In Hem is toch een eeuwig brandende haat tegen alle zonde? Er is ook een eeuwig vlamme barmhartigheid in God. Maar het betonen van die barmhartigheid zal nooit ten kóste van Gods eeuwige haat kunnen gebeuren. Wat beide (eeuwige haat en eeuwige barmhartigheid) ten diepste betekenen (in hun 'postulaten'), moet met elkaar in harmonie zijn. Die harmonie wordt verkregen doordat aan Gods gerechtigheid - en dus aan de eisen van zijn haat - voldaan wordt.

De parallellie die Schilder hier stelt tussen Gods barmhartigheid en zijn haat, wordt op verschillende plaatsen in ons boek geconcretiseerd, b.v. in hemel-hel (pag. 73), Heiland-Verlosser en Heiland-Wreker (pag. 75v.). Voor een bespreking van deze parallellie, zie J. Douma, *Algemene genade*, 191vv, 261vv, 295vv.

87) *straffende - eisende*: Een onderscheid dat in de gereformeerde dogmatiek gemaakt wordt, ook bekend onder de begrippen lijdelijke-dadelijke of passieve-actieve gehoorzaamheid. In zijn 'passieve' gehoorzaamheid onderging Christus de straf die wij verdiend hadden; in zijn 'actieve' gehoorzaamheid deed Christus het werk dat wij nalieten (Hij vervulde voor ons de wet).

+ administratie gegeven, omdat ze door de rechtsconstitutieve betaling van Hem zelf in 'het midden van de geschiedenis' in hun eeuwig-zijn bepaald blijven. Zo bedient Hij de eeuwige dood als Christus-vonnis-van-doem aan wie in hun historisch bestaan van zijn rechtsbeslissing zich vervreemden (waartoe zij ook 'gezet' zijn). Maar Hij bedient het eeuwige leven als Christus-vonnis-van-vrijspraak aan wie in hun historisch bestaan aan zijn rechtsbeslissing vertrouwend zich overgeven (waartoe zij ook 'gezet' zijn).⁸⁸⁾ Dus komt Hij door zijn Heilige Geest (die het 'midden van de geschiedenis' naar het 'einde' werk-dadig heenstuwt) twee dingen⁸⁹⁾ doen. Aan de ene kant zal Hij in de cultuurwereld de druiven van de aarde rijpstoven om vertreden te worden in de wijnpersbak van Gods toornbediening. Aan de andere kant komt Hij door dezelfde Heilige Geest, 'in' wie Hij zelf de 'duizend jaren' van zijn eigen vredesheerschappij 'voldraagt', de door Hem gekochte arbeidsgemeenschap en ambtsgemeenschap van God *toebereiden* tot de arbeid en de dienst van God, opdat al haar levende leden ingaan tot de stad van de voltooide glorie.

+ *Historische administratie van leven en dood*

Een *rechts*-strijd dus.

En een *krachts*-strijd daarom.

De *rechts*-strijd, die Hij uitstreed voor het oog van God en Satan werd beslist in het midden van het tijdsbestek van de wereld en zette zó haar fundamenteen weer vast.

En de *dynamische* worsteling, die Hij principieel voor eeuwig won,[†] brengt voor Gods nieuw-gekochte werkgemeenschap, aan die *nieuwe mensheid*, die in haar grondtrekken toch 'de oude' is, weer rijke krachten van Geestesuitstorting, krachten van heiligmaking, van kerkverovering, van wereldrijping, van cultuur-daad.

+46

Deze tweevoudige ambtsverrichting is het, die het ambtsleven van de Christus hier beneden, èn hierboven, voor ons doorzich-

88) 'gezet' zijn: zie 1 Petr. 2,8.

89) *twee dingen*: Deze twee dingen zijn twee aspecten van Christus' *actieve* gehoorzaamheid (zie noot 87). Zij behoren beide tot wat Schilder de *krachtsstrijd* of de *dynamische worsteling* noemt (naast de *rechts*-strijd als de *passieve* gehoorzaamheid).

tig maakt, en die nu ook van allesbeheersende betekenis is voor het vraagstuk dat ons hier bezig houdt.

§ 15. In de bediening van zijn eigen ambt en in de formatie van de met Hem gezalfden brengt Christus het eigendom van God weer naar de Eigenaar terug.

De aanvangen van de wereld worden met het einde verbonden. Uit de wereld moet door de mens gehaald worden wat er in zit. In de gelijkenis van de talenten is deze boodschap te lezen.

In de bediening van dit ambt toch, waartoe Hij geroepen is, en⁺ ook volmaakt bekwaam, overkomt nu aan de corrupte wereld weer het mirakel van de verschijning van de gave, schone, oorspronkelijke, of zo men wil: 'ideale' mens. Zolang Hij in vernedering is, is die gaafheid, die ongereptheid alleen maar in verberging te zien. Zij is dan het decorum, gelegen in een zuivere, onzondige menselijke natuur, die op Gods actuele spreken steeds wetsgetrouw antwoordt. Alleen mist zij dan nog haar beloning, die ook naar de buitenzijde Hem verheerlijkt, die aan zijn menselijke natuur de onsterfelijkheid geeft. Die ook ópenlijk Hem verheerlijkende beloning komt Hem toe in zijn verhoging: een Koning in-zijn-schoonheid is Hij nu geworden. Psalm 110:3 vervult zich steeds in Hem: en menig cultuurfilosoof zou graag *die* móóie woorden hebben willen schrijven, zodra hij ze had verstaan.

⁺*De originerende God wordt originele mens*

De gave mens, is die een gáve, een geschènk? Ja. Want *a)* Christus *is* het zelf, *terwijl Hij onder ons staat*, daarom kan Hij dan ook zeggen: het Koninkrijk van God is 'binnen u', dat wil zeggen: midden onder u. Geen ogenblik is deze schone mens met de rug naar de anderen gaan staan. En niet alleen dit: *b)* Hij schèpt (ook door de almacht van de Hem gegeven Geest) de in beginsel weer gave mens, vrucht van scheppend wederbaren.

Dit te geloven brengt zijn konsekwenties.

ad *a)* Omdat namelijk cultuur-prestatie tot de opdrachten van l[†] de mens behoort, en omdat niemand *handelen* kan zònder dat die handeling op een of andere manier culturele betekenis heeft, daarom is Christus, de zondeloze, de enige, die volkomen zuiver

[†]47

+ op het cultuurleven ingewerkt heeft, en inwerkt. De enige, althans onder de mensen-van-na-de-val. Wie omspannt de volheid van gedachten, ook cultuurgedachten, die in het dogma van de kerk besloten liggen, wanneer zij Christus ziet en predikt als mens-zònder-zònde? Als zondeloze antwoordt Hij, in woord en daad, steeds geheel 'ad rem' op elke situatie, waarin de Geest Hem uitstoot⁹⁰⁾, opdat Hij zich tweede Adam zou betonen, en dat in een wereld, die in cultureel opzicht van die van de eerste Adam wel zeer ver verwijderd is. Wat is direkter cultuurdaad, dan volledig èn zuiver en fundamenteel en naar de oorsprongsregel reageren op culturele situaties en complicaties? En in dit alles is Hij niet 'een' mens, maar Zoon des mensen. Dat is te zeggen: Hij is voor een, ook in culturele zin, de afgrond zoekende wereld meer dan een lichtpunt, een lichtstreep; Hij is zòn van de gerechtigheid, ook in dezen. 'Zon' is niet slechts licht-, maar ook krachtbron. Als Logos-Middelaar-Borg is Hij de hypostase, de soliede draaggrond, oergrond, vervuller, redder, cultuurvernieuwer. Een cultuurteken, dat daarom weersproken wordt.⁹¹⁾

+ *Zondeloos en zondebrekend respondent op alle situaties*

ad b) En doordat Hij, als Messias, reeds vóór zijn verschijning onder de naam van Jezus, en daarna, dus *àlle eeuwen* door, optreedt krachtens zijn in het midden van de geschiedenis te verwerven of reeds verworven *recht* in de wereld, met zijn verlossende *kracht*, daarom máákt Hij ook weer mensen zó, als ze er 'in den beginne' waren: mensen Gods.⁹²⁾ Hij stelt te midden van een 'krom en verdraaid geslacht'⁹³⁾ weer typen van het in beginsel *zuivere* mensenslag. Nog niet volkomen zijn ze; maar in beginsel *zijn* zij er toch weer. Zij zijn er van het ogenblik af aan,

90) *uitstoot*: zie voor dit woordgebruik de St. Vert. op Matth. 9, 38: 'Bidt dan den Heere des oogstes, dat Hij arbeiders in zijnen oogst uitstoote'. Het N.B.G. heeft: uitzende.

91) *weersproken*: zie Luc. 2, 34.

92) *mensen Gods*: De uitdrukking 'mens Gods' komt ook in het vervolg vrij vaak voor en is ontleend aan 2 Tim. 3, 17: 'opdat de mens Gods volkomen zij, tot alle goed werk volkomen toegerust'.

93) *krom en verdraaid geslacht*: Filipp. 2, 15 St. Vert. Het N.B.G. heeft: 'te midden van een ontaard en verkeerd geslacht'.

waarop Adam zich in geloof bukt onder het Woord van de eerste evangelische belofte, en zij komen, en nemen toe, en worden 'die l[†]schare die niemand tellen kan'⁹⁴⁾, de schare van de heiliggemaakten van God in Christus door de Geest. ⁺⁴⁸
Hun leger neemt toe, en blijft het welgetelde, tot aan de jongste dag.

In deze bediening van zijn eigen ambt, en in de formatie van de[†] met Hem gezalfden ('christenen'), voltrekt zich dus niet minder dan een goddelijke aktie (een aktie die uitgaat van Vader, Zoon en Geest) tot verovering, door de Christus van God, ^{+Een kruistocht, ondernomen vanwege Gods eigenaarsrecht}
van de wereld voor God. 'De aarde is van de Here en haar volheid'.⁹⁵⁾ De verovering is herovering: het eigendom wordt, voor zover het er toe van eeuwigheid aangenomen is, tot de Eigenaar teruggebracht in juiste verhouding. Christus verbindt de aanvangen van de wereld aan het einde, de oergeschiedenis aan de eindgeschiedenis, de eerste dingen aan de uiterste, de alfa aan de omega, het abc van Gods kracht-dadig legislatieve⁹⁶⁾ spreken in het *begin* aan het xyz van zijn opnieuw kracht-dadig evangelisch spreken in het *eind* van de dagen. Want Gods legislatieve spreken in de aanvang van deze wereld (tot de ongerepte Adam) was een spreken in en uit het *verbond*: regeling van de wederkerigheidsrelatie tussen God en mens, in belofte en in eis. Dat verbondsstatuut met zijn ordeningen moest *toen* de wereld van het begin tot het *eind* leiden. En nu, na de bondsbreuk van de eerste Adam, de tweede de verbondsweg weer opgaat en herstelt, nu komt het einde tòch nog in vrede, maar de vrede is pax Christi, of anders geen. Zó consummeert⁹⁷⁾ de Christus al wat in de wereld is: het wereldlijke, en het kerkelijke; het slangenzaad en het vrouwenzaad; engelenkracht en demonengeweld. Hij is vóór ons uit en daarna met ons mee gegaan tot de aanvangen van Gods schepping; las daar van de wetstafels de werk-regels af, die

94) *schare die niemand...*: zie Openb. 7, 9.

95) *De aarde is...*: zie Ps. 24, 1.

96) *legislatief*: de lex, de wet stellend.

97) *consumeert*: Een bekend woord uit de dogmatiek, waar over de consummatio saeculi, d.w.z. de voleinding van de wereld gesproken wordt. Het woord 'consumeren' zegt dat iets z'n voltooiing, z'n doel bereikt.

God gesteld had, in den beginne, aan de mens Gods. Hij las ook déze pure arbeidsregel van de wetstafel af: dat elke geschapen arbeider van God alle ‘talenten’⁹⁸⁾, door God aan zijn arbeiders in de scheppingsmorgen uitgereikt, in de historie van de geschapen wereld zó[†] in zich zelf moest naspeuren en zo leren gebruiken, dat tenslotte uit de wereld, door productiefmaking van de in de wereld gelegde, en daarna door de speurende mens te ontdekken en in hun ‘aard’ te respecteren ‘mogelijkheden’, *alles gehaald zou worden wat er in zit*. Alle talenten, die de Heer van de knechten aan die knechten gaf, moesten evenveel gewonnen hebben in de avondstond, als er waren uitgedeeld in de⁺ ochtendstond. En alle mogelijkheden, in de kosmos verborgen, dienden te worden nagespeurd, ontdekt, conform de geopenbaarde wet geactualiseerd, en aan de opbouw van het geheel dienstbaar gesteld te worden volgens de van het begin af gestelde rangordening van de afzonderlijke schepselen. Als de persoonlijke mens (daarin gesecondeerd door de andere geschapen persoonlijke ambtsdrager, de engel) nu zijn ‘munus’ (ambt)⁹⁹⁾ zó zou bedienen, dan zou, naar een zegswijze van de nederlandse confessie, elk niet-persoonlijk kreauur, en óók de kreauur mens (en engel) zelf, zijn ‘officium’ (dienst) weer gaan vervullen. Dat is, zo men wil, *theocratische* ordening van alle dingen.

+49

*+Parabel der talenten:
mandaat van kosmische
exploratie*

Niet minder dan dit is het, wat de Christus vond geschreven op de dagorder, die God grifte in het hart van de cultuurmens van het *begin*, de schone mens in de schone hof, zonder schone poort: die hof was ópen toen.

Het heeft Hem zó gegrepen, wat Hij daar las, en zó beheerst, dat Hij - bij voorbeeld - de gelijkenis van de *talenten*, waarin dit abc weer wordt te lezen gegeven (want *reformer* is: de mensen 't abc weer leren) uitgesproken heeft, blijkens de synoptische evangeliën, als de laatste vóór zijn ambtelijke lijdens- en opstandingsgang. De *laatste* vóór het doorbreken van zijn ‘duizendjarig Rijk’. Het heeft Hem zó gegrepen, dat Hij in zijn

98) *talenten*: zie de gelijkenis van de talenten, Matth. 25, 14-30.

99) *munus*: ongeveer met dezelfde betekenis als ‘officium’, *taak*. Gedoeld wordt hier op art. 12 Ned. Gel. Belijdenis.

laatste grote kerkgebed, 'opgezonden' in de dagen van zijn vernedering, de Vader heeft gezegd: Ik bid *niet* dat Gij hen *uit de wereld wegneemt*, maar dat Gij hen bewaart voor de boze.¹⁰⁰⁾ Dat Gij hen I⁺dáár bewaart, niet in een klooster, dat een refugium¹⁰¹⁾ van de eigenwilligheid, een refectorium¹⁰²⁾ van vermoeidheid wordt, ⁺⁵⁰ althans, wanneer het geen open venster en geen open deur naar de wereld heeft.

§ 16. Cultuur is een woord dat men op de eerste bladzijde van de Bijbel aantreft: *Bebouwt de hof, bewoont de aarde, vermenigvuldigt u.*

De Schepper is cultureel geïnteresseerd. Er is akker-cultuur en zelf-cultuur (wat iets anders is dan personalisme). De wereld werd niet kant en klaar geschapen. Er is evolutie - met de mens als medewerker van God - op de bodem van de creatie. Met een definitie van cultuur en een nadere verklaring daarvan wordt deze paragraaf besloten.

Dit laatste punt - dit abc van de eerste werelddagen - is in ons betoog het *keerpunt*. *Op dit moment* wordt de deur in de *scharnieren* gezet, en *moet* zij passen. En - hier *alleen* kàn zij passen.

Want hier alleen komen we tot de mogelijkheid van de precisering van het hierboven nog maar voorlopig gegeven cultuurbegrip. *Cultuur* namelijk, is een woord, dat men op de eerste bladzijden van de Bijbel aantreft: *bebouwt de hof, bewoont de aarde, vermenigvuldigt u*. De *eerste* bijbelpagina's, ze zijn de bladzijden van 'het abc'.

Ze bevatten deze drie summiere geboden in de beschrijving van de fase van het dusgenaamde 'werkverbond'¹⁰³⁾, en passen dus

100) *Ik bid niet...*: zie Joh. 17, 15.

101) *refugium*: toevluchtsoord.

102) *refectorium*: herstellingsoord.

103) *werkverbond*: Men spreekt over 'werkverbond' in onderscheiding van het 'genadeverbond'. De term werkverbond wijst op het verband dat er ligt tussen het volmaakte onderhouden van Gods wet en het eeuwige leven: 'Doe dat, en gij zult leven', Luc. 10, 28. In het genadeverbond schenkt God om Christus' wil zijn weldaden aan de mens zònder dat deze de werken der wet volbrengt. Schilder, die ook in andere geschriften over het werkverbond spreekt, noemt de tèrm 'bedenkelièk', *Heidelbergsche Catechismus* II, 168. Waarschijnlijk komt dit omdat deze term de indruk wekt alsof Adam recht zou hebben op loon, terwijl toch ook in het paradijs de mens alleen van Gods gunst afhankelijk was. Zie ook *a.w.*, I, 320; *Wat is de hemel?*, 178vv. Zeer uitvoerig heeft Schilder over het werkverbond geschreven in *De Reformatie*, 18e jg. (1937/38), 82vv, in een polemiek met V. Hepp.

Uit *Wat is de hemel?*, 206 blijkt hoe belangrijk de leer van het werkverbond voor Schilder is: 'Alle vervolg moet uit het *begin* worden verklaard; eerst dan ziet men, waarheen de tendenzen voeren in het *eind*. Toen men het "*genade-verbond*" tot uitgangspunt voor de verbondsleer nam, liep het scheef; eerst toen men bij het begin, het "*werk-verbond*", de zaak aanpakte, liep de wagen weer in het goede spoor. Waarom zou het bij de "algemene genade" anders zijn? Wat ons na de val "nog" gelaten is? Een belangrijke vraag, o zeker. Maar ze raakt slechts één kant van het probleem. Want déze vraag stelt een onderzoek in naar wat wij "hadden" of "niet meer hebben". Doch ons "hebben" of "missen" raakt ons *werk* in 't "werkverbond". Ons "mogen" ligt oorspronkelijk in 't "moeten" zelf.'

+ reeds in de ongerepte wereld, *die nog niet af is*, die nog in ontwikkeling is (krachtens de scheppingsordeningen) om te komen naar het einde, dat wil zeggen de *teleioosis*¹⁰⁴⁾, de ingang tot de staat-van-volgroeiheid. Zo is die eerste bijbelbladzij, vol als ze is van foederale beschikkingen, daardoor tevens rechtstreeks cultureel-interessant. Want de Schepper is cultureel geïnteresseerd. 'Cultuur' toch is een woord dat afstamt van het latijnse werkwoord 'colere'. 'Colere' betekent *bouwen, verzorgen*. De landman, die zijn akker ploegt, doet aan dit *colere*. Er is een *akker*, dat is een belofte; en er ligt zaad, dat is ook een belofte; maar er is ook een *landman*, dat is: 'een *gebod* met een *belofte*'. Hij is als *schepsel* van God met akker en zaad zelf, in kosmische *eenheid* gezet; hij zelf is *óók* een 'akker' van de eeuwige Geest, en zaad. Ook hij is met huid en haar *schepsel* van God met inbegrip dus van zijn 'consciëntie', zijn bewustzijn. Als *schepsel* van God valt dus ook hij onder de uitspraak van de nederlandse confessie dat alle *schepselen* zijn als *letters* in een schoon boek.¹⁰⁵⁾ Maar God[†] I stelde hèm als *persoonlijk* kreauur niet slechts *in*, maar ook *boven* het overige geschapen leven. Dat is te zeggen: hij is, met zijn consciëntie, niet maar een *letter* in het scheppingsboek,

+ *Foederale beschikkingen
nooit cultuur-indifferent*

+51

104) *teleioosis* (grieks): voltooiing, vervulling. Zie Luc. 1, 45; Hebr. 7, 11.

105) *alle schepselen...*: zie art. 2 Ned. Gel. Belijdenis.

maar tevens *lezer* en *vóórlezer* van dit 'boek': zichzelf moet hij ook als letter lezen en verstaan, maar nooit in isolering van zichzelf tegenover de andere creatuur. Deum scire cupio, et animam: God wil ik kennen en de ziel. Dit bekende woord betekent voor wat die 'ziel', gekend uit God, betreft, dat zij, zeg maar: de consciëntie (het bewuste leven), letter is in, en ook lectrice¹⁰⁶ van Gods boek. Dus heeft de mens als persoonlijk-geestelijk wezen, als Gods geroepen arbeider, en als gekroonde onderkoning, uit de akker, door het vinden en het strooien van alle zaad, te halen wat er in besloten is. *Akker-cultuur*. Maar om die taak te volbrengen, als *heer* over die akker, en tevens om zich, hoewel *persoonlijk* wezen, toch *één* te belijden (*hij* bewust) met die akker, onder God, *moet* hij ook doen aan *zelf-cultuur*. Die zelfcultuur vindt hier dus meteen de haar⁺gestelde grenzen zich gesteld. '*Personalisme*'¹⁰⁷ mag ze heten noch zijn. Zodra de 'persoon' gezien wordt als 'goddelijk', of (wat op hetzelfde neer zou komen) als doel-in-zichzelf, als '*lezer*' die niet meer als '*letter*' wil gelden in Gods boek, is hij met zijn persoonscultuur de afgoderij toegevallen. Hij vergeet, dat 'het boek' van de schepping Gods naam te lezen geeft, en dat de God, van wie hier sprake is, als Schepper en Herschepper transcendent is, oneindig kwalitatief van alle schepsel onderscheiden. Zelf-cultuur, zelf-ontplooiing, self-development, zelfontwikkeling, die *positieve* (!) 'askese', dat wil zeggen *oefening* van het kreuurlijke in ons, opdat '*hef menselijk* kreuurlijke zijn *officium* hierin moge vinden dat *de mens* als kreuur zijn 'munus' zou mogen zien en bedienen, *die* is goed en geboden. Zijn strooiende hand zal het zaad in de akker van de wereld leggen; hij zal het medium zijn waardoor, in geloof aan Gods tot zijn medewerkers *gesproken* beloften, de *stille* beloften, l⁺die God in

⁺52

106) *lectrice*: lezeres. De uitspraak: 'God wil ik kennen in de ziel' is van Augustinus, *Soliloquia* I, 2, 7.

107) *Personalisme*: wijsgerige richting waarin de persoonlijkheid van de mens in het middelpunt staat. Deze richting was een reactie op het naturalistische denken uit de 19e eeuw dat typisch onpersoonlijk was. Schilder heeft hier gedacht aan figuren als Ph.A. Kohnstamm en W. Banning.

de creaturen heeft gelegd, elk in haar verband gezet, komen tot haar actuele vervulling. In zó'n zelf-ontplooiing, zó'n zelf-cultuur, bekwaamt hij zich voor het groeiend werk, en laat zijn God toe ook *hem zelf* als werkzame akker te genieten.

Toen God de wereld schiep, was *dit* zijn wijze bedoeling. Het heeft God niet behaagd, de wereld kant en klaar te scheppen; Hij heeft ze alleen maar goed geschapen. De wereld, zoals ze uit Gods handen voortkwam, was dus een wereld-in-belofte, een wereld-in-hoop; en zolang ze *goed* was, kon de hoop niet 'ijdel'⁺ heten. Oók de scheppingsordeningen (die vaste 'wetten') zullen nooit (tot onze volmaking) 'krachteloos' zijn, 'tenzij' dan 'door het vlees', dat wil zeggen als de zonde komt. *Niet* dat de zonde de scheppingsordeningen opzij kan zetten, o neen. De continuïteit ervan is zowel voor de zegen als voor de vloek (die *beide* in het paradijs reeds in uitzicht zijn gesteld) de eerste voorwaarde. Maar de scheppingsordeningen, die in een gehoorzame wereld *altijd* zegen concretiseren en vermenigvuldigen, zullen in een gevallen wereld ditzelfde doen ten aanzien van de vloek. Tot *zegening* zijn ze dan 'krachteloos', maar niet tot vervloeking.

⁺*Scheppingsordeningen, al of niet 'krachteloos' ter levensontplooiing*

Zo sprak God aanstonds in de sancties van zijn 'werkverbond', en daarmee stelde Hij heel de wereld, en met name de mens, onder hoogdruk, onder 'spanning'. Voor de tot medearbeid met (en onder) God geroepen mens, was de wereld geen wereld van de 'omega', maar een van de 'alfa'. De paradijswereld was *begin*. En in dat *begin* lag, in *beginsel*, alles gegeven, wat er potentieel in liggen moest, om haar te doen uitgroeien tot een *voltooide* wereld van de volkomen orde, de polis, de civitas, de 'stad' (staat) van God, paradisaal ontworpen en te bouwen straks. Zal zij dus eenmaal komen tot haar volgroeide staat, dan is daar een geschied-*proces* van vele eeuwen voor nodig. We zijn inderdaad in een 'interim', maar het ligt besloten, niet tussen[†]l een oer- en een eind- 'geschiedenis', die beide *on-historisch*¹⁰⁸⁾

⁺53

108) *onhistorisch*: Tegenover de dialectische theologie (Barth, Brunner e.a.) houdt Schilder staande dat zowel het paradijs als de in de Schrift ons getekende 'laatste dingen' historisch zijn.

zijn, maar tussen 'eerste' dingen en 'laatste dingen', die evenzeer '*historisch*' zijn als de dingen van 'het *midden* van de geschiedenis'. Anders is het spreken van een 'midden' onzin. De paradijswerkelijkheid is dan ook volstrekt geen zogenaamde 'hogere' werkelijkheid¹⁰⁹; zij, evenmin als de eerste Adam; zij is alleen maar *ongerepte* werkelijkheid, maar voor het overige is zij, zeer concreet, in de tijd begrepen, nuchter, reëel, historisch; vlees is erin, en bloed, even goed als ziel en geest. En Geest.

En nu heeft God in die nuchtere, plat-vlak-realiteit van het historisch paradijsleven, afgekondigd, *evolutie* te willen werken op de bodem van de *creatie*. Deze evolutie *kàn*, overeenkomstig de aard van het geschapen leven, geen ogenblik zonder Gods uitstromende energie voltrokken worden; maar zij *màg* nu eenmaal, krachtens Gods eigen orde-stellend, plaatstoewijzend, gebodswoord over de rang-orde van de schepselen onderling, ook geen moment zich voltrekken, zonder dat de *mens* als mens Gods daarin optreedt als *medearbeider* van God. 'Gods medearbeiders' ⁺*zijt gij*¹¹⁰; dat is geen postuum quiëtief, dat Paulus voor een afgescheiden kerk in een afgeschoten hoekje heeft afgekondigd; neen, dat is een *imperatief* terugleiden naar de '*eerste beginselen* van de wereld'. Het is geen *intreetekst* voor een dominee alleen, maar het is de *dagtekst* ook voor elke cultuurarbeider, voor professor èn voor putjesschepper, voor wie in de keuken bezig is en voor wie een Mondschein-Sonate moet schrijven.

⁺*Medearbeiders van God*
- een ook culturele
imperatief

Daarom luidt het eerste gebod met een rijke belofte: *bebouwt de hof*. Luchtkastelen zijn in zulke woorden niet in uitzicht gesteld: 'hogere werkelijkheid' laat zich evenmin daarin vermoeden.

109) '*hogere*' werkelijkheid: Daarover werd ook gesproken door dr. J.G. Geelkerken, die in 1926 door de generale synode van de gereformeerde kerken te Assen geschorst werd. Naast de zintuigelijk waarneembare en historisch kenbare wereld was er voor Geelkerken een hogere werkelijkheid, waarvoor ons gewone geschiedenisbegrip niet zou fungeren, met name ten aanzien van de paradijswerkelijkheid.

110) '*Gods medearbeiders zijt gij*'...: (geparafraseerd) De tekst 'Gods medearbeiders zijt gij' (zie 1 Cor. 3, 9) is geen geruststelling achteraf, die Paulus geeft aan een afgescheiden kerk in haar geïsoleerde positie, maar zij is een gebód dat ons terugleidt naar het abc van de geschiedenis (en dus niet 'postuum', achteraf!).

Bebouwt de hof - hier worden eerst de *spade*, het cultuurinstrument, en later de bagger-laars, ons niet in handen gegeven, maar de geschapen geest zal ze nu naar de gelegenheid van tijd en plaats moeten *uitvinden*, en ontwerpen en pasklaar maken voor de bouwende hand, de bodem-ontginnende en plat-tredende[†]1 voet. Hand en geest, ze bouwen immers samen: de mèns moet 'bouwen'. Bebouwt de hof, - hier worden geen introspektieve zedepreken gegeven, maar is er een concreet werk- en levensgebod, hoog-geestelijk, en dus alle-daags. Bijbelse interimsethiek kan alleen opereren met een grijpbare lex; ze komt door een ongrijpbaar 'gebod', een onhanteerbaar Woord van God niet tot haar pedagogische roeping van prescriptie.¹¹¹⁾ Want die *hof* heet wel 'paradijs'; en onze lyrische oratorie heeft dat paradijs[†] helaas wel omgetoverd tot een afgeschoten plekje, stevig omheind, waarin 'zefiers' waaien, en waarover eigenlijk alleen maar de populair-misverstane romantiek het best schijnt te kunnen schrijven. Maar het *is* toch eigenlijk heel iets anders. Die hof is de *aanvang* van adama, van de *bewoonde wereld*. De aanvang dus ook van de *cultuurwereld*. De hof ligt open; wij spraken daarom hierboven van de schone hof, maar zonder 'schone poort'. Alle wereld-uitgangen zijn vandaar, ook de uitgang van het cultuurleven, met zijn processen. Want *cultuur* wordt *hier(!)*: *het in systeem gebrachte streven naar het procesmatig te winnen arbeidstotaal van het God toebehorende, zich met en voor de kosmos tot God in de historie evoluerende, in elk historisch moment aanwezige mensheidstotaal, dat zich tot taak stelt, alle in de schepping aanwezige krachten, al naar gelang zij in het kader van het historische verloop van de wereld successievelijk in zijn bereik zullen mogen komen te liggen, te ontdekken, ze te ontplooien naar eigen aard, ze dienstbaar te stellen aan de naaste en verste omgeving, overeenkomstig de kosmische verbanden, en onder zelfbinding aan de normen van Gods geopenbaarde waarheid; dit alles teneinde de zo gewonnen effecten hanteerbaar te maken voor de mens als*

†54

† Het paradijs - bruggehoofd voor Adam(iet) naar 'adama'

111) *Bijbelse interimsethiek...*: (geparafraseerd) De ethiek waarmee wij tussen het paradijs en de laatste dingen te maken hebben, heeft niets aan een ongrijpbaar gebod, maar moet juist met een grijpbare, concrete wet (= lex) haar pedagogische roeping vervullen om met voorschriften (= prescripties) te komen.

*liturgisch creatuur en daarna, mèt die zó al meer bewerktuigde mens zelf, ze te brengen voor God en voor zijn voeten ze neer te leggen, opdat God in allen alles zij, en alle werk zijn Meester love.*¹¹²⁾

In deze omschrijving liggen, menen we, de principiële cultuurmomenten van het bijbelse scheppingsverhaal weergegeven. I* *Bebouwt de hof* (concrete cultuurtaak, uit de wereld halen, wat er*in zit). *Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt u* (groeïend mensheidstotaal, in elke fase van de tijd en in elke provincie van de geografische ruimte steeds weer te plaatsen onder het cultuurgebod, de *plicht tot cultuur*). *Onderwerpt de aarde, en hebt heerschappij* (de cultuurmens als scheppingsproduct voor zijn eigen rangorde geplaatst: onderkoning). *De mens geschapen naar Gods beeld* (cultuurwerk moet dus *spontaan* zijn - de kwaliteiten zijn de mens ingeschapen met het oog op zijn 'munus' - een dienen van God *als representant van zijn oppergezag*¹¹³⁾, en dus een terugvinden en doen vinden van God in het *uit-vinden* van de toekomst). *Tòt en mèt de mèn*s wordt, vanwege zijn aanstelling als verkozen representant van Gods dominium over alle andere creaturen, en in de gemeenschap van het verbond, dat God met hem aanging, *gesproken óver de rest* van de kosmos, hoewel hij er deel van uitmaakt (zelf-onderscheiding wordt dus opgewekt, zelf-cultuur, zelf-ontplooiing wordt hem, niet als Selbstzweck, maar terwille van zijn mandaat, als plicht bewust gemaakt). En eindelijk: hij ontvangt een *zedelijk* gebod: met al het zijne wordt

+55

+Analyse van de
grondleggende mandaten

112) *cultuur wordt hier...*: Korter geformuleerd houdt Schilders definitie het volgende in: Cultuur is het streven naar het arbeidstotaal van het mensheidstotaal. Dit streven stelt zich tot taak alle scheppingskrachten te ontdekken, te ontplooiën en ze dienstbaar te stellen aan de naaste en verste omgeving. Dat moet gebeuren in gebondenheid aan de normen van Gods geopenbaarde waarheid. Het doel ervan is de resultaten bruikbaar te maken voor de dienst van de mens jegens God. Samen met de zo steeds meer tot deze dienst toegeruste mens worden de resultaten voor Gods voeten neergelegd. Opdat Hij alles in allen zal zijn en alle werk zijn Meester zal prijzen.

Zie voor 'liturgisch' creatuur noot 81.

113) *representant*: Een korte aanduiding van wat Schilder onder het beeld Gods verstaat. De mens *vertegenwoordigt* als onderkoning het hoogste gezag. Zo kan een stadhouder, minister, ambassadeur of gouverneur-generaal in zijn heerschappij de soevereine vorst afbeelden (zonder op hem te lijken!). Zie *Heidelbergsche Catechismus* I, 263vv.

hij onderworpen in zijn cultuurwerk aan zijn Schepper: wordt in zijn eigen doelbepaling ten aanzien van de geschapen dingen gebonden aan wat hij uit Gods mond door Woord-openbaring vernomen heeft aangaande Gods *eigen* doel met de kosmos; en wordt opgeroepen om nu en straks zich neer te buigen in en met de door zijn eigen hand onder Gods voorzienig bestel bereide kosmos voor zijn Maker, cultuur beoefenen voor zijn, maar vooral voor Gods *'sabbath'*, waartoe hij, de mens, heeft in te gaan.¹¹⁴⁾

Onder invloed van het door de zonde losgeslagen, God-vijandig denken, wordt, in een alle verbanden uiteenrukkende wereld, meestal de *cultuur* gescheiden van de 'religie', althans, scherp daartegen afgegrensd. *Maar van den beginne is het alzo niet geweest*. Want religie is geen 'provincie' in het leven, en geen *aparte* functie van of voor het 'gemoed', en geen *geïsoleerde* verrichting van een stichtelijk[†] conventikel van mensen, gedurende geëleveerde¹¹⁵⁾⁺ fragmenten van de levenstijd van de mens. Neen, religie, beter gezegd: de *dienst van God*, is van *religiositeit* te onderscheiden. Schleiermacher, de pantheïserende filosoof-in-theologenkostuum van de Romantiek, heeft een boek geschreven: *Redevoeringen over de religie*. Maar hij had het alleen maar over de *religiositeit*, en in de grond van de zaak was deze - krachtens zijn pantheïsme - zelfverering, in zover 'God' en het 'universum' bij hem ineengestremgeld liggen. Hij *moest* dan ook er toe komen, een doel-stellend handelen als *moralisme* af te wijzen; 'religie' was bij hem geen 'doen' evenmin als een 'weten'. Bij onze opvatting is ze evenmin 'doen' en daarmee uit. Ze is *dienst*, maar dan niet van een met het universum mee-oscillerend al-natuurpartikel, homunculus genaamd¹¹⁶⁾,

+56

+ Cultuur is religie, geen religiositeitsuiting of -cultus

114) *sabbath*: zie Hebr. 4.

115) *geëleveerd*: verheven.

116) *mee-oscilleren*...: Het door de wind heen en weer schommelen van popjes, op feesten in de bomen gehangen (denk aan onze mascottes), werd 'oscilleren' genoemd. In de pantheïstische opvatting van Schleiermacher oscilleert de kleine mens (*homunculus*) met alle andere kleine mensen in het ene grote universum, de al-natuur, waarvan ieder mens slechts een deeltje (partikel) is.

Schilder sprak uitvoerig over Schleiermacher op een aantal colleges ethiek. Zie voor dit onderdeel de (buiten Schilders verantwoordelijkheid uitgegeven) Dictaten *Kompendium der Ethiek*, deel II.

maar van de *mens*, die zijn *Vader* liefheeft, Hem *boven* de wereld weet, Hem *in* de wereld gelooft, en *tot Hem* met de wereld weer wil keren, om zo, niet door 'formules' uit het 'universum' af te lezen, maar door '*geboden-van-voorschrift*' uit de mond van Vader-Wetgever aan te horen, zijn maximen, doelbewust, op te stellen in het gelovig '*weten*' van de belijdende kerk, en zo in alles de wil van Vader te volbrengen. Daarom is in het paradijs de culturele arbeid *Gods-dienst*. Men brengt daar àlles in cultuur. De bodem waarop men treedt èn het diepe hart. De plant èn de meditatieve geest. Men wast er zijn onbezoedelde handen èn zijn ziel in gerechtigheid, en het ene is van het andere niet te scheiden.

En *daar* slechts zal de cultuur ooit haar van God besproken plaats weer innemen, waar naar deze oorspronkelijke toestanden en hun orde wordt teruggegrepen.

§ 17. Door de zonde is een proces van ontbinding begonnen.

Religie en cultuur worden gescheiden. Het geheel werd in 'delen' uiteengerukt. De delen die in een pluriforme eenheid samenhoorden, worden nu principes van verdeeldheid. De liefde tot God maakt plaats voor verliefdheid op een van God losgeslagen creatuur. Maar al bepaalt de zedelijke wet van God de cultuurstijl niet meer, de natuurwet blijft de mens met sterke zelen binden.

Teruggrijpen, zeiden wij; dat woord reeds sluit de erkenning in, dat er *storing* is gekomen.

Die *storing* is er gekomen door de *zonde*: de mens viel af van God. I[†]

Toen kwam de ontbinding. Zijn leven werd verbrokkeld. De[†]wereld ook: geheel en delen werkten niet meer naar elkaar toe. De menselijke geest, verward, verwaald, zòndig, verwaand, zelf in beginsel ont-bonden, begon te *ont-binden*, dat wil zeggen te

[†]57

[†]*Separatie van religie en cultuur met verdergaande ont-binding*

abstraheren, uiteen-te-rukken, te seponeren en te separeren. Hij hield op generaal te denken, en breed-kosmisch, de 'delen' in verband houdend met 'het geheel', en dit te plaatsen onder God, maar veranderde zijn 'katholiserende'¹¹⁷⁾ belangstelling in 'specialiserende', *dat is détaillerende*. Détails, waarop men 'zich verlieven' kan¹¹⁸⁾ werden losgemaakt van het 'geheel', waarin men God moet 'liefhebben'. Zijn oren stopte hij voor de in Gods wet hem bekend gemaakte, en uit de tragische mislukkingen van zijn bestaan bevestigde waarheid, dat hij, eenmaal tot zonde vervallen, geen enkel thema in het grote verband van het geheel voor Gods composities meer kon of wilde overzien, laat staan: in zijn eigen composities uitwerken.

Zo kwam het tot de separatie van religie en cultuur: de *voorhoede* van het geslacht van Kain koos 'de cultuur' en gaf de 'religie' als een ànder ding cadeau; en de *achterhoede* van het geslacht van Seth vond die verdeling bèst in orde. En dat was nog het ergste. *Want vanaf den beginne was het also niet geweest.*

Nog verder werkte de zonde verwoestend in; want het ontbindingsproces kan niet stilstaan. Niet slechts de abstraherende uiteenrukking van het geheel in 'delen', 'kringen', 'sectoren', 'terreinen', 'gemeenschappen' zelf, is gevolg van de zonde, maar ook *binnen* zulke (door abstractie verkregen) 'kringen', 'terreinen', 'gemeenschappen', zelf treedt de ontbindingsfactor weer op, om het ont-katholiseringsprincipe tot verdere doorwerking te brengen. Want terwijl God de *verschillen*, die Hij in zijn schepselen gelegd heeft, doet samengaan tot en in een[†] 'pluriforme'¹¹⁹⁾ *eenheid*, daar neemt de Satan de verschillen te

+58

117) *katholiserende*: zie noot 26.

118) *waarop men 'zich verlieven' kan*: waarop men verliefd kan raken. In negatieve zin bedoeld, tegenover het liefhebben van God.

119) (Noot Schilder): 'Pluriform', we nemen het woord over, maar niet zonder aanhalingstekens - want de filosofische achtergronden, waaruit de term bij meer dan één aanwendingsmanier te verklaren is, zijn ons vreemd.

(J.D.: Schilder denkt hier in het bijzonder aan de door hem afgewezen leer van A. Kuyper over de pluriformiteit van de kerk. Zie b.v. *De kerk* III, 141vv. Schilder wilde, in navolging van S. Greijdanus, slechts weten van een pluriformiteit binnen de ware kerk, *a.w.*, 256).

baat om te *scheiden*. God verbindt de rassen en laat in hun samengaan de 'veelvormigheid' van de mensheid zien. Satan neemt ze tot principe van verdeeldheid, en forceert zo een rassenstrijd. Eenzelfde kant gaat het uit met klassen, sexen, karakters, nationaliteiten, vakgemeenschappen. Om in het raam van een paulinisch beeld¹²⁰⁾ te blijven: het oog brengt het oog in cultuur, het oor het oor, de hand de hand, de voet de voet, en de specialiseringswoede vreet zó diep in, dat de vraag, of die lichaamsdelen dan niet elkander *nodig hebben*, alleen gereserveerd blijft voor de momenten, waarin de wereld 'een kater heeft', bijvoorbeeld in wat men noemt: een 'naoorlogse mentaliteit'. En ook in zulke momenten is het stellen van de vraag niet veel meer dan de verwijzing naar een memoriepost.

Persoonlijke aanleg misvormt zich tot eenzijdigheid. Het éne⁺'type' wordt straks de *tégenstelling* van het andere, waarvan het oorspronkelijk toch slechts *aanvulling* moest zijn. Differenties worden overal tot antithesen. De cultuur, als in systeem gebracht streven van het zich ontplooiend mensheidstotaal naar het te winnen arbeidstotaal, is hierdoor reeds bezig zich formeel te ontbinden; want zó handelend, tasten de mensen juist het *systeem* aan: de babylonische spraakverwarring *is* een straf, maar wordt dan ook prompt voorgesteld als een goed. En deze formele ontbinding is gevolg van een materiële afval van God: het *geloof* in zijn verbondswoord werd losgelaten: de ambtsidee werd daarmee prijsgegeven; de ernst week voor spel en - spel-*cultuur* (sport-verdwazing; vier kolommen sportnieuws, een half kolommetje kerknieuws; grote letters voor de winnaar van een match, niet één letter voor de *zaak* van een geestelijke worsteling; óók in 'christelijke' bladen). De *hoop*, die in de wederge-

+ Differenties worden antithesen; de isolationisten verkavelen terreinen

120) *paulinisch beeld*...: zie 1 Cor. 12, 14vv. Schilder bestrijdt het uiteenrukken van het geheel in delen. Door de zonde wordt alles wat *onderscheiden* moet worden, *gescheiden*. Er is een goede pluriformiteit. Maar de satan en de zonde brengen scheiding. De delen van het lichaam vragen niet naar elkaar, maar: het oog brengt het oog in cultuur, etc. Soms komt toch de vraag op of de lichaamsdelen *elkaar* nodig hebben, maar alleen wanneer de wereld 'een kater' heeft, b.v. na een oorlog. Maar die vraag is feitelijk alleen maar theoretisch, niet existentieel. Zij verandert niets.

boorte van alle dingen straks elk[†]l deel op zijn *plaats in het geheel* ziet staan, is losgelaten; bij de dag wordt de wereld nerveuzer en de ‘cultuur’ meer een kazemattenbedrijf: elk kruipt in het zijne op commando van ‘zijn’ vakgroep. De *liefde* tot *God*, die in het zijne tot zijn recht moet komen, wijkt, en maakt plaats voor verliefdheid¹²¹⁾ op een van zijn Maker losgeslagen creatuur. De eenheid is er niet meer, en wordt ook niet meer gezocht, omdat alleen uit God de eenheid wordt gevonden, en God als vijand geldt. De oorspronkelijke levensstijl van het ‘gebod des levens’ (in het paradijs) wordt niet langer gevolgd; en het argument (àls er nog geargumenteerd wordt) luidt: dat men nu eenmaal in de *woestijn* zit¹²²⁾, en dat dáár met *paradijs*-geboden niet veel meer te beginnen is. Maar het argument verraadt de hypocrisie van wie het komt gebruiken: de *wet* des levens is veracht, omdat men[†] *God zelf*, die door en in de wet het leven gaf, verloochende. Van zijn kant heeft de losgeslagen mens geen door de zedewet bepaalde cultuurstijl meer; slechts in *zover* God (zoals Hij straks ons blijkt te doen) de geschapen wereld nog, terwille van zichzelf, binnen de kosmische *natuur-verbanden* besloten houdt, zal de mens door deze vaste beschikking van God zijn leven, ook in zijn culturele prestaties, gebonden voelen. Laat dan de *zedelijke* wet van God niet meer de cultuurstijl bepalen, de *natuurwet* blijft de cultuurproducent binden met sterke zelen.¹²³⁾ De zelen van de natuurdwang zijn intussen andere dan de koorden van Gods liefde. De vaste greep van Gods *natuurverordeningen* omklemt zowel Gods vriend als vijand. Maar wat die vijand betreft: lag het aan hèm, dan zou hij trachten, van wat ‘*natuurlijk*’ is en functioneert, zich te bedienen in de bestrijding van de *zedelijke* wet; hij zou, ook, en juist in zijn zede-loze

+ 59

+ *Afwerping van zedelijke banden leidt tot afweer van natuurlijke*

121) *verliefdheid*: zie noot 118.

122) *in de woestijn*: zie Openb. 12, 6 (de ‘vrouw’ in de woestijn).

123) *met sterke zelen*: Een belangrijke schakel in Schilders gedachtengang! De mens kan zich losrukken van God, maar God laat niet toe dat hij zich losrukt uit de kosmische natuurverbanden. Het grondschemata van Gods oorspronkelijke schepping kan door de mens niet gebroken worden. Hij blijft bouwen, eten, drinken, huwen, enz. Aan dit schema, deze natuurwet, *blijft* de mens met sterke ‘zelen’ (riemen, banden) gebonden.

cultuur, als hij maar *kòn*, graag willen komen tot de eigen 'stijl' van Satan, die immers evenmin het grondschemata van Gods oorspronkelijke schepping heeft kunnen breken, maar die toch met alle kracht de wereld, die Gød gaf, zedelijk verderven wil. Er *zijn* al 'cultuurstijlen' van het 'satanisme'¹²⁴⁾ geweest. I*

+60

§ 18. *Het feit dat er cultuur is, is niet te danken aan de zgn. algemene genade.*

Het is waar dat de zonde wordt weerhouden, maar dat wordt de genade ook. Weerhouding is eigen aan de tijd. Het feit dat scheppingsgaven zich ontplooiën, is geen genade, maar natuur. Continuering van de tijd en culturele ontsluiting van de kosmos zijn reeds nodig om zowel hen die de hel als hen die de hemel zullen vullen, geboren te doen worden. Continuering en ontsluiting zijn substraat voor de bediening van genade en vloek. De genade zit niet in het bebouwen, maar in het godvruchtig bebouwen. Er kan wèl van commune gratie en commune vloek gesproken worden.

In wat gezegd werd, ligt dus opgesloten, dat het enkele feit zelf, dat er cultuur is, en dat de mens culturele arbeid verricht, *niet* te rubriceren valt onder de zogenaamde 'algemene genade'.

Wel heeft men dit herhaaldelijk gezegd. Zich plaatsend op het ervaringsstandpunt, en tegelijkertijd een 'geleide' poging ondernemend tot het in rekening brengen van bijbelse gegevens, redeneerde men als volgt: Wij, mensen, hadden vanwege het vreselijk karakter van zonde en schuld *verdiend* aanstonds na de zondeval ter helle te varen. Zo'n alle ontwikkeling afsnijdende hellevaart zou ons 'verdiende loon' geweest zijn. Toch zien wij voor onze ogen, dat de wereld na de val nog vele duizenden jaren is blijven staan, en dat de in de kosmos gegeven mogelijkheden *toch nog* tot ontwikkeling komen: zou dit geen 'genade' zijn? Het antwoord geeft men zelf: het is genade, het is onverschuldigde, ongehouden goedheid van God. Wel is ze niet behoudend tot eeuwige zaligheid; en wel heet ze daarom slechts

124) *satanisme*: o.a. in de franse literatuur bij Valéry en Beaudelaire, in het begin van de 20e eeuw.

+ 'algemeen'¹²⁵⁾; maar 'genade' is ze toch. Ze geeft ons de weldaad van *weerhouding* van de zonde; werd de zonde niet weerhouden, dan zou ze uitbreken in de grofste, rechtstreeks satanische uitgieting van boosheid; maar God stuit deze boosheid door de 'algemene' werking van zijn Geest, zelfs door het algemeen 'getuigenis' van de Geest, welk getuigenis de mens zekerheid verschaft, onmiddellijke zekerheid aangaande groepen van centrale waarheden; die zekerheid is vóór-reflexief.¹²⁶⁾ En zo trekt over de woestijnvlakte van deze wereld toch de zich steeds weer vernieuwende dauw van de algemene genade, die het leven nog dragelijk maakt, en zelfs (krachtens een haar eigen, 'progressieve' werking)¹²⁷⁾ oasen scheidt in deze woestijn. Ook cultuur-oasen.

+ 'Algemene genade' in 'algemene Geestes-werking'?

In deze gedachtengang liggen evenwel verscheidene kronkels, die de conclusie, als zou de term 'algemene genade' hier te gebruiken zijn, ontkrachten.[†]

Zeker, het is waar dat de zonde wordt 'weerhouden', en dat de vloek nog niet ten volle is uitgestort over de wereld. Maar ditzelfde geldt van de gehoorzaamheid, die in Christus Jezus weer tot gave van Gods vrije gunst heeft *mogen* worden, en door de kracht van Christus' Geest ook tot geschenk van deze gunst heeft *kunnen* worden. Wie het weerhouden van de vloek 'genade' noemt, zou voor het minst de 'weerhouding' van de zegen

+61

125) *slechts 'algemeen'*: want tegenover de algemene genade (voor allen) staat de bijzondere genade voor Gods kinderen (dus niet voor allen) die de eeuwige zaligheid zullen ontvangen.

126) *vóór-reflexief*: Hier wordt bedoeld op theorieën van V. Hepp, die van 1922 tot 1950 theologisch hoogleraar was aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In ons notenmateriaal is hij reeds enkele malen genoemd. Schilder heeft hem zeer uitvoerig bestreden, vooral in *De Reformatie*, nadat Hepp een reeks brochures onder de titel *Dreigende Deformatie* liet verschijnen. Voor de kwestie van de voor-reflexieve zekerheid, zie *Heidelbergsche Catechismus* I, 183 v; II, 431 v.

127) *progressieve werking*: Kuiper onderscheidde tussen de constante en de progressieve werking van de algemene genade (of: gemene gratie). De constante werking stuit de vloek die over de schepping gekomen is en beteugelt de kracht van de zonde, terwijl door de progressieve werking van de gemene gratie een rijke ontplooiing van het menselijk leven mogelijk wordt. Zie verder J. Douma, *a.w.*, 34vv.

'oordeel' moeten noemen. Maar geen van beide termen zouden *wetenschappelijk* gefundeerd zijn; men kan ze hoogstens in een niet-wetenschappelijke beschrijving van de concrete werkelijkheid gebruiken, en dan *naast* elkaar. Maar het spreken in zo'n 'los' woordgebruik van 'algemene genade' èn 'algemeen oordeel' betekent zelfs zó reeds een correctie op de voorkeur-keuze van de term 'algemene genade'.

Zeker, *weerhouding* is er. Maar *weerhouding* is eigen *aan de tijd*.¹²⁸ *Waar niets meer 'weerhouden' wordt, daar is een possessio¹²⁸⁾ *tota simul* (een *bezit* van leven, zó dat men de *volheid* van zijn bezit altijd in *volkomen* mate tegelijk in handen heeft) òf een...privatio *tota simul* (een beroofd-zijn, een gemis, en dan weer zó, dat de volheid van dat gemis er in èlk 'ogenblik' in volle mate, *totaal* dus, is). Dat wil dus zeggen: *waar geen weerhouding is*, daar is geen *tijdelijk* bestaan meer¹²⁹⁾; daar is 'eeuwigheid'. *Ook in het paradijs* was immers 'weerhouding'. Als de Geest van God aan Adam l' *onweerhouden* geschonken zou zijn, dan zou hij van de *mogelijkheid* van vallen uitgesloten geweest zijn. Aan de *tijd* is de 'ont-plooiing' eigen, òf anders het 'bederf'. Ontplooiing en bederf behoren tot de tijd; ontplooid-zijn en bedorven-zijn (beide pleromatisch, naar aard en capaciteit van het subject) behoren tot de eeuwigheid. Derhalve is het feit, dat de *schep-*

+ 'Weerhouding' - figuur van Gods in tijd 'leidende wereldeconomie'

*62

- 128) (Noot Schilder): We zinspelen hier op de bekende definitie, die Boëthius gaf van Gods eeuwigheid. Volgens deze omschrijving had God een perfecte en 'tota simul' possessie, d.i. bezit van een *interminabel* (onafgrensbaar) leven. Dát blijft altijd alleen voor God. 'Tota simul' = tegelijk algeheel (vergelijk: perfectum praesens). Bij mensen evenwel is leven altijd terminabel (creatuurlijk begrensd). In de tijd 'bezit' hij het leven niet perfect en is zijn bezit *niet* 'tota simul'. In de eeuwigheid (naar de mate van het terminabele) wel (op zijn manier) perfect en ook (op zijn manier) 'tota simul': er 'zit' dan geen groei meer 'in'.
(J.D.: Voor een bespreking en kritiek op Boëthius' en Schilders gebruik van deze definitie van Gods eeuwigheid, zie K.J. Popma, *De eeuwigheid Gods volgens Boëthius*, in *Philosophia Reformata*, 22e jg. (1957), 21vv; J. Kamphuis, *Hulpdienst van een heiden?* e.v. artt. in *De Reformatie*, 38e jg. (1962/63), 294vv. en J. Douma, *Kritische aantekeningen bij de Wijsbegeerte der Wetsidee*, Groningen 1976, 80v.)
- 129) *geen tijdelijk bestaan meer*: Voor een kritische bespreking van Schilders gedachten over 'weerhouding', zie W. Nieboer, *Weerhouding*, in *Lucerna*, 2e jg. (1960/61), 535vv.

+ *pingsgaven* zich ontplooiën, geen genade, maar *natuur*. De *beweging* 'zit er in', in de dingen, en in de mensen. Het zit 'in' de mens: de onstuimige drang om, waar hij zelf 'wordend' is, van de 'wordende' aarde koren en most af te dwingen. En dus te 'colere', te *bouwen* de hof. Alleen maar: wat vóór de zondeval een religieus, op God als Verbondsgod gericht liefdewerk was, dat wordt daarna een daad van egoïsme, van zelfbehoud, van levenslust (à la Pallieter)¹³⁰⁾, geen godsdienst, maar zelfdienst. Van 'natuur' wordt vaak zo gesproken, dat men de indruk vestigt: ze is een dood kapitaal, dat daar ligt, al of niet ten gebuike van de mens (en de wereld). De conclusie is dan spoedig getrokken: die mensenwereld had verdiend te sterven, namelijk de eeuwige dood, die als zodanig aan al zijn objecten de mogelijkheid van enig kapitaal-gebruik ontnemt; toch kan die mens 'de natuur' nog 'gebruiken', het dode kapitaal nog rente doen opleveren; ergo: dat is 'genade'. Maar van de redenering deugt geen woord, zolang onder 'natuur' verstaan wordt: *tijdelijke* natuur. Zolang er tijd is, behoort de beweeglijkheid, het zwangerzijn en baren, het wekken en ontvangen, *tot* de natuur. 'Dood' kapitaal, dat is hier een te speels-dartele terminologie, daar ze op de *natuur-in-tijd* niet van toepassing is, en het onderhavige probleem alleen maar naïef verwringt, om tot de term 'algemene genade' te kunnen concluderen.¹³¹⁾

+ *Hypothesen, die haar eigen schematisme doorbreken*

In de grond van de zaak is het 'onderhavige probleem' er dan ook een van 'tijd'-waardering.

En dat het prolongeren van de tijd *ook na de val* 'genade' zou zijn, dat is onjuist gedacht. Men wijst ons op de zwaarte[†] van de

+63

130) *Pallieter*: hoofdpersoon in het boek *Pallieter* van Felix Timmermans.

131) *Zolang er tijd is...*: Wij moeten dus onder 'natuur' *tijdelijke* natuur verstaan, d.w.z. bewegelijke natuur (kinderen verwekken en krijgen, kunnen eten en drinken, enz.). Dat is met de *tijd* gegeven en wordt door de zondeval, die de tijd intact laat, niet ongedaan gemaakt. Gaat men echter uit van de natuur als *dood* kapitaal, dan moet het inderdaad verwondering wekken dat zij na de zondeval nog rente oplevert (de mens bleef immers nog eten, drinken, kinderen krijgen?). Dus: dat moet 'genade' zijn. Maar wat voorstanders van de gemene gratie leer als genade bestempelen, is voor Schilder gewoon natuur.

zonde en betoogt dan, dat 'wij' verdiend hadden, dadelijk na de⁺zondeval te worden geworpen in de 'poel van vuur'; dat is *niet* gebeurd; ergo: genade. Men vergeet dat van dit betoog de eerste volzin niet minder dan fabulerend is. Indien dadelijk na de val de verwijzing van de gevallen mensen naar de 'poel van vuur' geschied zou zijn, dan waren 'wij' *er niet geweest*. Dan waren er *twee* mensen verdoemd, en meer niet; geen *mensheid*, dat subject van de *hypothetische* oordelen van zoëven.¹³²⁾

⁺*Weerhouden is: het
aequilibrium forensisch
poneren*

Dus is er een grote verborgenheid geopenbaard, *juist* in het continueren van de tijd ook na de val. Die continuering is geen genade. Dat is simpel genoeg te 'bewijzen': stel eens, dat God *alleen maar* had willen straffen zóveel mensen als Hij metterdaad eeuwig straffen zàl, dan hadden die mensen *toch eerst geboren moeten worden?* En dit successief: de een uit de ander? Dan zou dus, *reeds* om tot een *hel* met zóveel toornobjecten als er eenmaal zullen zijn, te geraken, God de tijd hebben moeten continueren. En dit niet alleen. Er zouden in die tijd huwelijksverbintenissen moeten gesloten zijn, copulaties althans van mannen en vrouwen. Een bijvoorbeeld economisch equilibrium¹³³⁾ zou daarvoor onmisbaar zijn geweest. *Cultuur* had dus *moeten* geschieden. Cultuur is voorwaarde voor alle komen van God, óók tot de hel. God zij gedankt, dat wij *meer* weten, dan dat er een *hel* op komst is. Ook de hemel staat op het programma van goddelijke actie. Ook om hèm te vullen met zóvelen als God er toe roepen zal, is dus tijdsverlenging nodig, is het geboren worden uit ouders noodzakelijk, is dus culturele arbeid met economisch zo goed als klimatologisch evenwicht conditie.

Maar juist daarom is de kwalificatie van tijdscontinuering en van culturele ontsluiting van de kosmos in zichzelf als (algemene) *genade* een misvatting.

Die continuering en die ontsluiting zijn geen genade.

132) *Indien dadelijk...:* (geparafraseerd) In de veronderstellende (hypothetische) oordelen wordt geponeerd dat *wij* direkt na de zondeval verdiend hadden in de hel geworpen te worden. Maar als dat direkt na de zondeval gebeurd was, waren er slechts twee mensen (Adam en Eva) verdoemd, en niet *wij*, niet de *mensheid*.

133) *equilibrium* (lat.): evenwicht.

Ze zijn evenmin vloek of oordeel. Althans, zolang men de[†] woorden serieus gebruiken wil.

+ 64

Ze zijn van beide de *conditio sine qua non*.¹³⁴⁾ Ze zijn van beide het substraat.¹³⁵⁾

Voorzover de drang tot ontsluiting van het geschapene *natuurlijk is*, en het opengaan van elke moederschoot, ook van 'moeder aarde', *natuurlijk is*, is cultuur een *natuurlijk* ding. Substraat voor het tweërlei uiterst gebeuren: het vonnis van vrijspraak over zovelen als er daartoe voorbestemd zijn, en het vonnis van uitbanning over zovelen als daartoe voorbestemd zijn.

De genade 'zit' dus niet in het 'colere'. Ze 'zit' ook niet in het eten, drinken, ademhalen, kinderen verwekken. De genade, *als* ze er is, zal alleen 'zitten' in het godvruchtig 'colere', eten, drinken, kinderen verwekken. Niet als dode, maar als levende.

En de vloek ligt niet in het 'colere'. Hij ligt ook niet in het eten, drinken, ademhalen, kinderen verwekken. De vloek, *als* hij er is, zal alleen liggen in het goddeloos 'colere', eten, drinken, kinderen verwekken. Niet als levende, maar als dode.

Binnen het raam van de tijd is *ná de val* onvermijdelijk: de antithese, niet in de natuur, maar in het *gebruik* van de natuur. En dus in de cultuur. De antithese tussen de gelovige en de ongelovige exacte cultuur-prestatie.

[†] Er is wel 'commune' gratie in de cultuur (voor meer-dan-één). Maar er is geen 'algemene' (of generale) gratie. Daarom was A. Kuyper's constructie fout.

+ *Geen generale gratie*

Er is ook wel 'commune' vloek in de cultuur (voor meer-dan-één).

Maar er is geen algemene (of generale) vloek.

'Commuun' kàn algemeen zijn, maar behoeft het niet te zijn. Iets kan aan alle mensen 'commuun' zijn, of aan *meer dan één, hoewel niet aan allen*.

In het *hier* bedoelde schema, is 'commuun' bedoeld in de zin

134) *conditio sine qua non* (lat.): volstrekte voorwaarde waaraan voldaan moet worden.

135) *substraat*: De continuering van de tijd en de culturele ontsluiting van de tijd zijn voor (de bediening van) de genade en de vloek substraat, d.w.z. de onderlaag, de grondslag. Zónder de tijd en de cultuur is er van genade en vloek niet te spreken.

van: niet aan *alle* mensen, maar aan *vele* mensen gemeen. †De 'gemene gratie'¹³⁶⁾ in de cultuur (niet: algemeen) is er, *voorzover Christus'* verlossend werk aan al de zijnen toekomt. Met effect in de cultuurprestatie. Alle andere mensen liggen onder de commune vloek. Het oordeel over hen is aan de Man van Handelingen 17:31 gegeven.¹³⁷⁾ + 65

§ 19. De zin van de cultuurgeschiedenis is Christus, in zijn dubbele betekenis als Heiland-Verlosser en Heiland-Wreker.

Alles stuurde op Christus als de volheid van de tijd aan. In Christus wordt het leven, ook het cultuurleven, gesaneerd. Zo kwam Paulus als één stuk cultuur-gezondheid het cultuurdrongen Rome binnen. Elke reformatie is tegelijkertijd cultuurgenezing. Dat geldt van de lutherse, maar nog meer van de calvinistische reformatie, die zich van de valse onderscheiding natuur-genade losmaakte. De nieuwe schepping geeft de oude niet prijs, maar zuivert haar, ook al gaat dat langs de weg van de catastrofe.

Nog niet als Jezus, wel als Messias, slechts bekend bij God,[†] treedt dus *aanstands na de val* de Zoon van God op, de Logos asarkos, die incarnandus is: het nog niet vlees geworden Woord, dat toch eenmaal vlees zal moeten worden. Hij treedt op om het genadewerk en de genadedienst in de wereld te stellen, en (niet van verkiezing en verwerping, waarvoor de grond alleen Gods *welbehagen* is, maar van de zaliging en van de verdoemenis de grond te markeren als door *zijn* werk nader bepaald. Van de zaliging zal de grond zijn: Christus' verdienste. En van de verdoemenis: de schuld van de mens, die na de val bepaald blijkt te zijn door de presentie van Christus' werk: de schuld is Christus-verwerping. Zo treedt Christus op als Heiland-Verlosser en

+ *Geen niet Christologisch bepaalde historie*

136) *gemene gratie*: Schilder wil dus wel van gemene gratie spreken wanneer 'gemeen' niet als algemeen, maar als *commuun* (aan vele in plaats van aan alle mensen ten deel vallend) wordt opgevat. De kinderen van God delen in déze gemene gratie, de anderen liggen onder de gemene vloek.

137) (Noot Schilder): Zie verder: K. Schilder: *Is de term 'algemene genade' wetenschappelijk verantwoord?* Kampen, uitg. Ph. Zalsman 1947.

als Heiland-Wreker. In beide functies is het constitutieve element: zijn evangelisch verlossingswerk, dat nimmer *quantité négligeable*¹³⁸⁾ wil zijn.

Doordat in deze geest en met dubbele intentie Christus zó de last van de wereld op zich neemt bij God, wordt Hij de redder van de wereld, ook van de cultuur. En geeft Hij tevens aan alle cultuurprestatie haar voortaan christologisch bepaalde *zin*. Die christologisch bepaalde *zin, die* is generaal, algemeen. De genade is daarin niet generaal, wel commuun. Het is de éne heils-genade¹³⁹⁾, de verlossende, de herscheppende. Want Christus[†] stelt zich nu garant bij God voor de terugkeer van de in Gods raadsbesluit daartoe aangewezen en 'voorgekende' wereld van God^{†66} tot de God van de wereld zelf.

[†] Zo wordt 'om zijnentwil' tussen de eerste zonde en de definitieve vloek een *historie* 'ingeschoven'¹⁴⁰⁾ van vele eeuwen. We zeggen: om zijnentwil. Dat kàn nu (na het bovenstaande) *niet* bedoelen: *alleen* terwille van zijn heilswerk (c.q. *alleen* terwille van de uitverkorenen). Het *moet* betekenen: terwille van *zijn dubbele* betekenis: als Heiland-Verlosser èn als Heiland-Rechter.¹⁴¹⁾ Hij maakt plaats voor de historie, opdat *alle* gebeuren christologisch bepaald zal zijn: pro dan wel contra. En natuurlijk is dat werkwoord 'inschuiven' niet meer dan beeldspraak. Het *lijkt* maar zo. In werkelijkheid was het zo van eeuwigheid *bepaald*. In die historie maakt God plaats voor Christus' heilswerk dat alle ding beheerst, en voor diens verschijning, straks, als

[†] *Geen 'ingeschoven' interim, geen positum a posteriori*

138) *quantité négligeable* (frans): hoeveelheid die zo klein is dat ze gerust verwaarloosd kan worden.

139) *de ene heilsgenade*: In § 18 heeft Schilder betoogd dat er geen algemene naast bijzondere genade is, maar dat de genade één is: alleen aan Gods kinderen - en dus alleen 'commuun' wordt zij geschonken.

Voor een uitvoeriger beeld van Schilders bestrijding van de gemene gratie leer, zie J. Douma, *a.w.*, 119-183. Voor kritiek op Schilders opvattingen, *a.w.*, 289vv.

140) *ingeschoven*: Tussen de zondeval en de definitieve vloek (in het laatste oordeel) ligt een lange historie. Zij is tussen dat eerste en laatste moment 'ingeschoven'. De aanhalingstekens wijzen erop dat dit inschuiven bij wijze van spreken is. Niemand moet denken dat God door de zondeval verrast werd. Zie verder noot 197.

141) *Heiland-Verlosser / Heiland-Rechter*: zie noot 86.

Jezus, om op aarde te sterven, te herleven, en het roer van de wereld om te werpen met handen van vlees en bloed, uit kracht van God en Geest.

In deze uit Gods wil tot zelfhandhaving gestelde geschiedenis ook van een gevallen wereld is dus de Christus te zien als wereldlastendrager, die alle wereld-lusten aan God de Vader overdraagt, opdat God in allen alles zal zijn; zie het slot van 1 Corinthe 15. Dus laat God alles, wat in die wereld gebeurt, op Christus aanlopen. Hij stuurt op Christus, die de '*volheid*' van de tijd bepalen zal, alle culturen aan: de cultuur van de oude volkeren vóór de zondvloed, de cultuur van Egypte, Perzië, Rome, Griekenland, Babel. Adventsprofeten als Jesaja, Daniël, zijn de instructeurs van alle goede cultuurfilosofen.¹⁴²⁾ Om Hem, en ook door Hem, worden alle processen naar dit *pleroma* van de tijd heengeleid; en zo moet elke cultuur dienen, om plaats te maken voor een slechts schijnbaar a-culturele kribbe, en een slechts schijnbaar cultuur-indifferent kruis, en om een gat te laten houwen straks, ergens in een hof[†] van Jozef van Arimathea. Maar uit dat graf zal het lijf van deze Mensenzoon dan ⁺⁶⁷ gaaf, en heel gezond en schoon, weer opstaan op het paasfeest. Straks komt Hij in de Geest *weer* tot Gods wereld, Christus Jezus, en Hij zet de wereld op haar plaats; Hij plaatst gezonde (opnieuw geboren) mensen op de hun passende plaats en saneert het leven, *voorzover* dat uit Hem als het mystieke (dat wil zeggen verborgen) Hoofd van zijn gemeenschap¹⁴³⁾, zich laat vinden.

Hierdoor nu worden de verhoudingen weer teruggebracht, principieel, naar het zedelijk-normale (de *scheppingsnormen*, zo zagen we, zijn natuurlijke verordeningen voor het geschapen

142) *goede cultuurfilosofen*: Wie dus een goed cultuurfilosoof wil zijn, moet zich laten onderrichten door profeten als Jesaja en Daniël. Terwijl ze zich richtten in hun profetieën op de (cultuur van) volkeren rondom hen, wezen ze op de Messias als de vervulling ('pleroma') van de tijd.

143) (Noot Schilder): 'Mystiek' is hier bijvoeglijk naamwoord (vgl. mystieke unie). Als 'zelfstandig naamwoord' (*de mystiek*) is het woord aanduiding van een kwaad ding: de leer en de techniek van een (beweerde) *onmiddellijke* godskennis, waarvoor de Schrift geen plaats heeft.

leven). Vlees en bloed kondigt geen zedelijke normen af, maar slechts de Geest door het Woord, óók over de regering, de stuwning en eschatologische dienstbaarstelling van vlees en bloed.

+ Vandaar, dat, toen de wereld topzwaar was van een verziekte, dat wil zeggen God niet als Eigenaar van de kosmos erkennende, de dingen uiteenrukkende schijn-cultuur, en dus van cultuur-verwording, een handjevol eenvoudige gildehandwerkers in klein-aziatische stadjes, werkluï, die door de prediking van Christus' evangelie weer geleerd hadden, *God te dienen* in hun handwerk, zo vaak zij een stuk leer gelooid, een tent gebouwd, een gilde-taak volbracht hadden naar hun plicht, met het oog op God, meer betekende, óók, *juist*, voor de cultuur, dan heel de hofstoet van de caesar in Rome, die zijn paleizen had, en zijn danseressen, en lauwerkransen, en maecenassen¹⁴⁴⁾, en een wereldstad. Vandaar, dat, als op zekere dag een escorte van gevangenen Rome binnengeleid wordt, onder wie ook een zekere Paulus, deze Paulus†I dan óók, juist, voor de *cultuur* meer betekent dan heel het toenmalige cultuur-dronken Rome; dat hij een òmkeer betekent, in onderscheiding van al de groten, die daar aan de touwtjes trokken. Hij, die zichzelf een 'miskraam'¹⁴⁵⁾ noemt.

+ *De oudchristelijke 'geuzen' hebben Rome veroverd*

+68

+ O ja, zegt iemand, dat is waar; want Paulus zou *later* in zijn 'volgelingen' cultuur scheppen. Neen, zeggen de engelen. Hij schiep tóen, op datzelfde ogenblik, cultuur; een gave mens kwam daar binnen, een mens van God in dat verlepte, corrupte Rome, een tentenmaker en een filosoof, een theoloog en missionaris; één, die de keizer in de ogen durfde zien, ook als déze het hèm niet meer zou durven doen. Een man, die zijn medegevangenen een groot licht heeft doen zien, en die een in Rome gehuurde woning¹⁴⁶⁾ maakt tot voorhof van een Academie van

+ *Een 'miskraam' bereidt opnieuw de culturele kraamkamer*

144) *maecenas*: begunstiger van geleerden en kunstenaars, genoemd naar de romein Gaius Clinius Maecenas, raadsman van keizer Augustus.

145) *miskraam*: zie 1 Cor. 15, 8. De N.B.G.-vertaling heeft: een 'ontijdig geborene'.

146) *woning*: zie Hand. 28, 30.

levens- en wereldbeschouwing. Er is een versje van een latijns dichter:

Occurri nuper, visa est mihi digna relatu
pompa: semen potum pota trahebat anus.

Dat wil zeggen: ik kwam op straat een merkwaardige optocht tegen: een dronken oud wijf zeulde een dronken ouwe kerel achter zich aan.¹⁴⁷⁾ Men vergeve de rauwe vertaling, zij past bij het vers. Dit liedje is éven tekenend, zowel in zijn realisme, als in zijn cultuur-historische openhartigheid, ter kenschetsing van de tijd, waarin Paulus dat cultuurdronken Rome binnenkwam, als dat andere versje¹⁴⁸⁾ is, waarin een romeinse keizer zijn 'ziel' beklagde om haar armoede, en, blasé, ze wel te rusten wenste. Ja, dát was de wereldstad van toen: dronkenschap, en die wordt dan als grap beschouwd, en de verhoudingen keren zich ondersteboven, de vrouw sleept een man achter zich aan, en de grijsheid is geen sierlijke kroon meer, en een dichter slaat er gnuivend munt uit. Zó was de ondergang van heel die wereld.

- 147) *een dronken oud wijf...*: De dichtregels zijn van Ovidius, *Fasti* III, 541 v. De regels slaan op het in Rome op 15 maart gevierde feest ter ere van Anna Perenna, een soort nieuwjaarsfeest, dat oudtijds in maart begon. Het was geschikt om goede wensen te richten tot genoemde godin, 'ut annare perannareque commode liceat': om een voorspoedig jaar te mogen hebben en om de jaren door (per-annare) dit te mogen krijgen. Anna is de personificatie van het jaar, Perenna van de eindeloze successie van jaren. In dit licht gezien wordt het ook duidelijk dat deze godin opgevat wordt als een oude vrouw. De oude man die ze achter zich aanzeult, is Mamurius (afgeleid van Mars) Veturius (= vetus, oud), de oude Mars van het vorige jaar. Zoals bij ons ook allerlei uitspattingen plaats vinden in de nacht van Oud op Nieuw, zo ook in Rome. Het was een soort carnaval, een zeer populair feest, waarbij men in optocht de stad doorging en sommigen zoveel 'borrels' dronken als ze jaren wilden leven.
- 148) *dat andere versje*: Waarschijnlijk denkt Schilder hier aan een vers van keizer Hadrianus (zie H. Wagenvoort, *Varia Vita*⁵, Groningen-Djakarta 1952, pag. 122). Een moeilijkheid is echter dat Hadrianus ná Paulus' leven keizer was (117-138), en van geblaseerdheid blijkt uit het vers niets.
- De gegevens voor noot 147 en 148 hebben wij te danken aan dr. R. ten Kate te Groningen.

Toen kwam daar Paulus binnen, in banden, want de dienstknecht was niet[†] meer dan zijn Heer. Maar die Paulus, al had hij een doorn-in-het-vlees¹⁴⁹⁾, al was hij ^{+ 69} naar eigen zeggen (1 Cor. 15:8) als een 'miskraam' de kerk binnengebracht, al wist hij zich opgenomen in de stoet van niet vele rijken, niet vele edelen, van de zwakken, en van hen die niets zijn in 'deze' wereld, 1 Cor. 1, die Paulus was door de genáde, die hem gegeven was, één stuk gezondheid. Ook cultuur-gezondheid. Zo gezien, zijn straks de zeven brieven, die daar wegschuilen in een Apocalyps, de Openbaring van Johannes, door de er in sprekende genade, meteen cultuur-monumenten. Zij zijn het even waarachtig, als de bergrede monument is, behalve dan van de openbaringshistorie, óók van de cultuurgeschiedenis. Want in die bergrede leert Jezus Christus hier op aarde, en in die zeven brieven leert dezelfde Christus Jezus uit de hemel, hoe men aan de trog, en in het kantoor, en in de tempel, en op de fabriek, en aan de academie, en in het atelier van de kunstenaar, zich weer in uitgangspunt en doel en tendens bepaald moet weten door *God*, zijn 'ja' en 'neen' moeten laden met de kracht van een *eed*¹⁵⁰⁾, moet werken dus in spanning, staande tussen oer-geschiedenis en eind-geschiedenis, als een koheen, dat wil zeggen: als een, die 'staat en dient' voor God.¹⁵¹⁾ In deze bergrede, en in die zeven brieven, slaat de wereld de halve slag om, die zij om móest slaan, om weer een wieg te kunnen klaarzetten, en een werkplaats in te⁺ richten, al was het ook maar voor één mens Gods. Hierin veroordeelt de Christus voor allen, en overwint Hij bij de zijnen ^{+ Pontifex maximus: de meest getrouwe cultuurcelebrant} in beginsel de versplintering van het leven, verbindt Hij in de wortel de faculteiten tot zij een *universiteit* geworden zijn, schakelt Hij 'religie' weer vast aan 'cultuur', maakt dus cultuurwerk tot concrete *dienst van God*, en *ontzegt, als het er op aankomt*,

149) *doorn in het vlees*: zie 2 Cor. 12, 7. Over de betekenis van deze uitdrukking is geen eenstemmigheid. De meesten denken aan een lichamelijke kwaal die voor Paulus een chronische kwelling moet zijn geweest.

150) *eed*: zie Matth. 5, 33vv.

151) *als een koheen...*: als een *priester* die 'staat en dient'. Zie Hebr. 10, 11.

de naam en de eer van 'positieve cultuurbouw' aan alles *wat niet is uit God*. Strikt genomen toch, is al wat niet uit het geloof is, zònde. Culturele dadendrang in zichzelf behoort tot de 'natuurlijke', de 'scheppingsgaven', zagen I[†]we; en daarom wordt dan ook in de dierenwereld aan het 'colere' gedaan; wie weet of ook dáár niet vooruitgang is bij de organisatie; wie weet of niet soms ook mieren en bijen in de loop van de eeuwen 'vooruitgang' te zien geven in het bouwen van nesten, het puren en bewaren van honing? Maar de *aanwending* in *doelbewustheid* van die scheppingsgaven, de *positieve cultuurbouw*, en deze dan overeenkomstig het van God gegeven gebod ten aanzien van het doel en de eschatologisch bepaalde tendenzen, *die* is alleen mogelijk in uit Christus' Geest herkrege gehoorzaamheid. De zònde, wáár zij ook optreedt, óók in het cultuurleven dus, kan eigenlijk niet volhardend-zedelijk cultureel denken, noch positief-cultureel bouwen, scheppen. Want 'colere' betekent 'bouwen', maar de zonde betekent immers *breken*. In Gods oorspronkelijk openbaringswoordenboek is 'cultuur' altijd *constructief*, de zonde echter is *déstructief*. Wij komen straks hierop nog terug.

+70

Zoals het nu was in de dagen, toen Paulus Rome binnenstroomde, [†]zó is het altijd gebleven in de wereld. Elke reformatie, die weer, uit Christus' Geest gedreven, naar de Schrift teruggaat, naar het Woord, - ze is tegelijkertijd cultuur-genezing. Luther met zijn ronde kop, als hij eindelijk een vrouw trouwt, en weer gezond kan lachen, is als sanerend, en richting-wijzend cultuur-producent honderd ducaten waard, tegenover heel de stoet van pauselijke en keizerlijke hofhouding, die er nauwelijks één waard is, ook uit cultuur-oogpunt. Men ziet het in de werkingssferen van lutherse tegenover roomse landen. Maakt evenwel Luther weer fouten, juist in de principiële opbouw, laat ons zeggen: in de grondvraag van de relatie: natuur-genade, fouten, die Calvijn overwint, dan geven straks de calvinistische landen weer een culturele opbouw te zien, die thetisch en antithetisch onnoemelijk veel sterker staat, en sterker maakt, dan lutherse landen doen. De culturele chaos, die Adolf Hitler achter zich liet, omdat hij hem tevoren met zich meegebracht had, kon I[†]in

[†]Confessionele zuivering
betekent culturele
wedergeboorte

+71

lutherse landen ook met steun van 'orthodoxe' lutheranen¹⁵²⁾ opkomen, maar vond in calvinistische volksgroepen positieve en onverbreekelijke afweerdienst. Een afweerdienst, die niet 'waarden' van directe grijpbaarheid en noteerbare utiliteit uitwoog tegen andere 'waarden' ('amerikanisme', communisme tegen nazisme, reële volksinvloed tegen een mythisch 'gesundes Volksempfinden'!)¹⁵³⁾, maar die aan de vèrstreckende, en heel de historie omspannende protologische¹⁵⁴⁾ en eschatologische geschiedenis-projecten van de Apocalyps was blijven denken en dus de culturele opbouw bond aan de grondbeginselen van calvinistische reformatie. Calvijn in Genève en in Strassburg, toont weer, wat de *dienst van God* concreet vermag, ook voor het cultuurleven. Hij schept een *christelijke cultuur*, vrijgemaakt van de secularistisch-imperialistische aspiraties, die Rome's verbeelding nog altijd verzieken, geïnspireerd als ze zijn door dezelfde valse onderscheiding van 'natuur' en 'genade', als welke Luther parten speelde.

Als we aan deze dingen denken, komt ons vaak in de zin de *juist* voor culturele waardebeplating en -toetsing zo betekenisvolle benaming, die de Apocalyps geeft aan het romeinse wereldrijk, dat prototype is van het antichristelijke: de benaming 'hoer'.

- 152) *orthodoxe lutheranen*: Schilder denkt hier aan de zgn. Deutsche Christen, die in de nationaal-socialistische revolutie van Hitler de hand van God zagen. In het lutheranisme met z'n twee-rijken-leer vormen staat en kerk twee afzonderlijke werelden. Een verwerpelijke politieke moraal kon zo ontstaan die toch in de kerk geen bestrijding ondervond, ja zelfs verantwoord werd geacht. De kerk bemoeit zich niet met de politiek. Zo kan ook de cultuur los van het evangelie gedacht worden. Schilder ziet hierin het oude roomskatholieke dualisme van natuur - genade.
- 153) *afweerdienst*...: De afwijzing van het nationaal socialisme door calvinistische volksgroepen was dus gebaseerd op wat de Heilige Schrift zegt. Zij kozen in hun strijd tégen het nationaal socialisme niet vóór Amerika ('amerikanisme') of vóór Rusland (communisme), en ook niet (oppervlakkig) voor échte volksinvloed tegenover mythische gevoelens van het germaanse volk (Volksempfinden) omtrent ras, bloed en bodem. Want wie zoiets deed, bestreed het nationaal socialisme niet tot in de wortel.
- 154) *protologisch*: op de eerste dingen betrekking hebbend (in onderscheiding van 'eschatologisch').

Als de Bijbel dat romeinse imperium voor 'hoer' uitscheldt¹⁵⁵⁾, komt alles op de exegese aan. Precies zoals wanneer Luther aan filosofische 'Seminare' een harde noot te kraken geeft, als hij spreekt van '*die Hure Vernuff*'. Dat is geen doemvonnis over de⁺rede' (in een vervloekte hoer is het *vrouw-zijn* niet vervloekt), maar over de zondige, hoogmoedige, van God geëmancipeerde rede (zoals in de hoer alleen het *hoereren* met behulp van het kreuurlijke vrouw-zijn vloekwaardig is). Eén valse, niet tussen het ene en het andere meer onderscheidende exegese van het woord 'hoer', en Luther ligt bij de verachte hoop van verachters van Gods grote geschenk: de rede. En dan ten onrechte. Zo óók één niet-onderscheidende exegese van de term 'hoer' l' in de Apocalyps, en de roomse kerk weet niet meer wat in Rome's keizerrijk het *hoer*-achtige is. Is dat de christenvervolging? Och neen, dat was maar de konsekwentie. Het hoer-achtige is het niet-dienstbaar stellen van de kreuurlijke gaven aan de God, die Bruidegom wil zijn van zijn getrouwe werkgemeenschap. Dan kan tengevolge van zo'n valse exegese heel een wereldkerk verliefd raken op wat tenslotte in Rome's imperium hoereri] betekent. Een kerk komt dan op, die zich als 'staat' opwerpt, de staat als cultuur-*macht* idealiseert, en imiteert, zelfs tot de prijs van verminking van het profetische cultuur-*getuigenis* toe, en zo vergetend, dat een Woord-getrouwe *profetie* over de relatie natuur-genade (en dus ook over die van natuur-zonde) tenslotte groter cultuur-kracht is dan de verbluffendste Pyrrhus-overwinning van een cultuur-expansieve *kerk*. Tegenover zulk een Pyrrhus-victorie van Rome betekent Calvijn weer *herstel*. Hij bouwt christelijke, protestantse, gereformeerde cultuur, juist door kerk en staat te *onderscheiden* (wat *geen scheiden* betekent). Hij komt tot Gods rekruten met een óók culturele dagorder. Hij weet weer, dat '*herders*' in het Oude Testament bréder taak hebben dan⁺ *zie*verzorging, daar ze zien dat hun ook cultuur-zorg opgedragen is.¹⁵⁶⁾ Hij leert weer levende liefde voor het goddelijk (!)

⁺*Het hoer-zijn, niet het vrouw-zijn van de 'hoer' is vervloekt*

⁺72

⁺*Profetie meer dan macht, leer meer dan teken*

155) *hoer*: zie Openb. 17, 1vv.

156) *herder*: Bij herder wordt in het Oude Testament ook aan wereldlijke machthebbers, aan koningen gedacht, b.v. Jes. 44, 28; 63, 11; Jer. 2, 8.

beroep, breidt zich uit tot alle hoeken en gaten van de wereld, en leert verstaan dat dure genade- en dus cultuur-woord: *alles is van u, maar gij zijt van Christus, en Christus is van God.*¹⁵⁷⁾

En naar deze wet *blijft* het in de wereld gaan.

Een kerkbode, die op de plaats waar het hoort, onkruid wiedt, en beginselen zuiver houdt, betekent voor de cultuurbouw honderdmaal meer, dan een geblancket toneel. Tegenover een dominee, die in een 'gereformeerd weekblad' exclameerde, dat soms één drama meer betekent dan zeven leidraden¹⁵⁸⁾, houdt de gereformeerde onderscheiding van natuur-genade-zonde vol, dat één *goede* leidraad meer betekent dan zeven, zelfs goede, drama's, inzover Woord-kracht[†] sterker is dan beeld-kracht, en leer meer dan teken.¹⁵⁹⁾ Een christelijk huisgezin, dat uit eigen stijl verstaat te ⁺⁷³ leven, is voor het cultuurleven, in welke complicaties het ook geplaatst is, weer een openbaring van die gezonde kracht, die men tevergeefs zoekt in Hollywood, waarvan een droevig beeld is opgehangen, droevig, juist uit cultuur-oogpunt, in de roman van Vicky Baum: *Leben ohne Geheimnis*. Een christenarbeider, die zichzelf durft zijn als christen, is al weer een bròk gezondheid in een onhistorisch businesslike-veramerikaniseerde wereld; hij betekent meer aan ingehouden kracht, dan heel een wetenschaps-college, dat God niet heeft gezien.

[†] Zo werkt de *Christus* door, in al de zijnen, tot het einde der dagen toe. In deze wereld, die naar zijn geldend paasrecht haar loop voltooien moet, laat Hij telkens voor het cultuurleven, in zijn breedste vorm, weer *nieuwe* krachten toekomen, door een in de republiek van de gemeenschap der heiligen voltrokken *scheppend* wonder: elke *wedergeboorte* immers, in calvinistische trant als *nieuwe schepping* gezien, is een transcendent genadig ingrijpen ^{+Palingenesie als nieuwe schepping: óók cultuur-voorziening}

157) *alles is van u...*: zie 1 Cor. 3, 23.

158) *leidraden*: Hier wordt door de schrijver gedacht aan beknopte handleidingen, aan 'schetsen' die binnen het gereformeerde verenigingsleven in gebruik waren (en zijn) voor Schriftstudie.

159) *meer dan teken*: Schilder denkt dan b.v. aan Deut. 4, 10vv (God heeft zijn wóórden doen horen, maar zijn gedaante toonde Hij niet) en Joh. 20, 29 ('zalig zij, die niet gezien hebben en toch geloven'). Het beeld, het teken, kan slechts het Woord onderstrepen.

van Hem óók op het culturele leven. Hij gaat door, en ontsluit straks nieuwe bronnen, zo vaak in een individueel, of daarna in een gemeenschapsleven, door zijn kracht gestreefd wordt, en gewerkt, overeenkomstig het geopenbaarde Woord.

Daarom staat ook in de Openbaring van Johannes het toekomstbeeld getekend van die zuivere cultuurstad-in-ruste: het nieuwe Jeruzalem, met zijn volmaakte verzadigings-stijl. Neen - deze nieuwe, dat wil zeggen door vernieuwing ontstane en aan het strijdniveau nu voor immer ontheven cultuurstad, ontstaat niet langs lijnen van geleidelijkheid. De 'katastrofe' van de jongste dag is voor haar onthulling nodig; ook door 'katastrofes' is trouwens de *schepping* heengegaan.¹⁶⁰⁾ Maar laat ons niet vergeten, dat op het l[†]moment van die catastrofe zelf, hetzij 'boven in de hemel', hetzij 'onder op de aarde', hetzij 'in de[†]wateren onder de aarde', *alle geestelijke en stoffelijke potenties reeds aanwezig zijn*, die nodig zijn, om haar 'materiaal' te stellen of te herstellen, en dan dat zo door Gods voorzienigheid aan zijn mensengemeenschap beschikbaar gestelde materiaal naar zijn gebod blijvend te bewerken, het 'logisch', dat wil *hier* zeggen, uit de Logos¹⁶¹⁾, die vlees geworden is, en ons God verklaard heeft, te bewerken. Die catastrofe zelf zal geen chaos 'scheppen', géén *zaad* vernielen of vertreden, maar integendeel zuiverend, louterend, schoonbrandend functioneren, om elk cultuur-ontbindend element en 'producent' uit deze kosmos te zuiveren. Want als God de nieuwe hemel opent, dan zal die nieuwe hemel, om zo te zeggen, geen door nieuwe *schepping* gewonnen, geen de *oude* schepping prijsgevend of overkoepelend donum super-additum¹⁶²⁾ zijn. Het nieuwe Jeruzalem zal de

+74

+De catastrofe, als moment niet in bráák, maar in bóuw

160) (Noot Schilder): Vgl. K. Schilder: *Wat is de hemel?* Kampen, uitg. J.H. Kok. (J.D.: zie a.w., 32v., 50v., 92vv. Vgl. verder noot 1 van onze aantekeningen).

161) *Logos* (grieks): woord, hier: het vleesgeworden Woord, de Zoon van God, Joh. 1, 1, 3 e.a.p. Zie ook de beginregels van § 19.

162) *donum superadditum*: Term uit de roomskatholieke dogmatiek die letterlijk 'een daaraan toegevoegde gave' betekent. Abstract gesproken zou de mens na zijn schepping ook zonder toevoeging van het beeld Gods reeds als mens gedacht kunnen worden. Het beeld Gods komt er dan *bij* (donum superadditum) als overkoepeling. Zo kan ook gesteld worden dat in de verhouding natuur-genade de genade de natuur overkoepelt. Schilder wijst een dergelijke verhouding voor de betrekking oude-nieuwe schepping af. Wat er nieuw is, wordt er niet mechanisch aan toegevoegd, maar is vernieuwd. Zie *Heidelbergsche Catechismus* I, 279vv.

oude woonplaats van de mensen wel over-schaduwen, maar geenszins over-koepelen. Het nimmer af te sluiten verhaal van de wonderen van deze woonplaats van God bij de mensen zal geen mechanisch toegevoegd en opgelegd *nieuw* hoofdstuk achter de historiebeschrijving van onze wereld, bij wijze van een aanhangsel, zijn. Het zal echter alleen maar een onvermengd en onweerhouden evangeliebericht zijn over de uit God in Christus verkregen ongeremde ontplooiing van al die krachten, die door de Christus in de '*nieuwe*' (*vernieuwde*) *mensheid*, dat is, in de gemeenschap van de dienaren van God, gelegd zijn, en aanvankelijk reeds waren uitgewerkt.

§ 20. Strikt genomen is alleen dáár positieve cultuurbouw waar overeenkomstig Gods wil gewerkt wordt.

Maar ook ongelovigen verrichten cultuurarbeid: 1. Naast de koinoonia tussen de gelovigen, is er sunousia tussen allen. 2. De gemene temperantie weerhoudt de doorwerking van zonde en vloek (zoals zij ook Christus' genadekracht nog weerhoudt). 3. Binnen de constante temperantie zijn er graadverschillen in de tempering. Het 'nog' van de brede ontplooiing van de cultuur in de wereld wordt bepaald door het 'nog niet' ontbonden zijn van de Satan. 'Resten' en 'sporen' van de oorspronkelijke gaven zijn gebleven. Ze kunnen echter geen zuivere cultuur leveren. Alles draagt een fragmentarisch karakter. Verliefdheid op de instrumenten komt in plaats van liefde voor de bouw.

Wij moeten hier met een enkel woord terugkomen op een bepaald punt, dat zoëven reeds even aangeraakt werd. Wij zeiden immers boven, dat, *strikt* genomen, de uitreiking van een brevet van positieve cultuur-bouw *alleen dáár* paste, waar weer gebouwd werd, en gewerkt werd, *overeenkomstig Gods wil*.[†]

Deze uitspraak zal velen te kras schijnen.

[†]75

Wij geven dan ook onmiddellijk toe, dat zij een aanvulling nodig heeft, ook al hebben wij reeds aangegeven, dat 'colere' *alle* mensen eigen is, voorzover zij krachtens ingeschapen werken bewegingsdrift participeren in de bearbeiding en ontsluiting van de kosmos, overeenkomstig hun actueel *schepselmatig* betrokken zijn op de nimmer werkeloze akker van de wereld.

Toch dreigt hier nog misverstand, dat te voorkomen is.

Immers, God heeft na de val de wereld niet in twee helften verdeeld; en nog minder die twee helften scherp tegen elkaar afgegrensd, zó dat dan de éne helft enkel cultuur beoefenen zou, overeenkomstig Gods gebod, en de andere een woestijn of chaos zou zijn, met enkel maar ruïnes of karikaturen. De gedachte zelf is dwaas. Niet alleen botst ze tegen de voor ieder tastbare feiten, maar bovendien spéélt ze met alle vóór-onderstellingen van de culturele actie.

Tussen de mensen bestaat geen andere *werkelijke* 'koinoonia'⁺ dan een door Gods Geest gewerkte. 'Koinoonia' betekent: gemeenschap. Ze wordt niet gevormd door het blote feit, dat verschillende mensen eenzelfde *natuur* hebben, of zelfs dezelfde *belangen*; want als het hebben van dezelfde natuur of dezelfde belangen reeds in zichzelf gemeenschap stichtte, dan zou overal verbondsverkeer bestaan; in feite zou er dan geen 'hel' kunnen zijn. Zij, die gemeenschap *rééds* in het deel hebben aan dezelfde natuur en dezelfde belangen gelegen achten, vergeten, dat ook om met elkaar te *twisten*, en met elkaat te *vechten*, zó, dat de één de ander 'raakt', en dan *helemaal* raakt, de eerste voorwaarde is: eenzelfde natuur, dezelfde belangen. Neen, gemeenschap is wat anders. Ze komt eerst dáár voor de dag, waar dezelfde natuur voor één gemeenschappelijk *doel* wordt gebruikt krachtens *liefde* tot hetzelfde drijvende beginsel, en waar de gelijke *belangen* worden nagestreefd in eenzelfde geloof en hoop en liefde. Culturele l'⁺ *koinoonia* is dan ook in de grond een aangelegenheid van *geloofsgemeenschap*. In dezen geldt wat we opmerkten

⁺ 'Koinoonia', meer dan natuur- of belangen-gemeenschap

⁺ 76

Maar al moge 'koinoonia' alleen een *gedeelte* van de mensen verbinden, de 'sunousia' is er tussen àllen. 'Sunousia' betekent:

bij elkaar zijn, samen-ergens-zijn.¹⁶³⁾

En nu heeft God aan alle mensen de sunousia opgelegd. Koren en kaf zijn nog niet definitief gescheiden: de sunousia, zèlfs deze, wordt eenmaal voor die beide weggenomen, maar het is zover nog niet. Tot alle in sunousia naast elkaar geplaatste mensen komt nu het *gebod* van cultuur (dat mandaat is algemeen, daar God geen enkel gebod van oorspronkelijke en vaste strekking heeft afgeschaft), zoals ook de *drift* tot culturele actie hun allen is ingeschapen. Bovendien: het te bewerken materiaal is de door ons bewoonde wereld (en wie zal zeggen, of niet de nog-niet-door-ons-bewoonde straks ook onder ons werkrayon komt vallen?). Daarom kàn de culturele prestatie van de één niet⁺ zonder die van de ander zijn. Van Christus komt ons de koinoonia, van God de Schepper de sunousia toe. Eén natúúr (hoewel tweeërlei natuurgebruik); één materiaal (hoewel tweeërlei materiaal-bewerking); één terrein (hoewel tweeërlei terreinontginning); één cultuurdrift (hoewel tweeërlei cultuurstreven). En waar nu àlle materiaal-bewerking, de goede èn de kwade, aan de aard, de structuur, de wetten van het materiaal *gebonden is*, daar zal de arbeidsvrucht van de gelovige met die van de ongelovige toch altijd veel gelijkenis vertonen. Het is niet de gelijkenis van hun divergerende geesten, maar die van het stugge, koppige *materiaal*. Pottenbakkers verschillen veel, beeldhouwers ook. De een bouwt een tempel, de ander een dancing. Maar het leem, het marmer halen ze van dezelfde groeve.

Dit vooreerst.

En er is nog een tweede moment.[†]

God heeft immers, en we raken hier het vraagstuk aan van de

⁺ 'Sunousia' scheppings-,
'koinoonia'
hèrscheppings-werk

[†]77

163) *sunousia-koinoonia*: Zie noot 24. Deze onderscheiding is reeds door anderen vóór Schilder gebruikt. In heel andere zin aangewend kan men haar reeds vinden bij Schleiermacher (wat aan Schilder bekend was, zie Dictaten *Kompendium der Ethiek*, III, 65). Het woord 'koinoonia', wijzend op geloofsgemeenschap, kan men o.a. vinden in 1 Cor. 1, 9 ('God is getrouw, door wie gij zijt geroepen tot *gemeenschap* met zijn Zoon Jezus Christus, onze Here') en Filipp. 1, 5 ('wegens uw *deelhebben* aan de prediking van het evangelie...').

'gemene temperantie'¹⁶⁴⁾, de menselijke zonde in haar loop gestuit? Niet alleen is de stugheid van het te bewerken 'materiaal' gebleven en *zàl* deze blijven tot de uiterste dag, maar ook de *wil* om zich van het materiaal los te maken (in Fichte's filosofie is van zo'n 'vrijheid' althans gedróómd) en wordt in zijn satanische hoogmoedsgang *gestuit* in deze wereld van de generale temperantie. Christus heeft (want die stuiting is een acte van voorzienigheid, en daarom mede openbarings- en heilshistorisch bepaald) - Christus, zeggen we, heeft de Satan gebònden, zodat hij de *volkeren* in in de Openb. 20 bedoelde tijdsruimte niet meer verleidt, tenzij dan in de *lástste* periode van de 'duizend jaren', die het proces van hemelvaart-pinksteren tot de parousie omvatten. Hij heeft de doorwerking van zonde en van vloek getemperd; de '*weerhouding*' van de antichrist is een feit. Maar dit *weer*-houden van de antichrist correspondeert nu met een zich '*in*-houden' van de Christus Triumfator. Ook Hij 'laat' zich nog niet 'gaan', ook Hij gunt aan *deze* wereld, die in àlle levensbewegingen nog getemperd, ⁺geremd wordt, nog niet het gezicht op de volle expansie van zijn verheven kracht. *Alle* wagens worden nog geremd, *alle* paarden nog beteugeld. Het oordeel wordt nog ingehouden, maar de genade ook, in *déze* wereld.

⁺*Weerhouding en inhouding: gemene temperantie*

Daarom is nog *niets* geconsumeerd, niets is *voldragen*. *Christus'* genadekracht heeft nog nergens zich in haar *vòlle* kracht ontplooid, ook in de hemel niet; en *Satans* ontbindingskracht heeft eveneens zich nog op geen enkel plekje van de wereld, ook zelfs in de hel niet, in volle kracht, naar eigen schema, kunnen doen gelden. *Alle* muziek, engelenmuziek èn demonische, is 'wohltemperiert'¹⁶⁵⁾; en die haar beheerst, is God.

Dit is het geheim van de gemene temperantie¹⁶⁶⁾ (substraat voor

164) *temperantie*: even verder gedefinieerd als: beheersing, leiding, in toom houden.

165) *wohltemperiert*: zie noot 68.

166) *gemene temperantie*: Terwijl deze 'gemene' temperantie een *algemene* weerhouding is (ten opzichte van allen, gelovigen en ongelovigen dus), doelt het gebruik van het woord 'gemeen' voor gratie en oordeel weer op *commune* gratie (tegenover de gelovigen) en op *commuun* oordeel (tegenover de ongelovigen). Zie ook noot 136.

de *hierboven bedoelde* gemene gratie en voor het gemene oordeel) in het vraagstuk van de cultuur. Het leven is nog niet in[†] *hel-* en *hemel*vormen uiteengegaan. De goddeloze mensen worden in hun cultuurwerk nog verhinderd, in het paroxysme van het satanisme extatisch te *razen* tegen God¹⁶⁷⁾, hoezeer dit in het verlengde ligt van hun verborgen lust; en de gemeenschap van Gods heiligen wordt nog verhinderd door de haar inwonende zonde, maar ook deels door de heils- en openbaringshistorische doeleinden nastrevende regering van haar Koning zelf, adequaat te doen, wat in *haar* lijn ligt. Zo is er de mogelijkheid, door Christus' regering, die alles *inbindt* tot de jongste dag, mogelijkheid van een in sunousia zich voltrekkend, en aan de materiaalstructuur van de kosmos gebonden tegelijk werken aan één cultuurfragment, dan hier, dan daar, door wie God dient en wie Hem *niet* dient.¹⁶⁸⁾ Die twee zijn geografisch niet gescheiden in de wereld; de Christus zelf houdt hen nog bijeen. Er is in deze gemengde, weerhouden wereld nog constructie-mogelijkheid, ook waar de constructeurs geen mensen Gods zijn. Geen enkele ark werd ooit gebouwd door Noachs familie alleen. Hand- en[†] spandiensten verrichten steeds ook de kandidaten van de dood. Maar er is ook op een derde moment acht te geven. Namelijk dit: de *temperantie* is konstant, de *tempering* niet. We hebben hierboven die twee samen herhaaldelijk in één adem genoemd. Dat mocht, want God tempereert (dat wil zeggen beheerst, leidt, houdt in[†]l toom) door tempering (remming, weerhou-

+78

+ *Constante temperantie in niet-constante tempering*

+79

167) *in het paroxysme...*: op satanische wijze een climax bereiken in het buiten zichzelf razend tekeer gaan tegen God.

168) (Noot Schilder): De bekende aria uit de opera 'Die Zauberflote': 'In diesen heiligen Hallen' zou bijvoorbeeld behalve in de 'loge', waar ze *eigenlijk* 'thuis' hoort, zonder veel oren te kwetsen óók in de kerk kunnen gezongen worden, hoewel operamuziek eigenlijk reeds zelf aan de kerkstijl vreemd is. Waarom? Omdat de van boeddhistische motieven dronken geest van de componist zijn eigen heidens-germaanse gedachtencyclus niet in adequate stijlvormen kon uitdrukken: de kerkstijl, produkt van eeuwen, zat hem nog te dwars: omdat hij zijn heidendom (Isis en Osiris) niet kon doen spreken (denk aan het 'zwijgen'). Hierin is mijns inziens niet te redeneren uit de gemene gratie, maar uit de gemene machteloosheid, gevolg van de gemene temperantie, die niemand toestaat, de schepping te transcenderen.

ding). Maar temperantie is *regering* (die altijd blijft, ook in hemel en hel¹⁶⁹), en ook in alle tijden), en *tempering* is een bepaalde *manier* van regeren (en die *manier* verandert). Openb. 20, trouwens ook reeds 2 Thess. 2, zeggen ons, dat de Satan eens ont-bonden wordt, en dit dan met een ont-binding, die nog *binnen* de tijdsduur valt; en dat de 'weerhouder' van de antichrist eenmaal (ook nog binnen het tijdsraam) 'uit het midden zal zijn weggedaan'. De *tempering* zal in *deze* wereld *nooit helemaal* ontbreken; *helemaal* is ze weg in de hemel en in de hel. Maar ze zal in de tijd niet constant *in maat* zijn. De éne keer is ze⁺meer, de andere minder. In bepaalde perioden geeft God de mensen over in hun waan, en *zendt* (!) Hij hun een 'energie' van dwaling (met culturele effecten om van te huiveren) en in andere perioden wekt Hij in de kerk de Geest van de bekering, die de invloedsferen van de prediking van het Woord tot ook in de kringen van de ongelovigen soms zeer diep laat penetreren. Die *tempering* nu zal in de laatste dagen haar *minimale* graad bereiken. Dan zal ook en juist in het cultuurleven alle 'status quo' tussen kerk en wereld opgezegd zijn - van beide kanten. Dan zal de hele wereld - uitgezonderd de uitverkorenen - te hoop lopen naar en om de antichrist. Dan zullen zijn (cultuur) wonderen (die God hem *toelaat* te verrichten met een *actieve* toelating¹⁷⁰), dat wil zeggen met een geweldige toegankelijkstelling van kosmisch materiaal in zijn met verbijsterende snelheid ontdekte mogelijkheden), als even zoveel tekenen en

⁺*Graadverschillen in de getempereerde tempering*

- 169) *ook in de hemel en hel*: Dit is niet duidelijk. Hiervóór krijgen we van Schilder de indruk dat de temperantie als stuiting een acte van Gods voorzienigheid (en dus van 'regering' is). Maar in de hemel en de hel valt, volgens Schilder, toch niets meer te stuiten? Uiteraard blijft in hemel en hel Gods regering. Maar blijft daar ook de acte van regeren die temperantie als 'stuiten', 'in toom houden' betekent? Temperantie en tempering worden hier onderscheiden. Maar is het verschil wel zo duidelijk, als het eerste (ook) 'in toom houden' en het tweede 'weerhouden' betekent? Op pag. 70v. blijkt eveneens dat het onderscheid tussen regering-weerhouding-temperantie-tempering niet scherp is.
- 170) *actieve toelating*: Term uit de dogmatiek (*permissio activa*): God is geen bewerker van de zonde, maar toch gaat zij niet buiten Hem om. Hij laat haar toe. Dat is echter geen passieve toelating (waarbij God dan een machteloze toeschouwer zou zijn), want God regeert *alle* dingen. Daarom moet er van *actieve* toelating gesproken worden.

wonderen van de *leugen*, de kerk met haar *waarheidsverkondiging* op zij schuiven en naar de verschoven hoek van antiekelingen en separatistische recht-lijnigheids-fanatici doen opschuiven. Dàn zal de cultuurstrijd oplaaien als nooit te voren: de propaganda van de leugen blijkt 'gesteund' door oogverblindend feitenmateriaal, de propagatie van de waarheid blijft aangewezen alleen maar op het vaste *Woord*, dat zijn belijders alsdan houdt aan het¹⁷¹ 'harde': zalig wie *niet gezien* en toch geloofd zal hebben.¹⁷¹⁾

+ 80

+ Wij leven dus in een zó verstaan interim.

En in het interim-van-het-interim.

Het eerste bespreken we reeds: het interim tussen de eerste en de laatste dingen van de ('gewone') geschiedenis.

+ De
cultuurhistoriografische
paragraaf van het 'interim'

Het tweede is hierboven aangeduid: het is het interim tussen¹⁷²⁾ de noch niet antichristelijke era en de straks wel-antichristelijke parousie van de éne *mens der zonde*. De grote cultuur-heros, maar dan *in zonde*, met zijn escorte van het propagandaministerie van de *valse profeet*: het beest uit de aarde (Openb. 13).

Dit te weten, moet de belijder voorzichtig maken als nooit te voren. Hij moet onderkennen ook bij gelijkheid van cultuurvormen de ongelijkheid van *cultuurtendens*.

Wanneer immers onder de werking van de wet van de temperering en van de tempering van God 'nog' een brede ontplooiing mogelijk is van wetenschap en kunst, van handel en bedrijf, van nationaal en internationaal verkeer, van techniek en wat dies meer zij, dan is dat inderdaad 'nog' tot op zekere hoogte '*cultuur*'. Alleen maar, dit 'nog' is bepaald door het

171) *zalig wie niet gezien...*: zie Joh. 20, 29.

172) *interim tussen...*: Bedoelt Schilder hier niet: het is het interim *van* de nog niet antichristelijke era (tijdperk) vóór de straks wel-antichristelijke parousie (verschijning) van de ene mens der zonde (2 Thess. 2, 3, de 'mens der wetteloosheid', vert. N.B.G.)? Want wat ligt er *tussen* de nog niet en de straks wel antichristelijke tijd? Met het interim-van-het-interim (even later heet het duidelijker: interim-*in*-het-interim) is kennelijk de periode bedoeld van de hemelvaart tot de verschijning van de antichrist (ongeveer de 'duizend jaren' waarover Schilder op pag. 47 spreekt). Dit is dan het interim *in* het grote interim tussen de eerste en de laatste dingen van de geschiedenis.

'nog niet' ontbonden zijn van de Satan. Wie voelt niet de drijving naar het einde van het interim-in-het-interim, als hij Bach heeft gehoord en...jazz? Voor zover cultuur niet wordt gedreven uit het geloof, naar de wet van God, Hem ter eer, opereert zij met bedorven 'resten', dat wil zeggen 'overblijfsels'. Het materiaal (van Genesis 1, de kosmische natuur) is gebleven. En van de *oorspronkelijke gaven* bleven ook resten, residuën.

Dit laatste is niet bedoeld *alleen* in *kwantitatieve* zin natuurlijk, want al zijn van de 'oorspronkelijke gaven' nog kwantitatief meetbare 'resten' gebleven, dat *kwantitatieve* kan verschrompelen en zal het ook doen. Daarom heten die 'resten' van de gaven ook wel 'vestigia', dat wil zeggen: achtergelaten *sporen*. 'Vestigia' is geen kwantitatief begrip; de sporen van een hondepoot, een mensenschoen in de sneeuw, zijn geen resten van die poot, die schoen. Met erkenning dus van het *dubbele* feit, dat er ^{+ 81} *altijd* resten van de originele gaven zullen zijn (de *temperantie* is konstant), maar dat die *resten* kleiner, en het 'natuurlijk licht' meer en meer *ten onder gehouden* zal worden (Dordtse Leerregels)¹⁷³⁾, en dat er dus (voor de *gelovige* waarnemer) ook bij *kleinere* resten toch altijd (naar de sterkte en de scherpte van zijn geloofsinzicht) *duidelijke* 'vestigia' zullen blijven in de dronken wereld, vestigia van paradijsgaven (ook in de antichristelijke cultuurverdwazing), spreken zij *in deze zin*, en onder *deze* voorbehouden van 'resten' en 'sporen'. Conclusie: restanten-tragiek: cultuur komt het *trachten* niet te boven. God heeft wel wat *gelaten* in de gevallen mens. Maar het zijn slechts 'kleine overblijfselen' van de oorspronkelijk aan de mens geschonken gaven, van welke overblijfselen de calvinistische belijdenis zo geniaal-gevaarlijk¹⁷⁴⁾ gesproken heeft. 'Overblijfselen', wat 'residu' is. Ook tot hun minimum gereduceerd, ook tot hun maximum *bezoedeld*

173) *Dordtse Leerregels*: zie III/IV, 4.

174) (Noot Schilder): Dr. V. Hepp heeft naar aanleiding van de eerste druk van dit opstel, over die uitdrukking 'geniaal-gevaarlijk' de trompet geblazen: dreigende deformatie, kritiek op de belijdenis. Wij laten, niet zonder enig medelijden met de entourage van deze 'kritiek' (waarop we publiek hebben geantwoord) de uitdrukking staan. Moeten we de dogmatisch-geïnteresseerde criticus herinneren bijvoorbeeld aan een woord van Junius (gereformeerd theoloog 'uit de bloeitijd!'): de Deo etiam verum dicere periculosum est, d.w.z. zelfs het spreken van de waarheid over God is - gevaarlijk? (J.D.: zie V. Hepp, *Dreigende Deformatie, De algemene genade*, Kampen 1937, pag. 77.)

+ (Dordtse Leerregels), blijven ze *sporen*. In het komende pandemonium¹⁷⁵⁾ der cultuur-révolte tegen God en zijn Gezalfde zal de gelovige de *sporen* van de paradijsweelde ontdekken. Maar hij dan ook alleen. De antichristelijke cohorte zal er geen sporen van 'gister' in zien, maar de primitiae, de eerstelingen van het door haar (vruchteloos) gehoopte, maar door de Rechter haar afgesneden 'morgen'. Tot zolang blijven wij christenen bouwen - op hoop tegen hoop. Zoals Noach gebouwd heeft - hij in zijn 'laatste dagen'. Wij[†] weten het: die restanten, effect sorterend in een wereld, die door God naar de maat van al zijn tijden 'weerhouden' wordt, en waarin geen enkele vulkaan van zonde, geen enkele vuurhaard van genade, zich *absoluut*, adekwaat ontledigen kan, een wereld, die van dag tot dag bewaard wordt tegen het summum van haar eigen verderf, die door God beschermd blijft tegen het ongelimiteerde slagen van haar eigen destructieve tendenzen - *deze* residuën in *zo'n* wereld kunnen nog, krachtens het ontwikkelings- en weerhoudings-schema, dat de Zender van Christus in het christologisch proces van alle historie vasthoudt, zolang het Hem belieft, nieuwe cultuur-bijdragen instigeren¹⁷⁶⁾; een instigatie echter, waarvan de mogelijkheid reeds gegeven was in de paradijs-wereld, en die slechts daarom haar 'kairos' krijgt, omdat Christus met de wereld zijn doel heeft en haar ('ten vure') 'spaart'. Maar ze kunnen nooit een doorbraak forceren, en, wat erger is, nooit *gezond*, nooit *zuiver-gericht*, nooit stijl-getrouw, zelfs geen natuur-getrouw werk afleveren.¹⁷⁷⁾ Want natuur-gebonden is hemelsbreed ver-

+ *Alle residuën zijn 'vestigia', - maar niet omgekeerd*

+82

175) *pandemonium*: alle boze geesten bij elkaar, inzonderheid: het rijk van Satan.

176) *instigeren*: aansporen, opwekken.

177) *afleveren*: De residuën (overblijfselen) kunnen wèl, als het God belieft, nieuwe cultuurbijdragen opwekken. Denk aan wat ongelovigen presteren. Zij kunnen niet *echt* vernieuwend werken (een doorbraak forceren) Omdat het werk zonder Christus wordt verricht, kàn het niet zuiver gericht zijn. Zelfs niet natuur-getrouw, want dat veronderstelt dat men trouw aan de bedoeling die God met de natuur heeft, zijn arbeid verricht (zedelijk getrouw aan de Maker van de natuur). Natuur-gebonden is het werk uiteraard wel, maar dan als lot: Niemand komt los van de natuur.

schillend van natuur-*getrouw*. Men is in zijn *handelen* (verantwoordelijk en op de historie ingrijpend) pas dan 'getrouw' aan 'de natuur', als men zedelijk getrouw is aan haar Maker. Een cultuur, die buiten God om zich handhaven wil, kan in het verlengde van de door haar eenmaal ingeslagen weg nooit zich consumeren; komt nooit tot eenheid; wordt nimmer rijp; verteert en verstroot zich alle eeuwen door weer zelf. De onwedergeborene⁺ *detineert* wat hij *retineert* (houdt ten onder wat hij behield, Dordtse Leerregels): *één* dóórgaande stijl is nog nooit geboren, daar waar de Christus niet als Wetgever gold. Naast de 'cultuurtendenzen', die in volkeren, rassen, maatschappijen, zich hebben doen gelden, openbaart zich telkens weer het monster van de dreigende *cultuurverlamming*: de architecten bouwen, maar het oerbestek is wèg. Ze bouwen fragmentarisch. Elke eeuw beleeft haar 'fin-de-siècle'.¹⁷⁸⁾ Al wat zwaar is, wordt straks topzwaar. Met behulp van I⁺ cultuur-*instrumenten* (neem bijvoorbeeld de film, die van cultuur-*bouw* resultaat was, maar, toen ze er eenmaal was, cultuur-*instrument* moest zijn, en dan haar plaats in het pedagogisch *geheel* zou kunnen hebben behouden) gaat men straks niet bouwen, maar breken: roof aan God. *Elke aannemer* gaat failliet, als zijn werklui op de *instrumenten* verliefd worden, het *instrument* op en in zichzelf verfijnen en 'cultiveren', maar de liefde voor de *bouw* verloochenen. Wie daaraan denkt, weet het: onze opperste Bouwheer (God) gaat nooit failliet; maar Hij heeft toch een massa van zulke miserabele metselaars en opperlieden. Ook onder zijn christenvolk. Ook daar zijn de dwazen, die van elk cultuur-*instrument* roepen: het *cultiveren* daarvan is *cultuur*. Ze⁺ schamen zich, als ze niet meedoen. Maar het is dwaasheid. *Cultivering* van een cultuur-*instrument* om en in zichzelf is tenslotte goddeloos: afgoderij (vallend onder hetzelfde hoofdstuk van afgodendienst, als waaronder óók valt de personalistische per-

⁺ *Residuen retineren is geen garantie tegen het residuen detineren*

⁺83

⁺ *Instrumentencultus is doelverzaking, ook in de cultuur*

178) *fin-de-siècle*: tijd en tijdsstijl van het einde van een beschaving; decadentie. Zie Schilders *De Openbaring van Johannes en het sociale leven*, 249vv, over 'Fin-de-siècle-theater'.

soonscultuur, die we hierboven reeds afwezen).¹⁷⁹⁾ Een film om de film, de sport om de sport, de kunst om de kunst, het heeft alles met cultuur te maken gehad; maar de techniek van de cultivering van deze zogenaamde ‘terreinen’ (och arme!), los van het *doel* en los van het *geheel* (dat wil zeggen: het gróte éne operatie-terrein van de tot God terug te leiden wereld), is *als bedrijf* geen *bouw*, maar *braak*: *agapè* voor cultuur*doel* wijkt voor *eros*¹⁸⁰⁾ jegens cultuur*middelen*. Met de hamers kan men bouwen, men kan er ook mee *breken*. Zo bréékt men vandaag de wereld af, niet met sport, film, etcetera, maar met hun isolering als goederen-in-zich-zelf. De film, *zoals die reilt en zeilt*, wordt technisch meer en meer verfijnd. Maar ze is geen componente, maar destructrice. Ze is een medium, niet van opvoeding, maar van verblinding. Wie dat bedrijf cultuur noemt, daar de film opkomt uit cultuurkracht, die vergeet, dat ‘colere’ nog altijd bouwen betekent, en niet: breken. Ook de Satan kan *tegen ons* slechts ‘vechten’ met het materiaal, dat hij in de wereld van onze sunousia voorhanden vindt. Van de antichrist[†] geldt hetzelfde. Het beest van Openbaring 13 gaat niet als door een trechter in onze wereld in, maar is in sunousia met ons ⁺⁸⁴ van zijn geboorte af aan.

§ 21. De demonische anti-cultuurontwerpen zullen door de antichrist als dictator aan de wereld worden opgedrongen.

Zijn werk wordt ‘in de helft van zijn dagen’ afgebroken: Het cultuurbouwsel van de laatste dagen is een afgeknotte pyramide.

En wel zal de antichrist, in het laatst van de dagen, als God de interims-wet van zijn *weerhouding* opheft, en in een acute dramatische spanning de catastrofe van het oordeel snèl naderbij doet oprukken, een *werkschema* ontwerpen, dat in een korte

179) *reeds afwezen*: zie bij noot 107.

180) *agapè en eros*: twee griekse woorden voor liefde, hier zó onderscheiden dat *eros* de liefde is die zichzelf zoekt te bevredigen (verliefdheid, als spontane natuurlijke liefde), terwijl *agapè* de liefde is die niet zichzelf, maar de ander (hier: God) wil dienen.

spanne tijds, tegenover elk aan *christelijke* invloeden nog enigszins herinnerend cultuurbeeld, een *anti*-cultuurbeeld van de zonde voor het oog van de wereld zal willen stellen, en een *anti*-programma zal pogen af te werken. Maar om te verstaan, wat dat voor ons onderwerp betekent, moet men op *twee* dingen letten: *ten eerste*: die antichrist is dictator; en *ten tweede*: hij wordt van de torentrans, waarop hij staat te gloriëren afgeworpen, 'in de helft van zijn dagen'.¹⁸¹⁾

Hij is, in de eerste plaats, *dictator*, zeiden wij, dat wil zeggen: de oorsprongen van zijn optreden, en ook van zijn demonische anticultuur-ontwerpen, komen niet op, langs normale ontwikkelingswegen, uit wat voorhanden is, maar worden met *geweld* opgedrongen aan een tegen zichzelf verdeelde wereld. Naar de strenge logica van Gods verhardings-oordeel, dat over de wereld heengaat, zal God zelf hem daartoe *in staat stellen*. De 'democratische' wereld ondergaat haar straf, als ze uitmond bij de Vergulde Dictator. Hoe en waardoor God hem tot dit kwade⁺werk in staat zal stellen? Door de reeds genoemde 'actieve toelating' van God, die hem de inventies vergunt van zoveel ontdekkingen, als nodig zullen zijn voor de 'wonderen van de antichrist' (2 Thess. 2, Openb. 13). Hij zal er mee pronken: de materialen van de kosmos worden straks gebruikt en verwerkt in het grootste spel van de uiteindelijke georganiseerde zedeloosheid. De verliefdheid op cultuur-fragmenten, cultuur-flitsen, nauwelijks geregistreerde (immers: miraculeus gevonden) cultuur-instrumenten, *die verliefdheid* zal dan tot l'frivoolst exhibitionisme doorstoten. Het carnaval van de zedeloosheid, onbeschaamd, en God noch mens ontziend. ⁺⁸⁵ Het 'colere' neemt een einde; doelstelling op lange termijn wordt gestaakt; vanwege loutere verliefdheid op het cultuur-*ding* wordt de cultuur-*taak*, zoals God ze stelde, verworpen. Alleen maar: *erkend* zal die harde werkelijkheid niet worden, tenzij dan in de gesmaldeelde kring van de laatste, vervolgte, christenen. De verliefdheid op de

⁺*Culturele wegbereiding voor de Vergulde Dictator*

181) *in de helft van zijn dagen*: uitdrukking uit Jer. 17, 11. Voor deze exegese van Schilder, zie zijn *De Openbaring van Johannes en het sociale leven*, 254v.

cultuurdingen zal cultuur-taak noemen¹⁸²⁾: lof van de mens voor de mens. Wie niet meezingt, is als spelbreker gevonnist: dictatoren kennen geen genade.

En dat de antichrist, zoals wij in de tweede plaats opmerkten, in 'de helft van zijn dagen' van zijn hoge torentrens door God in zijn gericht wordt weggeblazen, dat bewijst, dat zijn 'stijlontwikkeling' niet afgerond kan worden, dat zijn programma *niet wordt afgewerkt*. Alle verliefdheidscultuur sluit de *liefde* uit, en *moet* als rook en damp verdwijnen; ze is dan ook de stuip trekking van 't *godloze volk*' van psalm 68.¹⁸³⁾ Dit zal straf zijn over de antichrist, zijn gericht, o zeker; het wordt tevens een openbaring van zijn machteloosheid: elk gericht beantwoordt aan de immanente toestand van wie het ondergaat.

+ Daarom staat er ook zo fijn in het laatste bijbelboek, dat op het werk van God het getal '7' past, of ook, het getal '1000'; dat wil zeggen: het getal van de volmaakte afronding; maar dat de antichrist het niet verder brengt dan tot het getal '3½'. Dat is te zeggen: *halverwege* (3½ is de helft van 7) wordt zijn werk gebroken, met hem zelf. De 'cultuur' van de antichrist laat straks enkel torso's achter als de horizont in brand gaat staan vanwege het vuur, dat zelfs aan de glazen zee nog te zien zal zijn; het vuur van Gods gerichten. De antichristelijke cultuur-kermis van het Ernstige Spel, ter ere van de Homo Ludens¹⁸⁴⁾, die afgod, zal de laatste krampachtige poging zijn van de krachtens zijn schepping schematisch aangelegde menselijke geest, om schematisch, dat is in[†] satanische, ja *satanistische* stijl, een anti-congregatie tegenover Gods coetus te stellen.¹⁸⁵⁾ Maar door op de blikerende cultuurproducten van die laatste 'cultuurkamp' en

+Een afgeknotte
pyramide: eindgegeven

+86

182) *zal cultuur-taak noemen*: Het lijkt ons mogelijk dat in het origineel een woordje is uitgevallen: zal *men* cultuur-taak noemen. Zonder dit woordje betekent de zin: Verliefdheid op de cultuurdingen noemt als cultuur-taak: de lof van de mens voor de mens.

183) *'t godloze volk*: naar de berijming van 1773.

184) *Homo Ludens* (lat.): de spelende mens. Titel van boek van Joh. Huizinga (1938).

185) *congregatie - coetus*: Her onderscheid tussen congregatie (de acte van 'vergaderen') en coetus (het vergaderd-zijn) speelt in Schilders opvattingen over de kerk een rol. Zie *De Kerk* I, 155-160, 209; III, 248v; Dictaat *Christelijke religie* (Nederlandse Geloofsbelijdenis), bespr. art. 27. In onze tekst betekent het: de antichristelijke cultuurkennis zal tegenover de kerk (Gods coetus) haar krachten proberen te verzamelen in een tegen-kerk (anti-congregatie).

zondekramp het getal '3½' met goddelijke ironie te schrijven, laat de Bijbel zien, dat het cultuurbouwsel van de laatste dagen een afgeknotte pyramide is.

Voor het geloofsoog zal daarmee bevestigd zijn, wat wij zeiden, namelijk dat tot oecumenische *bouw*, tot een homogeen-continu '*colere*' in de *eigenlijke* eschatologisch-bepaalde zin van het woord, niemand bekwaam is, en ook geen enkele gemeenschap in staat is, welke niet uit God leeft en werkt.

§ 22. De cultuurbouw van de kerkmensen is inhoud van de belófte.

Het verwijt van cultuur-hoogmoed aan het adres van het neo-calvinisme is niet terecht. Letten we op het stukwerk, dan blijven ook de gelovigen met hun afgeknotte pyramiden zitten. Maar Christus is met zijn Geest ter voleinding effectief werkzaam. Tegenover het barthianisme staat de belijdenis van het zaad der wedergeboorte en de keten van heil. Geen argumenten, maar het geloof beslist hier.

Maar tegenover dat trieste beeld van zo'n afgeknotte pyramide staat nu de aanvankelijk norm-getrouwe bouw van de kerk, en van het koninkrijk der hemelen. Zover het Woord er heerst.

Dat koninkrijk heeft op de pijn van de aanblik van de 'afgeknotte pyramide' te voren *gerekend*. Zo vaak Israël, of zijn koningen, vergaten, dat het volk *kerk* was, en dat de kerk in *alle* strijd (ook in de culturele) alleen kan winnen *door het geloof* (dat wil zeggen: door de aanvaarding-met-lust van de haar toevertrouwde openbaringsinhoud), stond dat volk met zijn koningshuis te *huilen* bij de aanblik van een *afgehouden tronk*. Davids⁺huis, Israëls nationale gebouw, wèrd zo'n afgehouden tronk. Het werd dit *juist* in *cultureel* opzicht: de ballingschap, Jeruzalems verwoesting. Dan zei het volk, dat tegen de 'cultuurvolken' (het heidendom) had opgezien, dat met hen had willen 'concurreren' en op de cultuurmarkt tegen hen had willen

⁺*Een afgehouden tronk, waaruit de 'Spruit' opkomt*

opbieden: o wee, uit die afgehouden tronk komt geen scheutje meer! Wie heeft zó iets onmogelijks ooit gezien? Maar dan zeggen de profeten: 'Weerhoud uw stem van wenen, uw ogen van tranen' (Jer. 31). En Ezechiël moet dan een teken worden voor het volk, dat de lust van zijn ogen (die lust van de alleen maar culturele grootheden[†] ziende ogen) ziet vernietigen: ook hij verliest de lust van zijn ogen (zijn vrouw), maar *mag niet huilen*. Waarom niet? Omdat uit de afgehouden cultuurtronk voor een gelovige verbondsgemeente, die weer met het verbondswoord ernst maakt (Jer. 31) straks een rijsje schieten, een 'Spruit'¹⁸⁶⁾ kiemen zal. Dat zal de *Christus* zijn. De goede Herder. En *Herder* is Hij, omdat Hij in alle behoeften voorziet. Ook in de culturele behoeften: 'uw brood zal zeker, uw water gewis zijn'.

+87

Dáár komt de cultuurbouw van de kerkmensen: inhoud van de *belofte*. Cultureel is ze van inhoud (dat ook); *genadig* en evangelisch verkregen. Die gave-van-genade zal 'voldoende' zijn: 'Mijn genade is u genoeg'. Voldoende, waartoe? Om het einde van de dagen in ambtstrouw te halen en het *doel* van het 'colere' niet uit het oog te verliezen, noch het geloofsgezicht op die God, die door het zijne altijd gediend wil wezen.

Wij zeggen daar: het is *voldoende*. Is dat nu, zoals men het 'neo-calvinisme'¹⁸⁷⁾ verwijt: *cultuur-hoogmoed*?

* O neen, wij geven hier geen voet aan enige christelijke cultuurhoogmoed. Want wij zeiden niet meer, dan dat de *genade* genoeg is. Bovendien erkenden we, dat ook de kerk, ook het koninkrijk van God, leeft onder de algemene druk van de *weerhoudings-wet*, die Scherpe Resolutie van Verzachting, uitgevaardigd door de Christus-Koning. Ook de gelovigen komen in hun cultuur-*streven* nooit gereed, ook zij blijven zitten met hun afgeknotte pyramiden, als men op het *stukwerk* let. O neen, geen hoogmoed; want tenslotte passen de getallen '7' en '1000' niet daarom bij Gods koninkrijk en kerk, omdat zij *mensenarbeid* in zich dragen, maar alleen omdat de *Christus* in die beide met zijn

+ Neocalvinistische cultuurhybris?

186) *Spruit*: zie Jer. 23, 5; Zach. 3, 8; 6, 12.187) *neo-calvinisme*: zie noot 17.

Geest ter vol-eindiging effectief werkzaam is. Maar - *dóór die Christus* is dan toch deze geweldige realiteit bewezen, dat *gezonde*, immers doel-getrouwe bouw, norm-gebonden stijl, harmonische cultuur, slechts dáár aanwezig zijn, maar ook daar *wézenlijk* er zijn, waar I[†] door bijzondere genade God uit doden weer levenden schept, en ‘*mensen Gods*’ ‘tot alle goed werk volkomen toerust’.¹⁸⁸⁾ En voorts: ⁺⁸⁸ waar Hij hen en hun werken *onderling verbindt*. Want de teleologisch-gerichte¹⁸⁹⁾ cultuurbouw is geen zaak van losse individuen, maar van een hechte gemeenschap. Daarom is het geloofsartikel van ‘de gemeenschap der heiligen’ (die ‘*koinoonia*’) ook direkt van cultuurbelang. En is kerkscheuring (de *wezenlijke*¹⁹⁰⁾, niet wat de hiërarchie daarvan maakt) ook altijd cultuur-ravage. Maar kerkherstel, ook wanneer het aantal belijders slinkt, betekent steeds weer tevens cultureel herstel. En wanneer eenmaal die waarachtige belijders zullen zijn geboycot en daarom hardhandig zullen verwijderd zijn van de culturele werkplaatsen en -fondsen, dan zullen zij toch nog evangelisten zijn: wegwijzers van de cultuur, al zijn ze ook op zij geworpen. De enige toch, die cultuur-bron heten mag, is Jezus Christus.

Wij weten, dat dit ‘standpunt’ brutaal genoemd¹⁹¹⁾ is. Maar die[†] het zeiden, deelden dan ook ons ‘credo’ niet. Zij kenden geen Woord van God, dat in de *geschiedenis* ^{+Al of niet schriftelijke geschiedenis-waardering het kritieke punt} *historisch*, dat wil zeggen: uit eigen zaad continu vruchten verwekkend, ingaat met effect. Het ‘Woord van God’, zoals zij het zien, is geen ‘zaad van wedergeboorte’. Een ‘*keten* van heil’ wordt naar hun inzicht niet gesmeed hier onder de wolken. Wat hier beneden *vrucht*

188) *tot alle goed werk...*: zie 2 Tim. 3, 17.

189) *teleologisch*: op een doel gericht (‘teleologisch-gericht’ is dus feitelijk dubbel, pleonastisch uitgedrukt).

190) *de wezenlijke...*: De ‘hiërarchie’ (b.v. Rome tegenover de Reformatie van 1517, het Hervormde Genootschap tegenover de Afscheiding van 1834) kan kerkscheuring noemen wat het niet is. Zo’n ‘kerkscheuring’ is juist kerkherstel.

191) *brutaal*: Schilder zal hier aan O. Noordmans en A.A. van Ruler gedacht hebben. Zie J. Douma, *Algemene genade*, 175v. In 1936 had Schilder met Noordmans een debat in *De Reformatie*. Zie daarvoor G. Puchinger, *Een theologie in discussie*, Kampen 1970.

voortbrengt, dertig-, zestig-, honderdvoud, dat kàn naar hun gedachte geen zaad van *boven* zijn geweest.¹⁹²⁾

Wij gaan op deze theorie niet verder in. Tegen het barthianisme opponeren kan slechts dan serieus geschieden, wanneer er meer ruimte voor afgestaan wordt, dan hier ons openstaat.

Maar laat zich niemand verleiden met de gedachte, dat het hier een strijd van *argumenten* is. In de grond toch staan we voor een *geloofsbeslissing*. Men neemt de Schrift, zó als ze daar ligt, als Gods Woord aan, of doet het niet. Wij weten zeer wel, dat ons 'standpunt', zodra de Schrift ons zou ontvallen zijn, *geen bewijs* voor de juistheid meer kan aanvoeren, evenmin als het andere.[†] Maar we *willen* niet anders dan een *geloofswoord*, ook ditmaal. Niet slechts zaken van 'kerk' en 'vergeving der zonden' zijn geloofszaken; van *alle* dingen geldt, dat zij slechts kunnen gekend worden door het *geloof*, niet uit de 'ervaring'. Ook vragen omtrent 'wezen' en 'verschijning' van de cultuur worden slechts door het geloof beantwoord. Het begrip '*gemeenschap*', en dat van '*bouwen*', is geloofszaak; als de confessie *dáárover* niets te zeggen had, dan zou ze haar naam niet waard zijn.

Maar omdat wij aanvaardden, dat dit standpunt het *bijbelse* is, schrikken wij niet terug voor de konsekwenties.

We noemen er een paar.

§ 23. De eerste konsekwentie van dit geloofsstandpunt: Strikt genomen is het onjuist over dé cultuur te spreken.

Er is geen eenheid van cultuurstreven. De cultuur van de ongelovigen blijft fragmentarisch, maar ook die van de gelovigen komt niet af. Deels is dat laatste een gevolg van de zonde, deels ook van de temperantie.

De *eerste* is, dat het, *strikt* genomen, dus feitelijk onjuist is te spreken van 'de' cultuur.¹⁹³⁾ Zulk spreken werkt met een ima-

192) *vrucht...*: zie verder Schilders rede *De dogmatische betekenis der Afscheiding*, opgenomen in *De Kerk II*, 8-40, met name 29vv, waarin hij tegenover de barthiaanse theologie de concrete heiligmaking in het christelijk leven verdedigt.

193) '*de*' cultuur: zie ook § 3.

ginaire grootheid. Althans, voorzover daarmee bedoeld zou zijn te suggereren, dat er een *eenheid* van cultuurstreven is. Die is er óók niet ‘transcendentiaal’. Er is geen ‘reine’ Vernunft, geen ‘reine Verstand überhaupt’¹⁹⁴⁾, en ook geen ‘reine Kultur’. Er⁺ is één natuur, maar er is meer dan één natuur-gebruik of natuur-bewerking. Het *willen* is de mens ingeschapen, ook het culturele willen; het behoort tot de natuur. Maar het culturele *streven* is meer dan willen; daar zit doelstelling op lange termijn en op lange afstand in. En bij dat punt aangeland, stuiten we weer op de antiithese en op de vloek, die over alle zonde komt. De vloek van de verbrokkeling, van de verstrooiing. Nòg droomt de wereld van een toren van Babel, en nòg wordt op dat grote karwei de spraak verward. Het gebeurt niet meer zo opvallend als bij de eerste toren van Babel, het gaat langs lijnen van geleidelijkheid. Nooit is de straf zo hevig, de vloek zo immens, als wanneer het zó toegaat. Er is een in beginsel weer ‘einheitlich’ cultureel produceren, uit Gods Geest geboren; maar omdat de ongelovige, die grote sectarist, zich daarvan afkeert, terwijl hij toch meer en meer op de l^ttoegangswegen tot het te bewerken cultuur-*materiaal* zijn schildwachten zet, die ieder weren, die het wachtwoord van de zonde (straks de naam van het beest)⁺⁹⁰ niet noemen kan of wil, daarom zal die uit geloof gebouwde cultuur al kleiner rayons beslaan. Ze *is* einheitlich, maar van het materiaal, dat de cultuurdrang ‘gelegenheid’ geeft, beslaat ze niet meer dan *fragmenten*: de wereld van de ongelovige schismatici (zonde *is* schismatiek) *wil* niet anders. Daartegenover staat, dat die schismatieke ‘wereld’ zelf, al verovert zij ook langzamerhand *alle* toegangspoorten tot de natuurlijke bronnen, tot het te bewerken materiaal en de reeds gevonden cultuur*middelen*, vanwege haar zondige aard, en de daaraan inherente gemeenschaps-verstoring, op haar straks bijna *universele* cultuur*terrein*

+ Op de grens van natuur-gegeven en natuur-gebruik valt de beslissing

194) *transcendentiaal - reine Vernunft...*: Termen uit de filosofie van Kant. Het transcendentale is dat wat aan alle ervaring voorafgaat en die ervaring juist mogelijk maakt. Schilder wijst een transcendentiaal kenvermogen als reine Vernunft af, en naar analogie daarvan ook een ‘reine Kultur’: Er is geen reine Kultur die voor alle mensen aan hun cultuuruitingen voorafgaat.

niet meer dan cultuur-*fragmenten* levert. Bij de gelovigen: eenheid van werk, maar slechts fragmenten van de werkplaatsen. Bij de ongelovigen: eenheid van werkplaats, maar slechts fragmenten⁺ in het werk.¹⁹⁵⁾ Fragmenten, torso's, exponenten van de divergerende strevingen en tendenzen, die niet uit God zijn, elkaar tegenspreken, ^{+Torso's, ook bij 'ons'} zichzelf opheffen, en nimmer tot een eenheid zich zullen kunnen consolideren. Want de *opgelegde* eenheid van de totalitaire antichristelijke staat zal slechts kort duren; anders zou ook deze schijneenheid weer uiteenvallen.

Wij zagen het, *deels* met schaamte: de cultuur, die naar God is, komt aan deze kant van de oordeelsdag óók niet af. Voorzover dat aan de algemene wet van de reeds besproken *krachtenretardatie*¹⁹⁶⁾, van de weerhouding, van de beteugeling ligt, maakt het ons klein: we zijn maar mensen van een dag, en hangen af van het 'klimaat', waaronder wij geboren worden. Voorzover het ligt aan de roof, die 'de wereld' op ons pleegt, als zij ons het 'terrein' dat nog te ontginnen is, afstuurt, hebben we daarin Christus' kruis te dragen. Voorzover het ligt aan de *zonde* van ons allen, die (we volgen nu de infralapsarische¹⁹⁷⁾ wijze van voor-

195) *Bij de gelovigen...*: (geparafraseerd) De ongelovigen beheersen (langzamerhand) de cultuurmiddelen en het cultuurterrein. Dus: eenheid van werkplaats. Maar door de zonde die verstovend werkt, is er geen eenheid van werk. Dus: slechts fragmenten in het werk. Bij de gelovigen is het juist andersom. Ze worden van het cultuurterrein verdrongen. Dus: slechts fragmenten van de werkplaatsen. Maar zij vertonen in hun werk één (christelijke) stijl. Dus: eenheid van werk.

196) *krachtenretardatie*: Een naast andere termen door Schilder gebruikt woord voor 'weerhouding'.

197) *infralapsarisch*: Het verschil tussen infra- en supralapsarisme hangt samen met de verschillende volgorde die men in Gods eeuwige besluiten aanneemt. Het infralapsarisme zegt dat God eerst tot de schepping van de wereld en tot haar val heeft besloten en daarna tot haar verlossing in Christus. Tot de verlossing wordt dus besloten ná het besluit over de val (= lapsus; vandaar infralapsarisme). Het supralapsarisme stelt dat de besluiten beginnen bij de verkiezing en de verwerping om daarna te komen tot de schepping en de zondeval. Tot de verlossing wordt dus besloten vóór het besluit over de val (vandaar supra-lapsarisme). Men kan zich voorstellen dat de zondeval op infralapsarisch standpunt méér een 'storing' is (zie het woordgebruik bij Schilder) dan op supralapsarisch standpunt. Eenzijdig supralapsarisme loopt n.l. het gevaar om van de zondeval een *noodzaak* te maken (God besloot éérst te verkiezen en te verwerpen, maar voor die verwerping is een in zonde te vallen wereld nodig). Schilder, die enerzijds sterk supralapsarische momenten in zijn denken heeft (zie noot 86), wijst toch het dilemma infra- en supralapsarisme af. Zie *Heidelbergsche Catechismus* III, 455vv: In God is geen vóór en ná in zijn besluiten.

stelling) de geleidelijke ontwikkeling van de eerst gegeven (cultuur)wereld van alfa tot omega gestoord l[†] heeft, en nu de scherp op- en neergaande lijn in de curve van de retardatie van beest en Geest onvermijdelijk maakt, hebben wij onze schuld ⁺⁹¹ in Adam te belijden en voor God te brengen. En voorzover dit niet-gereed-komen meer direkt individueel aan onze zonde ligt, en aan onze traagheid, aan ons onverstand, hebben we daarover boete te doen, en des te meer als christenen ons in te spannen tot een gezond, rijk, breed cultuurleven, zolang het nog kan.¹⁹⁸⁾ Want Christus stelt de *plicht tot cultuur*. In de cultuur *niet* meedoen, betekent dienstweigering van Gods arbeiders. Het betekent God niet *in het zijne* dienen.

Aan de andere kant hebben wij ook Gods *regering* op te merken daarin, dat 'de' cultuur, die van de gelovigen evenmin als die van de ongelovigen, *niet* af kàn komen, doordat God geen enkele kracht, óók niet de kracht van Christus en zijn Geest, zich volkomen laat ontplooiën vóór de katastrofe van het jongste oordeel. 'Weerhouding', zeiden wij, is de wil van Christus, en de wet voor de antichrist, totdat zijn ure voor de parousie gekomen is. Tegen een 'wet', een vaste ordening, vermag de kracht van de mens niets. Wij kunnen de stier niet zó tarten, dat[†] hij voor-tijdig in de arena komt. Wij *kunnen* Gods weerhoudende hand niet afweren: zwaar èn ver-lichtend, drukkend, maar met de onbreekbare intentie van God om alsnog 'tijden der verkoeling'¹⁹⁹⁾ ons te geven, hangt zij boven de wereld en haar gewoel. Maar vergeten wij het niet: deze wet werkt óók *evangelisch*: ze is *christologisch*. God laat de thermometers van de cultuur nergens stukslaan door vóór-tijdige hitte, ook hierom niet, daar

^{+Christus houdt de sleutels van de arena voor zich}

198) *niet-gereed-komen*...: De cultuur van de gelovigen komt dus óók niet af, en wel door vier factoren: 1. de weerhouding; 2. de vijandige houding van de wereld; 3. onze zonde; 4. onze individuele zonde.

199) *tijden der verkoeling*: zie Hand. 3, 19 (Vert. N.B.G.: 'tijden van verademing').

Hij wacht op de jongste uitverkorene, èn diens tegenvoeter, de jongste verwerpene. Beiden zullen nog moeten geboren worden in deze wereld; zij zullen de beschermende dampkring nog om zich heen moeten hebben, die een plaats voor hen heeft, en zonder die dampkring kan geen mens ooit wèrken. Ze zullen in die temperantiedampkring, die de zonnegloed van de grote verlossingstoorn nog tempert, moeten gedompeld¹ worden, om aan het uiterste puntje van de lange tijdsbaan de raad van God over zich te vervullen: elkaar bestrijdend op leven en dood, de een ⁺⁹² gewapend, ongewapend de ander, ieder luisterend naar een ander kommando. Is in dat sparen, dat niet-scheuren van de dampkring niet een vervaarlijke toorn, naast verwonderende genade? Als een atmosferische druk ligt de *weerhoudende* kracht op het wereldleven; en niet eerder zal het evenwicht verbroken worden, en de dampkring scheuren, dan wanneer die twee laatsten hun loop geëindigd hebben. Dàn mogen allen die uit de tweede Adam zijn, voor eeuwig de vruchten van de culturele worsteling plukken, voorzover Gods nieuwe wereld er plaats voor inruimen wil; dãn zullen zij de *verzadigings*-wereld ingaan, die juist als zodanig wel cultuur-vruchten geniet, maar het. cultuur-*streven* te boven kwam. Dãn, maar eerder niet.

§ 24. Een tweede konsekwentie: De zedelijke wet komt niet zelf mee in de universele cultuur.

Deze wet wordt ons van boven af opgelegd. De goddelijke roeping is hier bepalend.

Een *tweede* konsekwentie uit het ingenomen standpunt is deze, dat wij ook niet in onze verhandelingen over christen en cultuur moeten *uitgaan* van de fictie van 'de' cultuur. Er bestaat niet één 'cultuurwezen', waarvan wij bepaalde 'vormen' ontmoeten of misschien zouden 'zijn'. Er is geen wereldziel, en geen wereldgeest, en geen wereldrede, en geen wereldlogos. Al deze woorden zijn maar abstracties. Ze zouden min of meer ongevaarlijk zijn, als ze niet altijd weer waren verbonden aan de pantheïstische gedachte, dat de *zedelijke* wet in de universele cultuur zelf meekomt, omdat 'God' 'zich' in de cultuur van

zichzelf bewust wordt²⁰⁰⁾ en 'zich' daarin bepaalt.⁺ Daartegenover belijdt de christen, dat God niet wordt, maar is, dat Hij zijn raadsbesluit van eeuwigheid genomen heeft, en neemt, en ons de zedelijke wet *oplegt van boven af*. En *deze* wet bindt onze daden: ze zijn acten òf van de uit God gewrochte nieuwe, òf van de uit Satan ontwrichte oude mens. Daarom zoeken wij geen praktisch tegenwicht in een christelijke bewerking, stel dat ze mogelijk was, van een roman over 'la peur de vivre', tegenover crypto-vitalistische ontwerpen van een 'christelijk' l'bijgewerkte Pallieter of zo.²⁰¹⁾ Wij moeten *God dienen*. Ieder op zijn eigen manier, met het schootsvel voor, of in de toga - dat doet er niet toe. Elk in het zijne, met baggerlaarzen of een benzineblik, met een sikkels en hamer (die zijn voor òns)²⁰²⁾ of een schilderspalet als embleem, eerder dan met een wierookvat als zodanig. God dienen, elk in het zijne in de uit God gewerkte nieuwe gemeenschap; 'in het zijne' wil hier zeggen: ieder, zoals hij *geroepen* is. Roeping bepaalt 'het onze', geen aspiratie, los van inspiratie.²⁰³⁾ Groepsvorming, die buiten goddelijke roeping om haar grenzen en de criteria voor lidmaatskeuze bepaalt, moeten wij haten als de pest. Elks individuele aard moet zich wachten voor egoïstische overwoekering van zichzelf, en heeft te trachten, zich in te voegen in het samenstel van die gemeenschap, waarin de goddelijke roeping (uit Schrift en levenslot ons kenbaar) ons een plaats bespreekt. In de sunousia koinoonia stichten, als leden van de mystieke unie van Christus Jezus, dat is christelijke cultuur.

+ *Geen immanentisme mag de transcendente Wetgever loochenen als immanent*

+93

200) *van zichzelf bewust...*: In dit gedeelte is vooral aan de filosoof Hegel gedacht. Zie *Wat is de hemel?*, 22vv.

201) *Daarom zoeken wij...*: (geparafraseerd) Wij moeten de wet van boven, van God, ontvangen en niet een 'christelijk' tegenwicht zoeken hetzij tegenover een pessimistische cultuuropvatting (la peur de vivre - bangheid om te leven), hetzij tegenover een cultuuropvatting die het levensoptimisme predikt (vitalisme à la Pallieter, zie noot 130).

202) *die zijn voor òns*: en dus niet voor de communisten, die hamer en sikkels in hun embleem voeren, maar beide misbruiken.

203) *geen aspiratie, los van inspiratie*: geen verlangen om iets te presteren zonder rekening te houden met het geïnspireerde Woord van God.

§ 25. Een derde konsekwentie: Onthouding van cultuurwerk is altijd zonde.

Zij kan alleen dan goed en geboden zijn als ze opgelegde noodmaatregel is. Men kan als gelovigen door overbelasting niet komen tot b.v. christelijke organisatie op esthetisch en artistiek terrein. Dit is positieve ascese als zelfbedwang terwille van het Rijk van God.

Een *derde* konsekwentie uit het ingenomen standpunt raakt de kwestie van cultuur-*onthouding*. Is daar plaats voor? Zo ja, in hoeverre, waarom, waartoe?

Dit vraagstuk heeft vele aspecten, te veel om hier te noemen. Enkele opmerkingen mogen hier volstaan.

* Voorop moet gesteld worden, dat nu er een cultuurgebod ligt, een gebod, dat ouder is dan de zonde, onthouding van cultuur-*werk* altijd zonde is: werk-stáking. * Geen onthouding om de onthouding
 En nu de Christus alle werkelijke schatten van 'cultuur', immers, van 'genade', in zich besloten heeft, nu is onthouding *òm* de onthouding niet anders dan Christus-verzaking, vrijwillige armoede, schuld voor God. In *déze* zin mag onthouding van de christen in cultuurzaken nooit gepredikt worden. 'Alle scheepsel Gods is goed', als het met dankzegging aanvaard wordt; want het wordt 'geheiligd' door het Woord van God en door het gebed.²⁰⁴⁾ Er staat: alle *scheepsel*. Gods maaksel is wat anders dan het onze: Zijn† 'koren en most' is wat anders dan onze mout*producten* of ons gedistilleerd. En juist waar elk *scheepsel* van God geheiligd wordt door 'het Woord van God' (zijn tot *òns* komende spraak) en door het gebed (onze *tot Hèm* komende spraak), en dus in het reële verbondsverkeer, daar is onthouding van cultuur-verrichting, met andere woorden: de weigering om Gods 'scheepsel' in het verbondsverkeer met God te laten compareren²⁰⁵⁾, niets anders dan *versmalling* van dat verkeer. Liefde, die haar verkeer eigenmachtig versmalt, wat pleegt men daarvan te zeggen? *94

Er is onthouding, die bepaalde cultuurzônes vermijdt, omdat

204) *Alle scheepsel Gods...*: 1 Tim. 4, 4 (St. Vert.). Het N.B.G. heeft: Alles wat God geschapen heeft, is goed, enz.

205) *compareren*: verschijnen.

men op dat terrein Gods gebod te zwaar vindt, zich er niet bekwaam voor voelt, de hoogdruk van het onder-wetsdruk-staan te beklemmend acht, en *daarom* liever die bepaalde zône vermijdt. Dat zo'n onthouding zondig is, laat zich gemakkelijk verstaan. Men vermijdt het cultuur-gebied in kwestie, omdat men met Gods wet niet een conflict hebben wil. In werkelijkheid vermijdt men dan *Hem zelf*. Men wil van Hem, de Wetgever, geen 'last' hebben. Maar men laat na, Hem zijn 'lust' aan ons te laten 'zien'.²⁰⁶⁾ Onthouding mag dus nooit 'in zichzelf' begerlijk heten. Ze kan *alleen dan* goed en geboden zijn, als ze opgelegde *noodmaatregel* is.

+ *Onthouding vanwege
vaste en aanstaande nood*

Want er zàl nood zijn tot het einde der dagen toe. En hij groeit en wordt gaandeweg groter.

Omdat er oorlog is.

Door de oorlog, die God tegen de zonde, en de zonde tegen God nog steeds blijft voeren, is er *nergens* mogelijkheid voor een simultaan harmonisch en centraal geleid ontplooiën van àlle cultuurkrachten. Zoals in een oorlogvoerend volk de normale ontwikkeling van wat het volksleven aan krachten in zich heeft, pas mogelijk wordt als de wapens rusten, zo kan de gemeenschap van de nieuwe mensheid pas haar 'rust' weer vinden in de normale arbeid op de nieuwe aarde: dan is de oorlog uit.

Dit oorlogs-motief geeft ons nog een ander gezicht op de kwestie van de onthouding. God heeft miljoenen mensen, maar *slechts een*[†] *deel* van die miljoenen *begint zijn plicht te doen*. Daarom wordt de gemeenschap van Gods trouwe kinderen *veel zwaarder belast*, dan zij ooit zou zijn, wanneer *àlle* mensen God vreesden en dienden. In onze dagen klaagt men van de zijde van de ongelovigen vaak over de ongelijkmatige verdeling van de goederen. Maar die er over klagen buiten God, doen eigenlijk zelf nooit anders, dan wat zij hier aan 'de' gemeenschap ver-

+95

206) *In werkelijkheid...: Schilder zal hier denken aan b.v. het kloosterleven. Bepaalde zônes van het leven worden door de kloosterlingen gemeden, met vermindering van alle lasten die de wet van God voor die terreinen meebrengt. Maar in feite vermijdt men dan God zelf. Hij heeft lust aan ons werk in de schepping over heel de linie. Die lust die Hij aan ons heeft, moeten wij Hem dan ook laten zien.*

wijten. Loop 's avonds langs de bioscopen, zie daar de schitterende reclame, zie ook de paupers in stromen hun twee kwartjes daar betalen; denk aan de reusachtige organisatie, die achter dit machteloze, helaas doorgaans onchristelijk beoefende 'cultuurwerk' ligt, en u ziet in dat éne voorbeeld een openbaring van - God-loze verdeling van goederen. De christenarbeider, die 's zondags voor de zending zijn met moeite bijeengegaard kwartje in de collectezak offert, doet daarmee indirect óók cultuurwerk, en zou met 12½ cent kunnen volstaan, als de leegloper, die zijn twee kwartjes in de bioscoop offert, de grens had kunnen vinden tussen vermaak en arbeid, tussen spanning en ontspanning. De kapitalen, die voor een slèchte film geofferd worden, zijn bijvoorbeeld onttrokken aan de zending, die ook cultuurtaak is,⁺ hoewel dit niet alleen. Die enkele voorbeelden maken aanschouwelijk, hoe de christenmensen als gemeenschap, voor onderwijs, zending, kerk, filantropie enzovoorts bijzonder zwaar belast zijn. De abnormaliteit begeleidt hen bij elke stap, die zij doen; want de zoon, die in *Vaders wijngaard werkt*, is óverbelast, doordat zijn broeder die niet werkt, Vader ontrouw is.

⁺ *Offerplicht ter compensatie van de snoeplust van de anderen*

Zo gezien, is cultuurmijding, in welke vorm en ten aanzien van welk détail ook, voorzover zij opkomt uit ressentiment, of uit traagheid, benepenheid, slapheid, beperktheid van blik, een zonde voor God. Helaas moeten wij erkennen, dat de wereld op dit punt vaak terecht ons kritiseert; want afgezien van het ressentiment, dat ook christenmensen wel eens doet afgeven op wat zij niet bereiken kunnen, of op wat zij niet 'áán-kunnen',[†] heeft een kwasi-stichtelijk sprekend piëtisme maar al te vaak vergeten, en ook wel voor ketterij uitgescholden, dat zijn terugleiding (door de verlossing) tot de 'eerste' dingen de nieuwe mens weer de *plicht tot cultuur* oplegt. Maar aan de andere kant, voorzover die kritiserende wereld, door haar roeping te verzaken, in feite zelf *stáákt*, en in de cultuur *áltijd een normale taakverdeling van de hand wijst*, zijn de christenen in *bewuste onthouding hèlden*,⁺ wanneer hun *negatieve 'ascese'* (onthouding) er is voor het behoud van *positieve* (zich trainen, zich oefenen) voor de komende plichtsbetrachting, onder vooropstelling van dat, waartoe wij speciaal geroepen zijn. Een christenvolk, dat eigen ho-

[†]96

⁺ *Negatieve ascese terwille van de positieve*

gescholen onderhoudt, zending drijft, de door Christus nagelaten armen verzorgt en hen uit de klauwen van het staatsabsolutisme (die wegbereiding voor de antichrist!) wil houden, en dat duizend andere werken van goddelijke obligatie²⁰⁷ doet, en niet in de laatste plaats *dáárom* nooit in staat zal zijn, bijvoorbeeld, voor een groots opgezet christelijk toneel, stel, dat dit mogelijk was, voor een uitgebreide christelijke organisatie van esthetische en artistieke figuur, zulk een volk is een heldengemeenschap. Als het zó zich vrijwillig onthoudt, dan is die onthouding onder meer *zèlf-bedwang*, tevens positieve zelf-ascese, zelfontplooiing van de mens Gods, die blijven wil in dat, waartoe hij is geroepen. Hij is daarin, wat de anderen ook van hem mogen smalen, beheerst door een wijd cultuur-inzicht; want *zijn* onthouding-om-de-nood plaatst de tijd onder de boog van oer- en eindgeschiedenis. Zo'n onthouding wordt getekend, niet met het woord ressentiment, maar vindt haar grensaanwijzing en legitimatie-conditie bijvoorbeeld in Matth. 19 (zich zelf snijden²⁰⁸), niet ter ontloping van, maar *terwille* van de basileia, het koninkrijk van de hemelen). En zij ziet haar beeld in Openb. 12. Daar gaat 'de vrouw', dat is de kerk, in de *woestijn*. Toch *is* zij - want zij gaat de woestijn in na Christus' hemelvaart, in de aanvang van de l' 'duizend jaren' van zijn verhogingsheerschappij - toch, zeggen we, *is* zij *vrijgemaakt* door de Zoon des mensen. Zij heeft de *rèchten* van Sara, ⁺⁹⁷ de *vrije*; maar zij hòngert met Hagar, de *slavin*, in de *woestijn*. Haar vrijwillige onthouding is onder geen beding negatie van haar erfrecht; maar ze is bewaring van eigen stijl, en ter-hand-neming van die cultuur, die de grote massa nooit voor ogen heeft: de dienst van God in het brede mensenleven, hic et nunc, naar de gelegenheid (kairos) van Christus' tijd (chronos).²⁰⁹

207) *obligatie*: zie noot 73.

208) *zich zelf snijden*: zie Matth. 19, 12: 'Er zijn immers gesnedenen, die zo uit de moederschoot geboren zijn, en er zijn gesnedenen, die door de mensen gesneden zijn, en er zijn gesnedenen, die zichzelf gesneden hebben, terwille van het koninkrijk der hemelen'.

209) *kairos - chronos*: zie noot 41.

+ Het is oorlog, ja ook in ons *eigen hart*. Ook daarom kan voor een individuele *persoon* de onthouding telkens in een zeer distinct en individueel steeds nader te bepalen opzicht er moeten zijn: het uitgestoken oog, de afgekapte hand, de afgehouden voet, de verlaten akker, het achtergelaten huis, het vaarwelgezegde gezin, het verminkte corpus²¹⁰, de vereenzaamde ziel, en dit alles *om het Rijk van God*. Maar ook *dat* is geen onthouding *om* de onthouding, maar een gewelddadig verhinderen van een onereuze distemperantie²¹¹, die het mindere zou laten heersen over het meerdere. Met andere woorden: geen stijl-indifferentie, geen cultuurloosheid, maar juist *cultuur* in stijl; toerusting en activering, en zelftemperantie van de mens Gods in en tot diens breedste dienst.

+ *Onthouding als acte van door genade gewerkte zelftemperantiewil*

§ 26. Een vierde konsekwentie: Het is onjuist het vraagstuk van Christus en cultuur als een vraagstuk van gemene gratie te typeren.

‘Gratie’ is verwant aan het ‘geoorloofde’, het toegestane. Maar we moeten oppassen voor deze single-track-theologie. In plaats van de kwestie ‘wat mag en wat niet mag’, gaat het om een gemeen mandaat. Het is onjuist om met A. Kuyper te zeggen dat het calvinisme geen eigen kunststijl kon ontwikkelen.

Een *vierde* konsekwentie is voorts deze, dat het *zelfs* binnen het kader van een onnauwkeurig, niet-wetenschappelijk, populair spraakgebruik bepaald onjuist is, het vraagstuk van ‘Christus en cultuur’ te *typeren* als een vraagstuk van ‘gemene gratie’.

Reeds hebben we hierboven uitgesproken, dat voor de term ‘gemene gratie’ bij scherpe, begripsmatige omschrijving van onze geloofsinhoud geen plaats is, althans in de kuyperiaanse

210) *oog - corpus*: zie Matth. 5, 29v; 19, 12. 29.

211) *onereuze distemperantie*: Het is geen onthouding om de onthouding, maar een gewelddadig ingrijpen (b.v. het uitgestoken oog en de afgekapte hand) om te verhinderen dat onevenwichtigheid (distemperantie) zó als een last gaat drukken (onereus gaat worden), dat minder belangrijke dingen (b.v. wat mijn oog wil zien en mijn hand wil grijpen) gaan heersen over belangrijker dingen (onze dienst in het koninkrijk van God).

stijl, die 'gemene gratie' met 'algemene genade' vereenzelvigd. Daarop komen wij niet terug.²¹²⁾†

Men zou echter kunnen vragen: wie staat altijd tot scherpe begripsbepaling gereed? Wie kan een taal voeren, die *niet* 'los' van spraak is? Wie kan één bladzij schrijven, zonder in beeldspraak te vervallen? Kan niet in een zekere, wel onnauwkeurige, maar dan toch blijmoedig voor wat ons nog gelaten is, dankende omschrijving, een cumulatie van resten van de scheppingsgaven, en het 'natuurlijk licht', casu quo op het gebruik daarvan, 'genade' heten? Mag men dan helemaal geen stap meegaan met*de remonstranten, die (blijkens de Dordtse Leerregels) van 'commune gratie' spraken, zo vaak zij het hadden over het 'natuurlijk licht'?

+98

Ons antwoord op die gemoedelijke vraag is ditmaal niet gemoedelijk. Wij zeggen - en geloven, dat hier leergeld betaald is - wij zeggen ditmaal: *neen*.

*'Rechtlijnig'
cultuurgenesiologisch
optimisme

Want in de eerste plaats is er verschil tussen 'enig natuurlijk licht', dat 'in de mens residu is'²¹³⁾ en het *gebruik* ervan. De epiek, die Kuyper liet roemen over de gemene gratie in wetenschap en kunst, heeft meer dan eens het verschil tussen licht en licht-*gebruik* veronachtzaamd. Maar bij de vraag: '*wat is genade?*', komt het juist op die onderscheiding aan.

Maar - ook afgezien van het tevoren gezegde - hebben wij nog een bezwaar er tegen, het woord '*gratie*' *eenzijdig* naar voren te brengen. We horen in de laatste jaren nog al eens smalend spreken van '*recht-lijnig*' denken, en van '*single track-theology*'. Meestal hebben we dan enige moeite, om 'in de plooi te

212) Daarop komen wij niet terug: zie pag. 69vv.

213) *in de mens residu....*: Het woordgebruik is ontleend aan de latijnse tekst van de Dordtse Leerregels III/IV, 4: *residuum* quidem est post lapsum in homine lumen aliquod naturae. Men kan, vindt Schilder, D.L. III/IV, 4 niet aanhalen en het slot ervan veronachtzamen. Er is inderdaad 'enig licht der natuur' overgebleven, maar 'zo ver is het van daar, dat de mens door dit licht der natuur zou kunnen komen tot de zaligmakende kennis Gods...dat hij ook in natuurlijke en burgerlijke zaken dit licht niet recht gebruikt; ja, dit veel meer, hoedanig het ook zij, op onderscheiden wijze geheel bezoedelt en in ongerechtigheid ten onder houdt'.

blijven'. En extra moeite kost het ons in het geval van bepaalde schrijvers, die fungeren als apologeten van de gereformeerde nederlandse synodes van 1942-1944 (ook nog na 1946)²¹⁴⁾, en dus òptrekken tegen hen, die de kinderen van het verbond niet (met uitsluiting van elke daarmee niet strokende zienswijze) voor wedergeboren hielden. We horen deze apologeten soms toomen tegen het 'rechtlijnig' en 'enkel-spoor'-denken van hun opposenten. Maar zelf hebben ze moeten beloven (en juist aan *die* belofte is niets veranderd),[†] dat zij niets zouden leren, wat niet ten volle in overeenstemming was óók met die synodale uitspraak van '42, die zich ⁺⁹⁹ moeite gaf heus te verzekeren, dat men 'onder ons' (gereformeerden waren bedoeld) dergelijke residuën in de mens als dat 'licht van de natuur' toch wèrkelijk met dezelfde naam betitelde als die óók de remonstranten gebruikten: *commune gratie*.

Dit is nu eens òns te 'recht-lijnig'. *Dit* doet òns denken aan een lijntje met enkel spoor.²¹⁵⁾ 'Gratie' immers is '*genade*', onver-

214) *synodes van 1942-1944...*: Deze synodes eisten instemming met o.a. de leeruitspraak dat 'het zaad des verbonds krachtens de belofte Gods te houden is voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel of leer het tegendeel blijkt'. Velen waren het met deze opvatting en met de binding aan deze uitspraak (zodat elke andere zienswijze werd uitgesloten) niet eens. Zij meenden dat de kinderen gedoopt moesten worden niet op grond van een veronderstelde (en dus onzekere) wedergeboorte, maar op grond van de door God aan alle verbondskinderen geschonken beloften, die in de doop betekend en verzegeld worden. Dat Schilder hier ook 1946 noemt, komt omdat in dat jaar de leeruitspraken uit de voorafgaande jaren vervangen werden door de zgn. Vervangingsformule.

215) *een lijntje met enkel spoor*: Men verweet Schilder dat hij een 'single-track-theology' (theologie van enkel spoor) zou voorstaan. Schilder zou de gratie-gedachte geëlimineerd hebben. Zie *De Reformatie* 23e jg. (1947/48), 159, waar de namen van V. Hepp en S.J. Ridderbos genoemd worden. De term 'single-track-theology' is uit Amerika afkomstig, waar iemand de kritiek van ds. H. Hoeksema op de gemene-gratie-leer typeerde als een theologie die zich over één spoor bewoog, n.l. over het spoor van de verkiezing en verwerping. Zie V. Hepp, *Dreigende Deformatie, De algemene genade*, p. 15

Wat verwijt Schilder hen nu? Terwijl zij apologeten zijn van de synodale leerbeslissing over het verbond, hebben ze zichzelf ook gebonden aan de eveneens uit 1942 daterende leeruitspraak dat het 'licht der natuur' een zaak van gemene gratie is. Dat vindt Schilder nu een lijntje met enkel spoor. Waarom, dat zet hij in het vervolg uiteen. Voor de remonstranten die het licht der natuur *commune gratie* noemden, zie D.L. III/IV, Verwerping der dwalingen, 5.

diende, verbeurde 'gunst'. Dat woord is dus verwant aan het begrip van: het *geoorloofde*, het *toegestane*. Vele zijn dan ook de christenen, die 'de cultuurvraag' àl maar weer zien als een vraag van: *wat-màg-en-wat-niét-màg*.

En vandaar de vele ongelukken.

Naar onze mening toch, en heel de gang van ons betoog wijst⁺ dat uit, moet de cultuuroopdracht worden gezien als primair een zaak van het 'gemene *bevel*', de 'gemene *roeping*', het 'gemeen *mandaat*'. *Mógen* en *móeten* staan niet los van elkaar. Ons boven ingenomen standpunt liet de vraag van 'cultuur' zien als een kwestie van *taak*, *reeds vóór de zondeval*. Van *scheppingsmandaat*. Van *creatuurlijke* Gods-dienst. En als dan de catechismus van Heidelberg zo juist, en ingrijpend, zegt, dat God de mens geen onrecht doet, als Hij van hem eist, wat in het *paradijs* hem reeds opgelegd is, *ook al kan hij dat niet meer doen*, dan keert dit antwoord zijn scherpe snede tegen hen, die hun leer van de 'gemene *gratie*' *alléén* maar laten praten over wat ons nog aan *vergunningen* bij oorkonde van God *geláten is*. *Bebouwt de hof*, - God doet de mens geen onrecht, als Hij van elke mens dat zelfde nog altijd eist, al kan hij het niet doen.

⁺Een zaak van missie mag niet versmald worden tot een zaak van permissie

Een en ander hangt met meer dan één belangrijk theoreem, ook van methodologische opbouw, samen. De gemene-*gratie*-leer, die van 'genade' haar uitgangspunt maakt, kiest daardoor een uitgangspunt voor haar probleemstelling in wat *na* de val *ons* l[†] nog *gelaten* is. Daar maakt ze meer dan één fout: ze moet (*zonder wat na de val geschied is te verwaarlozen!*) toch naar wat *vóór* de val geschied is, terug, om Gods bedoeling te verstaan; voorts: ze heeft het àl maar over wat ONS (mensen) 'nog' 'gelaten' of 'gebleven' is, alsof het om de *mens* ging, inplaats van om God. Ze is dus meer anthropocentrisch dan theologisch; en door in déze fout te vervallen, móet ze ook een derde begaan: ze gaat nu op *schuldige* wijze cultuuroptimistische geluiden uitzenden. Want de 'natuur' (als te bewerken materiaal) is 'ons' nooit

[†]100

+ 'gegeven', maar 'ter beschikking gesteld' (zoals de rederij het schip aan de kapitein ter beschikking stelt, maar om er voor de *reder* mee te werken, heus niet als presentje). Laat God nu ons in de natuur opgenomen blijven, en de natuur met ons voortbestaan, dan zegt de mens, die *zichzelf* 'rijk' voelt om wat 'hij' 'had' (!): ik heb nog ruime *vergunningen*. De ander, die er niet aan denkt, arbeid geen *lust* te noemen, en leven geen feest, zegt toch op zijn beurt: pas op voor single-track-theology. De mens die zichzelf een *aangestelde* van God voelt, kapitein op het schip van de eeuwige Reder, moet tot de erkenning komen: ik sta nog onder krachtige *mandaten*: er is nòg werk aan de winkel. Met de natuur (waartoe ik *met* mijn cultuurdrang ook zelf behoort), zal nog een *massa* moeten gebeuren, vóórdát de wereld vergaat, of liever: óver-gaat (in een andere bestaanswijze), en het mandaat, om als ambtsdrager van God haar te 'bewerken' in en buiten mij, dat is nog *nimmer ingetrokken*. Een waarschuwing tegen 'Pallieter'-axiologie.²¹⁶⁾

+ *Reder en kapitein zijn twee: God en zijn beeld ook*

Cultuur is dus een zaak van *moeten*. Ook zij viel onder het oude 'gebod des levens'. 'Leven' is hier te nemen in de breedste zin. De uitdrukking betekent niet: een kommando: leef; ook niet: mens, durf te leven. Maar: een gebod, dat zelf het leven meedeelt, aan wie het houdt.

Daarom is de inhoud van onze cultuurroeping ook nooit bepaald door aanleg of smaak, alsof déze de normen konden stellen;[†] want eerste goddelijke roeping is voor elk: gaaf en compleet te willen zijn, 'teleios'²¹⁷⁾ in de zin waarin Christus ons zegt: weest dan gij volmaakt, uit-gegroeid. Humaan, nooit

+ 101

216) *Pallieter-axiologie*: De gemene gratie leer maakt eenzijdig van 'gratie' haar uitgangspunt: Er is de mens na de val nog zoveel overgelaten. Denk aan het natuurlijk licht, dat in 1942 gemene gratie werd genoemd door een synode. Maar we moeten, zegt Schilder, niet ná de val beginnen, doch terug naar vóór de val. Wat de mensen 'hebben' (natuurlijk licht e.d.), is hun gegeven met een *opdracht*. En dus moeten we oppassen voor theologie van enkel spoor die wel over gratie, maar niet over opdracht, mandaat, spreekt. Men komt dan in een optimisme over wat er 'nog' is, snel uit bij een waardering (axiologie) van het leven à la Pallieter. Zie noot 130.

217) *teleios* (grieks): volmaakt.

humanistisch. Met zich en het zijne, en met wat van de gemeenschap is, moet elk treden voor God. Niet ieder heeft 'aansluiting' bij elk cultuurfenomeen; en de verscheidenheid van *aanleg* is niet een schuld. Maar geen *direkte aansluiting* in zijn aanleg voor een of ander cultuurveld (bijvoorbeeld de muziek) te hebben, is nog wat anders dan zelf zich daarvan *af* te sluiten. Bij de brede cultuurstrijd zonder interesse toe te zien, is geen jagen naar de dienstbewuste training.

Wij kunnen ons dan ook niet vinden in de mening van sommigen,⁺ die met A. Kuyper zeggen, dat het christendom, subsidiair het calvinisme bijvoorbeeld, geen *eigen* kunststijl kàn of màg ontwerpen. Er is eens gezegd, dat het calvinisme *hierom* geen 'eigen kunststijl'²¹⁸⁾ heeft ontwikkeld, omdat het *religie* bedrijft, en voor het 'hogere' het 'lagere' moest laten liggen, althans niet op eigen wijze kon ontwikkelen. Naar onze mening ligt het gevaar hier voor de deur, om *weer* 'religie' en 'cultuur' van elkaar te scheiden. Bovendien wordt hier de suggestie gewekt, als zou het mogelijk zijn, wèl de stijl voor het éne, maar niet die voor het andere 'levensgebied' te ontwerpen. 'Stijl' is altijd een zaak van het *gehele* gebouw, dàn pas van de delen. Wie over levensstijl als calvinist kan spreken, die kan het vast ook over kunststijl. De stichter van een vrije *universiteit* heeft, vrezen we, haar taak hier al te zeer begrensd. De dienst van God is voor àlles scheppend, vormend, óók stilerend. Voorzover het calvinisme - om niet meer te noemen - op enig terrein *geen* eigen stijl ontwikkelde, is dit *ten dele* (want ons boven gemaakt voorbehoud blijft van kracht) een teken van zwakheid. Wanneer cultuur God-dienen-in-de-'Alltag' is, dan blijft deze roeping, binnen de grenzen, die Christus' regering aan elke periode van de heilshistorie l⁺stelde, onverbiddelijk, en moet ieder er naar staan, gaaf en rond mens te zijn in evenredigheid, en in coöperatieve verbanden, ingericht naar ⁺102 doelcongruente normen. Want *nooit* heeft zij géén *sociaal* effect.

+ Het calvinisme hier evenmin onbevoegd als incompetent

218) *geen eigen kunststijl*: zie *Het Calvinisme en de kunst*, in A. Kuyper, *Het Calvinisme*. Zes Stone-lezingen², Kampen z.j., 127vv, en *De Gemene Gratie* III, 529vv.

§ 27. Een vijfde konsekwentie: Er zal grote eerbied moeten zijn voor de kerk.

Als kerkvorst is Christus koning over de wereld. In Hem ‘recapituleert’ God eenmaal alles (Ef. 1:10): Alle dingen brengt God in Christus tot hun hoofdsom, hun voltooiing. De kerk zelf is geen cultuurstaat, maar wel een vuurhaard met haar dienst des Woords, die het hele leven onder beloften en normen stelt. Neemt men de kerk weg, dan wijkt het wezenlijk humane.

Omdat de ballotage-normen²¹⁹⁾ van deze coöperatieve gemeenschappen *eigen* normen zijn, ontleend aan de wet, die aan de gemeenschap der heiligen voor de prediking en bediening is toevertrouwd, daarom zal de *vijfde* konsekwentie van ons standpunt de grote eerbied moeten zijn, die, ook uit *cultuur*-gezichtspunt, mag worden gevorderd voor de *kèrk*. Als *Kèrk*vorst is de Christus Koning over heel de wereld, Voleinder van de natuur in haar geschiedenis (ook *zij* doorloopt geschiedenis, zoals Rickert²²⁰⁾ terecht in herinnering bracht), Ambassadeur van God, die alle resultaten van het kosmisch ontginnings- en wervingsproces aan Gods voeten neer wil leggen, en dus Regent ook over de cultuur, en van haar organen Rechter en Herschepper. In Hem (Ef. 1:10) ‘recapituleert’ God eenmaal àlles.⁺ We noemden daar Ef. 1:10, en spraken van ‘universele recapitulatie’. Om de vraag, welke plaats *Christus* inneemt ten aanzien van de ook cultureel te bepalen ‘hoofdsom van de historie’ te kunnen beantwoorden, verdient Paulus’ uitspraak in deze tekst even onze aandacht. In de statenvertaling luidt ze: ‘...om in de bedeling van de volheid van de tijden wederom alles tot één te vergaderen in Christus...’. En de term ‘universele recapitulatie’

⁺ *Universele ‘recapitulatie’ in Christus, qua Kerkhoofd*

219) *ballotage-normen*: normen voor toelating als lid van een vereniging, van een gemeenschap.

220) *Rickert*: H. Rickert, Duits wijsgeer (1863-1936), samen met W. Windelband de leider van de zuidduitse of Badense school. Schilder sprak over Rickerts waardeleer op de colleges ethiek (*Kompendium der ethiek* IV). Ook de natuur doorloopt volgens Rickert een eigen geschiedenis. De maan b.v. is een natuurding, maar men kan er toch een biografie van schrijven. In de maan is iets dat puur ‘idion’, geheel iets eigens is.

is door ons ontleend onder andere aan een vertaling van Paulus' woord, gelijk²²¹⁾ het was aangehaald door Irenaeus, één van de 'kerkvaders'; dit niet altijd ongevaarlijke soort van *kerkkinderen*²²²⁾ pleegt men nog steeds met deze niet onbedenklijke naam aan te duiden. Irenaeus (ca. 140 - ca. 202) heeft eens Christus' hemelvaart en zitting aan de rechterhand van de Vader besproken onder verwijzing naar Ef. 1:10. Als Paulus zegt, dat Christus eenmaal zal wederkomen om alle dingen 'tot één te vergaderen', gebruikt Irenaeus' griekse tekst daar het woord 'anakephalaioosasthai', wat in de bij Rouet de Journal l'als uitnemend behouden latijnse tekst wordt weergegeven met het latijnse woord *recapituleren*.^{+ 103}

Hemelvaartsdag maakt, zó gezien een aanvang met de *universele recapitulatie*.

Wat hebben we aan dat woord? Helpt het ons?

Dat zal ervan afhangen, of het in de weergave van Paulus' eigen woord uit Ef. 1:10 'de roos treft'. De roomse bijbelvertaling (Vulgata) gebruikt in Ef. 1:10 een andere term (instauratie); temeer daarom vraagt 'recapitulatie' ook hier onze attentie.

Velen²²³⁾ hebben zich ervan bediend. We doen maar een greep, die meteen de bedoeling kan laten vatten. John Owen (Works, 1, 147) gelooft, onder verwijzing naar Ef. 1:10, dat de engelen

221) *gelijk het was aangehaald...*: Het gedeelte dat nu volgt, publiceerde Schilder enkele maanden voor het voltooiën van dit geschrift als *Schriftoverdenking* ter gelegenheid van hemelvaartsdag in *De Reformatie*, 23e jg. (1947/48), 261v.

222) *kerkvaders - kerkkinderen*: Onder de kerkvaders worden de leraars van de oude kerk verstaan, b.v. Irenaeus, Chrysostomus, Ambrosius en Augustinus. Omdat de kerk toen nog in haar kinderschoenen stond en de opvattingen van de kerkvaders lang niet altijd aanvaardbaar zijn, wil Schilder niet van 'vaders', maar juist van 'kinderen' spreken.

223) (Noot Schilder): Door à Lapide bijvoorbeeld wordt verwezen naar Hieronymus als voorstander van de vertaling: *recapitulatie*, en ook naar Irenaeus. *Bibl. Cr.*, i.l., 92, verwijst naar Erasmus, concluderend tot: *ad caput revocare*; wat Vatablus aanvaardt, met toevoeging: *vel, in summam et compendium redigere*, a.w., 95. Vgl. Clarius, a.w., 98 (*recapitulare, h.e. summatim comprehendere en compendiose instaurare*; ook Zegeer, a.w., 99: *brevi recapitulatione implere et summatim complecti universa mysteria longo tempore praenunciata*). De vertaling *recapitulatie* komt veel voor, maar de interpretatie is ook dan nog uiteenlopend, zie tekst. Over Augustinus, zie op Menochius, e.a.

+ gebracht zijn in die 'recovery' (dat herstel) en in die *recapitulatie* van alle dingen, die God in Christus gegeven heeft. En, later, 367 v., wijdt hij aan dit laatste onderwerp een uitvoerige verhandeling: the glory of Christ in the Recapitulation of all things in Him. Onder verwijzing naar plaatsen als Col. 1:20, 1 Cor. 11:3, Ef. 1:22 en 23, roemt hij de kracht van de verlossing waardoor wat in Gods wereld verstrooid en uiteengeslagen lag, weer onder één Hoofd wordt verzameld (re-collected) als één familie-van-God, als één lichaam.

*+ Is recapitulatie
recollectie?*

Zijn deze meningen juist?

Het griekse woord uit Ef. 1:10 laat inderdaad andere vertalingen[†] toe. Bijvoorbeeld die van de statenvertaling: wederom bijeenverzamenen, wederom tot één vergaderen, weer bijeenlezen. Of: onder één hoofd begrijpen.

+ 104

Veel hangt ervan af, uit welke 'sfeer' men meent, dat het in zijn beeldspraak heenwijzen wil.

Er is een mening, die zegt: het woord stamt uit de militaire wereld. Als soldaten uit het verband van de troep zijn losgeraakt en hier en daar rondzwerven, dient men ze weer in hun legerafdeling thuis te brengen, zo mogelijk: dat zou hier de betekenis van het woord zijn.²²⁴⁾

+ Maar anderen leggen het weer anders uit. Zij denken niet aan militaire, maar aan rekenkundige operaties. Als men bepaalde getallen op-telt, krijgt men 'een som', een 'uitkomst'; 'som' is 'summa' in het latijn; men denkt dus aan con-summatie: de eindsom wordt opgemaakt, streep er onder: ieder weet nu de uitkomst.²²⁵⁾ De Christus zou dan hier ongeveer zó zijn gezien als de man, die aan het eind de rekening opmaakt: kijk, nu hebt u alles bij elkaar. Ook aan boekhouders is gedacht: ze tellen geldsommen bijeen.²²⁶⁾ En geven dan een samenvatting van alles

*+ Consummatie als
resultaat van een
optelsom?*

224) (Noot Schilder): Grotius, Hammondus, aangehaald in J.C. Wolfii, Curae Phil. et Cr., 1734 p. 23; vgl. voor Grotius, diens Ann. in N.T., en Bibl. Crit. VIII, i.l., col. 106, 113/4; Grotius is niet beslist: quae significatio huic loco maxime convenit, Bibl. Cr., 106.

225) (Noot Schilder): Dinant op Efeze; vgl. Wolfii, 23; Cameron, Bibl. Cr. VIII, 101.

226) (Noot Schilder): Vgl. H. Grotii, Ann. i.l., 884 b.

in de uitkomst.²²⁷⁾ In het Grieks kan zo'n samen-vatting, zo'n uitkomst, immers 'kephalaion' (zoiets als hoofdsom, hoofd) heten? En dat woord 'kephalaion' ligt verwerkt in het griekse werkwoord, door Paulus gebruikt. Christus zou dan zelf volgens deze gedachtengang hoofd, of hoofdsom zijn; maar onder die hoofdsom zou dan tévens (!) 'alles' worden samengevat (de som zou 'in' de som worden geteld, alles is de som, en Christus óók, volgens deze eigenaardige gedachtengang, die wel wonderlijk met de woorden 'in Christus' opereert).^{+ 105}

En, nog is het aantal voorgedragen meningen niet uitgeput.⁺ Sommigen wijzen op een in Paulus' tijd onder de Joden gebruikelijk woord, dat de betekenis van 'overeenstemming', 'samenstemming' heeft, en dat afgeleid is van een andere stam, die door 'hoofd', of 'uitkomst van een som' te vertalen is. Deze technische term zou dan weer met het griekse woord voor 'hoofd' overeenkomen; en zo zou de betekenis zijn: zowel bij-elkaar-gebracht-worden (optellen), als ook: met-elkaar-over-eenstemmen; ergo: in vrede samengebracht worden, in harmonie vergaderd worden.²²⁸⁾ ^{+Pacifieke reunie? Of uiterste conclusie?}

Een laatste mening willen we nog vermelden: ze wijst terug naar de retoren-scholen. Daar is een handeling, als door Paulus' woord bedoeld, een korte samenvatting, in enkele hoofdpunten, van wat tevoren breder betoogd werd.²²⁹⁾ Meestal was zo'n samenvatting dan niet een 'neutrale', 'ongeïnteresseerde' weergave in een hoofdsom, maar ging ze gepaard met een 'toepasselijk' woord: vermaan, bestraffing, vertroosting of eisende conclusie, bijvoorbeeld voor de rechtbank.²³⁰⁾

Een *kruising* van al deze woordafleidingen en -verklaringen ontmoet men dan nog weer op verschillende manier. Bijvoorbeeld, als iemand het bestaat, te leren, dat de mens een mikrokos-

227) (Noot Schilder): Leidse Vertaling: in Christus saamvatten.

228) (Noot Schilder): Vgl. Cameron, in *Bibl. Cr.*, i.l. 101.

229) (Noot Schilder): Cameron, i.l., vgl. à Lapide, i.v. 475 b.

230) (Noot Schilder): Aretius, *Comm. in N.T.*, 1612, i.l. 249.

mos²³¹⁾ is, een wereld-in-het-klein, in wie de 'elementen' van de geschapen wereld als in een hoofdsom opgesloten liggen; terwijl nu Christus, als de Tweede Mens, God-en-mens in één persoon is; de[†] mens (dat kort begrip, dat compendium van 'alle dingen', die mikrokosmos) wordt met het eeuwige Woord, de[†] Logos, tenslotte weer verenigd.²³²⁾ Of: zoals in civiele aangelegenheden soms een van zijn 'hoofd' gescheiden 'lid' (een van de man, het hoofd, gescheiden vrouw bijvoorbeeld) tot dat 'hoofd' teruggeleid wordt, en zo weer 'thuis' komt, in de kring, waar het behoort (een vrouw bijvoorbeeld die weer in het gezin teruggebracht wordt), zo komt de hele creatuur, van God gescheiden, in Christus haar Hoofd, terug, ze komt weer thuis.²³³⁾ De creatuur is dan de verzoende 'persoon'.²³⁴⁾

+ 106

*Alle dingen niet onder een 'hoofd' maar in een hoofdsom

Men ziet: de meningen variëren ten zeerste.

Nu dient echter, voor wie zelf tot een beslissing komen wil, bedacht te worden, dat het griekse woord, hier gebruikt, *niet* op 'kephalè' (hoofd), maar op 'kephalaion' teruggaat. Dat woord heeft duidelijk de betekenis van 'hoofdsom', zo bijvoorbeeld Rom. 13:9, en Hebr. 8:1. In Rom. 13:9 zegt Paulus, dat de geboden van de tweede wetstafel worden samengevat in deze hoofdsom: gij zult uw naaste liefhebben als uzelf. *Dát* is van al die wetswoorden de éne, in alle weerkerende hoofd-zaak. Hoofdsom van de *wet*. In Hebr. 8:1 zegt de schrijver: van alles, wat we hierboven hebben betoogd, is nu de hoofdsom: wij hebben zùlk een Hogepriester als in het Nieuwe Testament ons wordt voorgesteld. Hoofdsom van de *redenering*. Wie echter de hoofdsom *afkondigt*, die komt meteen tot *afsluiting*. Zó nu geeft

231) *mikrokosmos*: Gedacht als een compendium van alle kosmische elementen, een extract van al wat zich roert en beweegt (naar Schilders eigen omschrijving verderop in de tekst). De gedachte van de mens als *mikrokosmos*, een wereld in het klein, waarin de *makrokosmos*, de wereld in het groot, zich zou weerspiegelen, werd vooral ten tijde van de Renaissance gekoesterd. Kritiek hierop bij Schilder, zie *Heidelbergsche Catechismus* I, 272v.

232) (Noot Schilder): Irenaeus, aangehaald in à Lapide, i.l. 475/6. Vgl. Photius, aangehaald in Zanchius, Opera, t. VI, 19 b.

233) (Noot Schilder): Aretius, a.w.

234) (Noot Schilder): Aretius, a.w.

God in de volheid des tijds de hoofdsom van de *geschiedenis*. Van de geschiedenis van 'alle dingen'. De *hoofdsom*, niet de *samenvatting* ervan als in een 'mikrokosmos', een 'compendium' van alle kosmische elementen, een 'extract' van al wat zich roert en beweegt. Nee, *van* en *in* de geschiedenis van alle dingen geeft Hij de l' *hoofdsom*. Hij geeft ze voor zich (medium). Hij brengt voor zich alle dingen tot en in hun hoofdsom²³⁵⁾, zo zou men vrij kunnen vertalen. +107

Dat is dus toch een *universele recapitulatie*. De afsluitende, algehele 'opmaking' van de hoofdsom van de historie.²³⁶⁾ Ze is *universeel*: want 'alle dingen' worden erin betrokken, en tot hun con-summatie gebracht. Alleen maar: die 'alle dingen' waren geen stilstaande grootheden; ze bleven permanent in beweging. Aan en in hen voltrok zich de éne geschiedenis. De zin daarvan verstaan wij niet uit de dingen, noch uit hun beweging zelf. Want - we merken ook elders²³⁷⁾ dit op - het enigmatische (raadselachtige) ligt niet in het gesproken of geschreven Woord van God, maar in de *feiten*, in de *geschiedenis zelf*. Wij verstaan de dingen, en hun beweging, slechts in en uit het Woord.

En nu kan niemand onder de mensen, naar de wijze van een retor, die hoofdsom van de geschiedenis van alle dingen in formule brengen. Ook al gaan we op onze retorentenen staan. Want wij zien maar stukwerk, en ook zijn we maar stukwerk. Zelfs de Messias belijdt, het niet te kunnen: '...van die dag en

235) (Noot Schilder): Medium; en voorts: the causative idea...is not due to the voice, but to the verb itself (-0-00) Robertson, Grammar, N.T., 2nd ed. 809.

236) *Dat is dus toch...*: Na een nogal technisch exegetische uiteenzetting formuleert Schilder nu hoe hijzelf Ef. 1, 10 verklaart. Hij volgt noch de Statenvertaling, noch de N.B.G.-vertaling (die beide van 'hoofd' in plaats van 'hoofdsom' uitgaan). Schilder vertaalt ongeveer met: Alle dingen brengt God in Christus tot hun hoofdsom. Dit betekent: God komt in Christus tot de afsluitende algehele 'opmaking' van de hoofdsom van de historie. In het vervolg grijpt Schilder terug op wat hij over de hoofdsom als korte samenvatting van het betoog van een retor (redenaar) gezegd heeft. Bij God is deze hoofdsom niet alleen een afsluiting van zijn spreken, maar ook van zijn doen: God is niet alleen de Redenaar, maar ook de Maker.

237) *elders*: zie pag. 134.

die ure weet niemand, dan de Vader'.²³⁸⁾

+ Maar *God* is de grote Retor-Spreker, en tevens de grote Poëet-Schepper; zo wordt *Hij* openbaar als de *enige* Recapitulator-Teller. Zijn tellen is niet het tellen van een kind, dat sommen maakt, maar dat van de *bedienaar van de tijd*: het DOET wat. Het stuwt naar het einde, de *beslissing*. Hij spreekt in Woord en feit; in het Woord geeft Hij openbaring, in het feit wordt en is Hij openbaar. Daarom kan Hij onze hoofdsommen maken, en doet het ook; *de onze zijn de zijne*: Hij had ze in zijn gedachten eer wij begonnen te leven. Hij is als de redenaar, die iedereen boeit en vasthoudt: *wat zal er[†] nog meer komen?* Maar ineens spreekt hij: ik heb gezegd; of: amen. De redenaar *zelf*, die weet *wèl*, wanneer hij aan het slot toekomt, aan de epiloog, waarin hij alles nog eens samenvat, en de grote afsluiting geeft, de afsluiting-in-woorden. Maar omdat hier van *God* sprake is, die *niet alleen* Redenaar, maar ook *Maker* is, daarom is *zijn* epiloog in het *spreken* ook *meteen* afsluiting van *daden*. Omdat zijn *doen* tegelijk *spreken*, en zijn *spreken* tegelijk *doen* is, daarom is Hij, als Hij tot de hoofd-som-van-openbaring toegekomen is, meteen aan de hoofd-som-van-doen toegekomen; Hij *'zet een streep er onder'*. Waaronder? Onder zijn historisch *spreken*? Ja. Maar tevens onder zijn historisch *doen* en *werken* en *bewegen* van alle dingen. 'De gebeden van David, de zoon van Isaï, hebben een einde'²³⁹⁾, staat er in de psalmbundel; de griekse vertaling zegt dan: ze worden in anakephalaioose gebracht; hetzelfde woord als in onze tekst. De *reflexieve* samenvatting van de retor en de afsluitende *handeling* van de *Handelende* vallen samen - *alleen maar bij Hem*.

+ *Gods kephaliosen zijn die van de Retor, die tevens Schepper is*

+ 108

En, dit alles voltrekt God de Here nu *'in Christus'*. Niet maar in Hem als de van eeuwigheid met de Vader en de Geest als hun gelijke verbonden *Zoon* (Logos), zoals in Colossenzen 1, maar ook in Hem als de *verhoogde Heiland*, die gezeten en gezet is aan de rechterhand van God. In die verhoogde Christus voert God het regiment over alle dingen; ten goede en ten kwade, in zegen

238) *van die dag...*: zie Matth. 24, 36.

239) *De gebeden van David...*: zie Ps. 72, 20.

en in oordeel. Alle dingen brengt Hij in Hem tot hun besluit, tot hun voltooiing. Zoals die in zijn Raad gedacht, en in zijn spreken en doen gezegd en verwerkelijk wordt.

Dit immers is de betekenis van Christus' verhoging: de Zoon des[†] mensen heeft als Gods bevoegde gemachtigde Zaakgelastigde de hand gelegd aan alle dingen. ^{+ 'In' de van eeuwigheid Hoge en in tijd Verhoogde}
De Rede van God is over haar *middelpunt* heengekomen. De *historie* tot haar *beslissing* gebracht. Het *drama* over het *derde* - beslissende - bedrijf heengebracht. En nu *móet* alles komen tot de ontknoping.

En deze wordt - zo zegt Paulus - door Hem beheerst. Er is[†] maar één geschiedenis, en die is '*Christelijk*', dat wil zeggen: *beheerst* door Jezus Christus. ^{+ 109}
Ook is ze *Pneumatisch*, dat wil zeggen: beheerst door de Geest, die alles uit Christus neemt. Wij lezen de krant, en horen de radio, en tasten naar de achtergronden dan wat de democraten-in-naam ons in het tijdperk van de kwasi-democratie stelselmatig onthouden in hun bedriegelijke pers, hun geheime diplomatie. We vinden de hoofdsom niet; geen retor zegt precies wat hij bedoelt; hij kènt trouwens zijn eigen hoofdsommen niet eens zelf; want de historische verwickelingen slepen hem mee, en de programma's zijn dingen-van-tijdperken; en ze worden korter en korter, die tijdperken. Maar onze God in Christus heeft de hoofdsom in zijn[†]gedachten; en als Hij straks een streep zet onder alle gebeuren, dan zullen we meteen de hoofdsom zien van zijn beleid: en zalig is dan wie niet ^{+ Hoofdsom van de historie wordt bepaald door het Hoofd van de kerk} daaronder zal bezwijken.

Want van '*alle dingen*' is de hoofdsom door Christus beheerst. Maar aan de '*geméente*', en dan aan haar *alleen*, is Hij tot '*hoofd*' gegeven. Hij is gesteld, *niet* in het *centrum* van '*de dingen*', als hun *kort begrip* of mikrokosmos, maar gezet *bóven* en *óver* alle dingen, als hun beraden Regent.

In het Kèrkhoofd wordt de hoofdsom van alle dingen opgemaakt: daarmee valt dus de theorie, volgens welke de kerk zèlf als zodanig cultuurstaat is, of worden mag. Aan geen suggestie is hier voet gegeven, alsof de kerk, die altijd een te institueren instituut is, en daarom haar kerk-naam nooit weggeeft aan wat men soms ter kenschetsing van het christelijk samenleven in school, gezin, maatschappij, staat enzovoorts ten onrechte 'kerk

als organisme²⁴⁰⁾ noemt, *rechtstreeks* een praktische cultuurbusiness zou zijn, laat staan: cultuurexponent zou zijn. Zo'n kerkbegrip vermoordt haar, schendt haar. Een dienst des Woords is geen direkt, in technische details tredend, cultuur-college van de kerk, vermomd als christelijke volksuniversiteit. *Maar*: die dienst des Woords stelt wel het hele leven onder beloften en normen. En aan de kerkelijk-ambtelijke[†] dienst des Woords (dat wil zeggen: de bediening van het 'zaad van de wedergeboorte'²⁴¹⁾ heeft God rijke beloften verbonden: het geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het Woord van God.²⁴²⁾ Het geloof werkt dan ook de *wedergeboorte* (art. 24 Ned. [†] Gel. Bel.). En deze geschiedt dus in de kerk, die kinderen baart door het Woord. Zó kan en moet en mag de kerk de vuurhaard zijn, waar de mens Gods van boven af 'geladen' wordt met kracht van boven. *Uit de kerk*, waar de Geest-van-Christus de door Hem verworven genade-schatten uitdeelt, moeten naar alle zijden de mensen Gods uitstromen over de breedten van de aarde en tot de besognes van het mensenleven, om over dit alles uit te roepen en ook in eigen daad te stellen: de heerschappij van God, het Koninkrijk der hemelen. Van de kerk uit moet de vuurhaard van gehoorzaamheid, dus óók van de zuivere cultuurgloed, over de wereld heenlaaien. Neem de kerk weg en het Rijk van God hangt in de nevel. Zet Gods Koninkrijk in de nevel, en de Christus is verzaakt in de cultuur. De kerk is het, waarin Christus de Geest kinderen laat *verwekken* voor God. De kerk alleen *baart*, als *moeder* van de gelovigen²⁴³⁾, die 'nieuwe' mensen, die, ook

+ 110

[†]De centrale plaats van de kerk als moeder van de gelovigen

240) *Kerk als organisme*: Naast de kerk als instituut (met haar kerkdiensten, ambtsdragers enz.) stelde Kuyper de kerk als organisme. Daaronder verstond hij de doorwerking van de bijzondere genade in het brede christelijke leven. Overal waar 'christelijk' voorgezet kon worden, zouden we de kerk als organisme aantreffen (christelijk gezin, christelijke school, maatschappij, staat, enz.). Schilder wil de naam kerk alleen voor het instituut reserveren. Anders worden kerk en (christelijke) cultuur verward. De kerk heeft een zeer belangrijke eigen plaats ten opzichte van de cultuur. Zie verder *De Kerk* III, 308v, 383v, 408vv.

241) *zaad van de wedergeboorte*: zie 1 Petr. 1, 23; D.L. III/IV, 17.

242) *het geloof is uit het gehoor...*: zie Rom. 10, 17.

243) *moeder van de gelovigen*: zie Gal. 4, 26.

inzake het cultuurleven, lastendragers zijn voor heel de wereld. De *kèrk* alleen verbindt hen tot een onverbreekelijke gemeenschap, en leert de *normen* voor alle levensverbanden, ook buiten de kerk. De kerk (geen clerus!) alleen als draagster van Gods Woord, kan in een volksgemeenschap Gods normen in de taal van tijd en plaats redigeren, en zó in dat volksleven weer bekend doen worden, wàt in dat leven naar eigen aard zich aan rijkdom kan ontplooien, en hóe dit kan en moet. Toen de kerk sterk was, bloeide er een christelijke kunst, was ook de cultuur een opheffen van het gelaat van de mensen naar de hemel. Tegenwoordig zijn wij afgezakkt naar schreeuwende films, naar een toneel, dat zich enkel in stand houden kan, wanneer het minderwaardige genre niet van de programma's wijkt, naar een krant, die van de 'opmaak' het hebben moet, naar l[†]een hoorspel, waarin een roman is samengeperst in dialoogvorm, met het knàl-effect als *methode*, naar een kerkportaal zelfs, dat de moed mist, de bulletins van al die drukke bedoeningen te weren van het aanplakbord. En een mensheid, die geen artikelen meer léést, maar slechts hun koppen verslindt, láát zich straks zelf verslinden: een goedkope prooi voor de één-dags-teksten en -leuzen, die het algemeen en brutaal bederf van de eigenwilligheid en zelfvergoding in handel en bedrijf, in pers en politiek, maken tot één massale uitgieting van zonde, zó goed en snel georganiseerd, dat zij de enkeling slaat met een machteloosheid, die niet eens de tijd meer krijgt om van zichzelf te ijzen.

+ 111

Daarom zal, terwille van de christelijke, dat is: van de zin-getrouwe[†] cultuur, met alle kracht gewerkt moeten worden voor de *kerk*, voor het lichaam van Christus. Neem háár weg, en het wezenlijk humane wijkt, en het op zijn ruïnes pochende humanisme keert terug. Neem háár en haar belijdenis weg, en de cultuurhybris (in deemoedsgestalte), die in de gloriedagen van de filosofische romantiek heel het duitse (en ander) volk biologeerde door het immanentistisch pantheïsten-credo van een autonome en autarke oscillatie van *alle* individuele 'Gebildeten' met de door het universum waaierende goddelijke Geest mee²⁴⁴⁾,

**Kerkelijke confessie, de enige dam tegen pantheïserend immanentisme*

244) *filosofische romantiek...*: zie voor deze passage noot 116.

zal terugkeren. Want wel heeft de toenmalige romantische school in haar laatste periode bij monde van de gebroeders Schlegel²⁴⁵⁾ haar eigen aan Fichte ontleende leuzen zowat alle tegelijk weersproken, maar haar diepste wortel, de leer van de met God tezamen opgroeiende mens, is niet uitgerukt: het nationaal-socialisme met zijn cultuur-ontwerpen is daarvan het beste bewijs. Neem de kerk weg, die van de plaatselijke samenbinding van de gelovigen uitgaande, straks landelijke, nationale, en zelfs internationale verbanden legt, - wat er dan overblijft, zal zijn een heen-en-weer-golven van 'cultuur-slagen', die de *sterkste* op het kussen brengen. De pantheïstische leus²⁴⁶⁾, 'I dat 'het' recht *in* de dingen 'zit', zal tribunalen stichten, die vonnissen niet in de naam van de Wetgever, die koningen bij de gratie Gods tot cultuurherders maakte, maar in naam van 'het recht' (Seyss Inquart in Nederland). 'Het recht van de sterkste' is dan de simpelste rechtsformule. Rechts- en krachtsformule vloeien tenslotte in één samen. Zo wordt, door kerkverval, en over de lijken van de kerkmensen heen, het platform opgebouwd voor de dictator van de laatste dagen, de antichrist. Hij drilt ze allen naar zijn systeem, maar het is hèt affreus²⁴⁷⁾ systeem. De kerk *màg*, o neen, niet eens de *kleinste* direkte cultuurkring zijn; maar zij *mòet* de grootste indirecte cultuur*macht* zijn. Zij is de bruid van Christus, dat is van zo'n Bruidegom, die voor zichzelf, en voor zijn God, laat samenstromen al de glorie van de volkeren, en die een stad bouwt met de schoonste symmetrie: vandaar die kubus-vorm²⁴⁸⁾ in het beeld van het nieuw Jeruzalem.

+ 112

+ *Kerkleven en
persoonsgarantie*

245) *de gebroeders Schlegel*: A.W. von Schlegel (1767-1845) en F. von Schlegel (1772-1829) zijn hier bedoeld.

246) *pantheïstische leus*: Het pantheïsme kent geen God die van bóven zijn wet aan de mensen stelt. God en wereld zijn één; vandaar dat het recht 'in' de dingen gezocht moet worden.

247) *affreus*: afschuwelijk, vreselijk.

248) *kubus*: zie Openb. 21, 16.

§ 28. Een zesde konsekwentie: Alleen achter Christus krijgt de persoon voor het cultuurleven z'n waarde.

Wet en bergrede spreken hem persoonlijk aan, terwijl hij buiten in de wereld als 'materiaal' behandeld wordt. Uit 'Babel' gaan, is nog wat anders dan uit de wereld gaan.

Een zesde konsekwentie is, dat alleen achter Christus de *persoon* voor het cultuurleven zijn waarde krijgt. Cultuur is altijd gemeenschapsdaad. Maar elke maatschap, die niet uit God werd samengebonden in de Geest, laat straks de velen vegeteren op de enkeling, en hem usurperen.²⁴⁹⁾ Soms (een als heiland begroet dictator is er een exempel van), soms suggereert zij zich, en hij haar, dat deze dienst van de éne aan de velen zijn goddelijk en onverwelkelijk sieraad is, en maakt zij daarom hem object van verering en aanbidding. Een zó ingeleide volksbeweging sleept wel de massa mee, maar doodt dan ook de persoonlijkheid; als inschakeling wordt aangediend, wat gelijkschakeling is. Maar als in het Oude Testament de wet van de Sinaï zich richt, niet tot een 'generaal subject' van de kerk²⁵⁰⁾, maar tot de israëlietische mán, en als in het Nieuwe Testament evenzo bijvoorbeeld de bergrede, die grote Canon óók van Cultuur, hetzelfde doet, dan is ook in het cultuurleven de enkele mens in alle l'gemeenschapsworsteling steeds weer direkt de besprokene en de aangesprokene door God. Hij alleen, die bewust ambtsdrager achter en uit Christus geworden is, behoudt in de zuiging van vaak kol-

249) *laat straks de velen vegeteren...*: De door Schilder hier getekende maatschap laat straks de massa op kosten van de enkeling leven en zorgt er op die manier voor dat de enkeling overweldigd wordt.

250) *generaal subject*: Gedacht wordt hier aan A. Kuyper die in zijn *Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid*, o.a. II, 236vv over een generaal subject van de wedergeboren mensheid (d.i. het lichaam van Christus, de kerk) sprak. Volgens Kuyper wordt de stam van de mensheid als organisch geheel gered. De ongelovigen worden van die stam afgehouden. De zaligheid van de enkeling is dan gelegen in het deel krijgen aan het geheel, aan het 'generale ik' van de gelovige mensheid. Schilder gelooft niet in zo'n generaal ik en wijst op het individueel-persoonlijk aangesproken worden door de wet en de bergrede. De wet spreekt in de tweede persoon mannelijk enkelvoud de Israëliet aan.

+ kende cultuurstromingen zijn persoons-idion²⁵¹⁾ te midden van de opstuwende massieven van 'mensenmateriaal', die de individu meezeulen of - vertreden. 'Mensenmateriaal', dat is een klaagwoord, dat men pleegt te reserveren voor de beschrijving van ten oorlog opgekommandeerde legers: het heet dat koningen en dictatoren zich van zulk 'materiaal' bedienen. Alsof niet de directies van 'vakbonden', van 'unions', evenzo handelen...

+ *Mensenmateriaal voor het beneden-, burgers voor het boven-politeuma*

Maar wie uit de steenrots van Christus gehouwen is, die scheidt - voorzover het aan hèm ligt - zich nooit af²⁵²⁾, maar onderscheidt zich altijd (1 Cor. 2). De bergrede, als de tot de israëlietische man gerichte dekalog, spreekt hem individueel toe, en anderen ook, en, aan heel het uitgaand Woord van God zich parend, werkt de Geest door acten-van-herscheping een 'politeuma'²⁵³⁾ (Fil. 3:20), waarvan wij burgers mogen zijn, en dat in de hemelen zijn centrum en zijn residentie heeft, en zo op aarde krachtig is, juist ook in gemeenschapsvorming. Het 'politeuma', de staat, die in de hemelen is, zal van zijn kant tegen een politeuma, een staat, die beneden is, nimmer rebelleren. Maar als het aardse politeuma *van zijn kant* de burgers van het *hemelse* beveelt, dit laatste te verloochenen (en de arena van de dan volgende strijd is altijd cultuur-religieus), ja dàn komt er dat smartelijk roeien-tegen-de-stroom-op.²⁵⁴⁾ Maar ook zó houdt in

251) *persoons-idion*: Het woord 'idion' (het eigene) is ontleend aan H. Rickert. Zie noot 220.

252) *Scheidt zich nooit*: in de betekenis van 'scheidt zich nooit af'. Onderscheiden doet de christen zich wel van de anderen, maar zich afscheiden doet hij alleen wanneer hij daartoe gedwongen wordt. Niet dus 'voorzover het aan hèm ligt'.

253) *politeuma*: grieks woord uit Filipp. 3, 20, door Schilder met 'staat' weergegeven.

254) *Maar als het aardse...*: (geparafraseerd) De burgers van de hemelse staat zullen uit eigen beweging geen revolutie plegen tegen een aardse staat. Maar als aardse machthebbers de burgers van de hemelse staat bevelen om die staat te verloochenen - en het strijdperk zal dan altijd bepaald zijn door de religie, zoals zij met de cultuur verweven wordt (b.v. niet kunnen kopen of verkopen, als je voor de antichrist niet bukt) -, dàn moeten de christenen tot hun eigen verdriet tegen zulke machthebbers en de meerderheid die achter hen staat, in durven gaan.

elke cultuur-verwording de grote Hofmeester en Huisbewaarder van God het 'zout der aarde' gaaf en gezond.

Wie de bergrede heeft ondergaan, zal misschien met verbazing stuiten op dat vreemde bijbelwoord, dat hem ergens toespreekt: doe zó en zó, *want anders zoudt gij uit de wereld moeten gaan* (1 Cor. 5:10). Hierom verwondert hem soms dit schijnbaar accomoderend²⁵⁵⁾ woord, omdat hij na de bergrede eigenlijk geen l'ogenblik meer rustig dacht te kunnen blijven onder accomodatie-zedepreekjes. Schuurt en wringt het niet aan alle kanten? Geven-en-nemen, is dat geen systeem, dat door de bergrede is vervloekt? Is niet de apocalyptische roep: gaat uit, mijn volk, opdat gij aan haar werken geen gemeenschap hebt²⁵⁶⁾, een veel direkter en veel klaarder motief?

Het antwoord luidt: volstrekt niet. Uit Babel gaan, dat is wat anders dan: uit de wereld gaan. 'De wereld' is in de bijbeltaal vaak identiek met 'Babel', maar niet altijd. 'De hoer' verlaten (zie hier boven) en háár kaalplukken betekent niet: het vrouw-zijn verdoemen, de natuur verloochenen²⁵⁷⁾ (Ezech. 16). Aan haar werken geen gemeenschap hebben, wil niet zeggen: de sunousia met haar *creatuurlijkheid* verloochenen of abdiceren.²⁵⁸⁾ Paulus' woord uit 1 Cor. 5:10 valt daarom *niet* uit de

+ 114

+ 'De' wereld en 'déze' wereld; lot in déze, plicht jegens géne

- 255) *schijnbaar accomoderend*: het lijkt er even op dat je je bij de wereld mag aanpassen (accomoderen).
- 256) *opdat gij aan haar werken...*: zie Openb. 18, 4 (waar overigens niet 'werken', maar 'zonden' staat).
- 257) *De hoer verlaten en haar kaalplukken*: Zie Ez. 16, 35vv en Openb. 17, 16vv. Uit Babel gaan en (daarmee) de 'hoer' verlaten, wordt van Gods volk gevraagd, Openb. 18, 4. Maar over 'kaalplukken' lezen we zoiets niet. Dat doen juist de vijanden van Gods volk die zich eerst met de hoer hebben afgegeven, Openb. 17, 16. Toch kan Schilder het 'verlaten' en 'kaalplukken' wel in één adem noemen, want God láát door zijn vijanden de hoer kaalplukken. Daarmee verdoemt Hij haar vrouw-zijn nog niet, evenmin als Hij daarmee de natuur verloochent.
- 258) *Aan haar werken...*: (geparafraseerd) Wie aan de werken van de 'hoer' geen deel wil hebben, zegt nog niet dat men niet met haar als 'vrouw' samen wil zijn of met haar wil omgaan in deze wereld. Want dan zou men het samen-zijn zonder geestelijke band (sunousia) met deze vrouw, die toch een schepsel van God is (haar *creatuurlijkheid*), moeten verloochenen of er afstand van doen.

stijl, *niet* uit het gedachtencomplex van de bergrede, maar is in haar gedachtencyclus organisch opgenomen. Want de bergrede is gesproken tot de christenmensen, óók in hun kwaliteit van missionarissen van God in *déze* wereld, en als bouwers van de *niéuwe* wereld. Daarom mag de christen nooit uit 'de' wereld treden. Hij moet nu eenmaal in deze verwrongen wereld zijn plicht voor God vervullen. De spanning, die er ligt tussen het voortdurend conflict met 'deze' wereld, en het nooit mogen gaan uit 'de' wereld, is tenslotte die tussen het *lot* van de 'sunousia' en de *plicht* tot 'koinoonia': *déze* laatste behoort nu eenmaal, zó als God ze wil, in deze zondige wereld tot de antilegomena²⁵⁹, de zaken en tekenen, die weersproken blijven worden.

Neem het *ambtsdrager*-instruerende element uit de bergrede weg, en het woord over dat niet uit de wereld gaan, wordt door het 'vlees' gruwelijk misbruikt, alsof het een generaal pardon, en een blanco brief van dispensatie was, om te doen wat het 'vlees' behaagt. Maar het is juist anders. 'Als ge' - zo is gezegd - 'als ge dit woord hanteren wilt, moet ge het nemen precies[†] zoals het er staat. Het betekent niet: als ge met de wereld in aanraking komt, dan kunt ge de hand wel lichten met uw principes, dan kunt ge niet al te precies zijn. Want Paulus heeft immers pas gezegd: ge zijt door het kruis van Christus verlost en nu moet ge vieren het feest van louter zuiverheid en blanke waarheid...Alles staat hier in het klimaat van de absolute ernst: het heeft met het kruis te maken, en daarom steekt het in de kerk[†] zo nauw, ook wat betreft de tucht. Meent ge, dat Paulus nu daaraan zou toevoegen: in de wereld komt het er minder op aan? Daar kunt ge de stijl van uw feest wel verloochenen? Integendeel, hij blijft in dit hoge klimaat van de volmaakte ernst. Vanwege het kruis komt het er ook in uw "omgang" met de wereld heel precies op aan...Omgang met de goddelozen in de kerk? Nee, want God gaf u de sleutelen van het Koninkrijk der hemelen...Omgang met de goddelozen in de wereld? Ja, want

[†]115

*[†]Niet uit 'de' wereld gaan,
wel tegen 'dése'
profeteren*

259) *antilegomena* (grieks): een woord uit Luc. 2, 34 (grondtekst), waar Simeon tot Maria zegt dat Christus een teken is dat *weersproken* wordt.

als ge die omgang weigert, dan gaat ge uit de wereld' (prof. B. Holwerda, De reformatie van onze 'omgang', Utrecht 1947, blz. 15).

§ 29. Een zevende konsekwentie: Onze christelijke cultuur-filosofie moet konsekwenter uit de ambtsgedachte gaan redeneren.

Men moet z'n standpunt innemen in de originele roeping, de scheppingstaak, en niet in de gemene gratie of het ingeschapen godsdienstig besef. De kern van het vraagstuk ligt in Zondag 12. Christus luistert niet alleen naar onze stemmingsgebeden, maar ziet toe op ons handelen om eschatologisch uit de wereld te halen wat er in zit.

Onze zevende conclusie, tevens onze laatste, is dan ook, dat uit de *ambtsgedachte* onze christelijke cultuur-filosofie konsekwenter zal moeten gaan redeneren.

Als christelijk cultuur-theoreticus moet men niet langer zijn standpunt nemen in de 'gemene gratie' in de boven afgewezen zin; de originele roeping, de scheppingstaak, het oer-ambt, *dàt* moet uitgangspunt blijven, opdat noch cultuuroptimisme, noch cultuurverachting ons zal bedwelmen.

Laat men deze gedachte los, dan komen zelfs de besten tot vergissingen.

Zo geeft bijvoorbeeld dr. A. Kuyper (De Gemene Gratie in Wetenschap en Kunst 1904, blz. 44) aan Von Hartmann toe, dat 'de religie' in haar hoogste vorm *zich van het kunstkleed ontdoet*. Wij [†]vrezen, dat hier over 'de' religie eerder pantheïstisch dan theïstisch geredeneerd is; zoals wij van oordeel zijn, dat de religie niet *zichzelf* ⁺¹¹⁶ een 'kleed' aantrekt, maar haar profeten tot liturgen maakt, en hen niet alleen, en hun allen het *ambtskleed* aantrekt, waaraan óók de man van de kunst mag weven. Hij óók, hij niet alleen, evenmin als iemand anders het weefgestoelte exclusief bedienen mag. 'Religie' heeft dus nooit een *kunstkleed* aangehad, maar wel vele kunstkleeden van de signatuur van het ambt voorzien en ze zo als ambtskleed uitgedeeld. Als die signatuur maar bevestigd bleef en door de drager geduld werd. Een ambtskleed mag nooit afgelegd worden; het moet veeleer vooral

zijn distinctieven steeds laten vernieuwen. Daarom zeiden wij ook, dat de dienst van God in het calvinisme tot *eigen* stijl op alle terreinen zou moeten komen, voorzover niet de boven besproken 'weerhouding' en 'onthouding' hierin belemmerend optreedt.

Wij zoeken voor het hier gestelde probleem óók niet ons standpunt in het 'ingeschapen godsdienstig besef', dat dan expressie zou moeten zoeken, en beleving, in religieuze cultuur. Want de mens, ook de vrome mens, moet *zich* niet 'uitleven'²⁶⁰⁾, maar zijn *ambt* vervullen.

* *Ambtsbesef* zal steeds, om de normen weer te leren, uitdrijven tot de *Woordopenbaring*. De 'natuur', aenigmatisch, doceert niets, tenzij belicht uit de Schrift. Het permanente *ambtsbesef*, ook in betrekking tot de cultuur-taak, doet de christen als *profeet* naar het Woord steeds grijpen; als *priester* leert het hem ambtelijk-getempereerde levensliefde en cultuurvreugde als '*agapè*' nooit te verwarren met een bloot natuurlijke functie van zijn *eros*²⁶¹⁾, alsof daarmee aan Gods roeping voldaan zou zijn - Pallieter is heidens! -; en als *koning* laat het hem nooit grijpen naar het-leven-om-het-leven, maar naar zijn Schepper, van wie hij knecht èn representant is.

+ *Natuur is aenigmatisch, niet openbaring*

Zo ligt van dit vraagstuk de kern in het tweede antwoord van zondag 12 van de Heidelbergse Catechismus. Calvijn wordt[†] in zijn leerlingen Ursinus en Olevianus daar, bij de gratie Gods, tot cultuurprofeet. Hij heeft het *ambtsbesef* gepredikt en verdiept en ons weer leren verstaan, hoezeer in de cultuur de strijd van zonde en genade, van ongehoorzaamheid en gehoorzaamheid, albeheersend is. Wie Calvijns school doorlopen heeft, zal nooit tot uitingen komen, als van hen die met een overigens verstaanbare huivering de techniek bijvoorbeeld zich gigantisch

+ 117

260) *niet uitleven*: Zou er een ingeschapen godsdienstig besef zijn, dan kan de mens gemakkelijk zeggen, dat hij vanuit een innerlijke drang denkt, voelt en handelt. De vrome mens moet echter niet het innerlijke uiterlijk laten worden (*zich* uitleven), maar naar de norm handelen die van bóven (en dus van buiten hem zelf) komt. Dan vervult hij zijn opdracht, zijn ambt.

261) *agapè* - *eros*: zie noot 180.

zien ontwikkelen, om dan met *emfase*²⁶²⁾ uit te roepen: de mens⁺ heeft in de techniek getriumfeerd, maar hij heeft zich *doodgetriumfeerd*: 'er hat gesiegt aber er hat sich *tot* gesiegt' (H. Lilje). Dit kàn niet juist zijn. Wie *dood* neervalt op enig cultuurterrein, heeft die dood nooit te wijten aan een cultuurverrichting, maar alleen aan de ongehoorzaamheid, aan de trouwbreuk op het ambtsterrein. 'Iedere gave van God is goed, en er is niets verwerpelijk, als het met dankzegging aanvaard wordt'.²⁶³⁾ Calvin's autarkie-begrip is anti-gnostisch.²⁶⁴⁾

Jesus Christus en de cultuur, thans voor het laatst.

Nu mogen de harten opengaan, en de monden, en de handen zich zetten aan het werk, en de voeten zich reppen tot dienst. De mens, die Jezus Christus volgt, is prachtig en gezond *voorzover* hij dat doet; overigens belijdt hij juist op zijn verzamel- en zijn feestdag (immers aan de avondmaalstafel), dat hij midden in de dood ligt. *Homo est, humani nihil a se alienum putat.*²⁶⁵⁾ Ook is hij *zeer concreet* geworden in zijn doen en laten en zijn praten. *Novalis*, de dichter van de romantiek, heeft eens gezegd (vertaling Verwey):

262) *met emfase*: met nadruk.

263) *Iedere gave...*: zie 1 Tim. 4, 4.

264) *autarkie-begrip*: Autarkie betekent: zelfgenoegzaamheid. Vooral de stoïcijnen hebben de autarkie van de mens geleerd. Schilder stelt dat zelfgenoegzaamheid alleen voor God geldt. Wil men spreken over menselijke autarkie, dan moet bedacht worden dat het een door God *geschonken* autarkie is. In het verbond met God ontvangt de mens alles om zijn autarkie te ontplooien, *Heidelbergsche Catechismus* I, 66, 320. Maar dan kan men niet zeggen dat de mens - terwijl hij zijn taak áánkan - op enig cultuurterrein (anders dan door eigen schuld) er wel dood bij neer moet vallen, b.v. in zijn ontplooien van de techniek. Want het kwaad zit niet (zoals de gnostiek beweert) in de stof, b.v. in de techniek. Wie de menselijke (geschonken) autarkie belijdt, zoals Calvin dat deed, aanvaardt elke gave van God als *goed* - en dus ook de techniek -, want hij is anti-gnostisch.

265) *Homo est...*(latijn): Hij is een mens en meent dat niets menselijke hem vreemd is. Uitspraak afkomstig van Terentius.

Waar de donkers zich verdichtten
 Springt nieuw leven, stroomt nieuw bloed;
 Dat Hij eeuw'gen vrede ons stichte
 Duikt Hij in den levensvloed;
 Staat met volle handen in ons midden
 Liefdevol te luisteren naar elks bidden.[†]

+ 118

Naar elks bidden, ja zeker.

Maar ook: naar elks *handelen*. Het *doelbewuste*. Het handelen van de nuchteren, want 'die dronken zijn, zijn des nachts dronken; maar laat ons kinderen des *dags* zijn'²⁶⁶⁾, aldus zegt een stem uit het koor van de bijbelschrijvers. Novalis, principieel romanticus, en dus pantheïst, en panchristist²⁶⁷⁾, ziet het leven zich weer oprichten waar '*de donkers*' zich verdichtten, dat is: waar de tegenstellingen niet meer onderkend zijn, de eenheid van de tegendelen 'beleefd' wordt, en dus het *doelbewuste*, en *handelen* dat aan principiële antithese denkt ontbreekt. Maar onze Christus kent geen soldaten dan die van de (onderscheidende) *dàg* zijn. Niet maar een (naar stemmingsgebeden) luisterende Christus hebben wij, maar één, die toeziet, hoe wij de schop hanteren, en de hamer, en het boek, en de naald, en het penseel, en wat voor instrument dan ook, om *uit de wereld* - óók dus uit ons zelf - *te halen wat God er in gelegd heeft*.²⁶⁸⁾ 'Eschatologisch *preken*', roept er meer dan één. Eschatologisch naaien, zagen, vliegen, telegraferen, laat een ander dat ook roepen. Eschatologische 'theologie', eist men ergens. Eschatologische cultuur, - overall, - dat is beter gesproken.

Daarom, als Novalis zegt:

Laat ons in den Godstuin, zwaar van zegen,
 Trouw de knoppen en de bloemen plegen,

266) *die dronken zijn...*: vrije weergave van 1 Thess. 5, 5 en 7: 'Want gij zijt allen kinderen des lichts en kinderen des dags...die zich bedrinken, zijn des nachts dronken, maar laten wij, die den dag toebehoren, nuchter zijn...'

267) *panchristist*: De panchristist zegt dat het universum en Christus één zijn.

268) *uit de wereld halen...*: zie ook pag. 56.

dan antwoorden wij, dat déze wereld niet een 'Godstuin', dat[†] wil zeggen: een 'Eden' meer is. 'Eden' komt terug. Maar nú is de wereld werkplaats, strijdperk, bouwterrein. En de plaats van de ontmoetingen met God is, anders dan blijkbaar Novalis bedoeld heeft, *niet*: een afgeschoten plekje, waar een romantisch aangelegde ziel 'religie' bedrijft, in een aparte provincie van de ziel. En ook niet een in schemer gelegd 'universum', dat tussen God en natuur geen grenzen stelt. Want het forum van God, dat is vandaag *zijn* l[†] werkplaats, en die is zo groot als de wereld, en dáárin is dan onze werkplaats, onze fabriek, de rokende oven, de studeerkamer, het atelier; kortom, elk gebiedsdeel, elk onmathematisch vlak, waar 'de mens Gods, tot alle goed werk volmaakt toegerust', 'trouw', waar ze er zijn, 'de knoppen en de bloemen pleegt', maar ook de baggerlaarzen aan heeft.

[†] *Antithetisch christendom tegen antitheseloos panchristisme*

[†] 119

En - het onkruid wiedt, de woestijn ontgint. Een 'onbegonnen[†] werk'? Ja zeker. Hij kent geen andere dan zulke 'onbegonnen werken', die 'dwaas - in Christus'. Die anderen zijn onbezonnen, vindt hij. En hij heeft gelijk.

[†] *De 'dwaas in Christus'*

Een 'onbegonnen werk', dat is inderdaad onze cultuurtaak achter Jezus Christus. Gezegend mijn *verstandige* wijkouderling, die goed huisbezoek doet: een *cultuur*-kracht, al weet hij het waarschijnlijk zelf niet. Laat ze maar om hem lachen: ze weten niet wat ze doen - die cultuurslampampers van de overkant.²⁶⁹⁾

269) *Gezegend mijn verstandige wijkouderling...*: Over deze slotzin, die ook in de eerste versie uit 1932 voorkwam, schreef Schilder in *De Reformatie* 18e jg. (1937/38), 82, het volgende: 'De zeven brieven die de verhoogde Heiland aan de gemeenten van Klein-Azië liet schrijven, hebben natuurlijk directe betekenis o.m. voor het culturele leven van Zijn knechten b.v. in Sardis of Thyatire; Zijn knechten, die midden in de cultuurmoelijkheden zaten, die op het cultuurleven van hun omgeving moesten inwerken, om de deformatie door gehoorzaamheid af te wenden, en krachtens de gehoorzaamheid aan hun Heiland in het culturele arbeidsveld te bewijzen, dat genade herstelt, ook in het oefenen van het dagelijks beroep. Gedachtig aan deze dingen schreef ik - want de brieven van Christus aan de zeven gemeenten hebben nog vandaag hun kracht van vermaning - dat een *verstandig* wijkouderling een cultuurkracht is, al weet hij het misschien zelf niet'.

Literatuurlijst

(Gegevens over de boeken van dr. K. Schilder die in de noten zijn genoemd)

*Dictaat Christelijke religie, Nederlandse Geloofsbelijdenis*⁶, Kampen 1977
(buiten verantwoordelijkheid van prof. Schilder uitgegeven).

*'Geen duimbreed!*², Een synodaal besluit inzake 't lidmaatschap van N.S.B. en C.D.U., Kampen z.j. (1936).

Heidelbergsche Catechismus, dl. I-IV, Goes 1947-1953.

De Kerk, dl. I-III, in: *Verzamelde Werken*, Afdeling III, Goes 1960-1965.

Kompendium der Ethiek, Collegedictaten, Kampen z.j. (buiten verantwoordelijkheid van prof. Schilder uitgegeven).

*De Openbaring van Johannes en het sociale leven*³, Delft 1951.

*Wat is de hemel?*², Kampen 1954.

Zur Begriffsgeschichte des 'Paradoxon' (diss.), Kampen 1933.